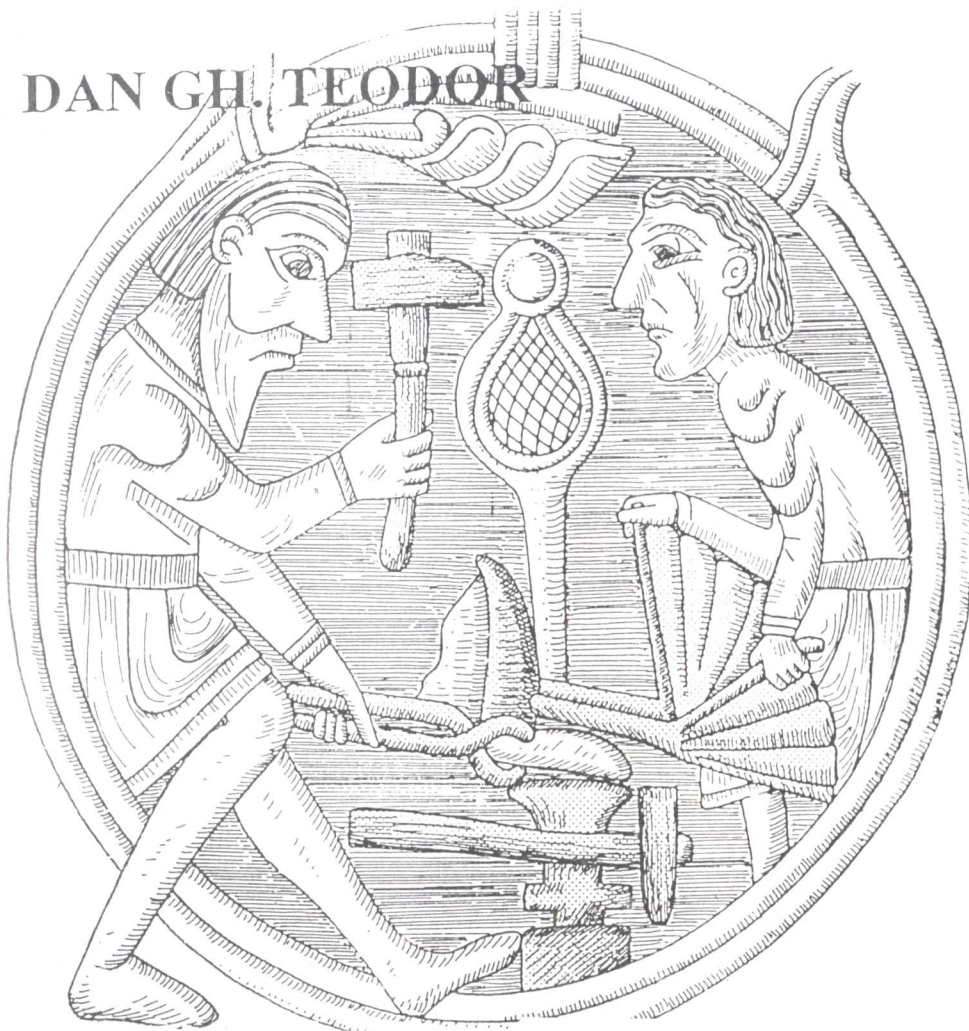

DAN GH. TEODOR

**Mestesugurile
la nordul
Dunarii de Jos
in secolele IV-XI d.Hr.**

EDITURA HELIOS

Dan Gh. TEODOR

**MESTESUGURILE
LA NORDUL DUNARII DE JOS
IN SECOLELE IV - XI**

**Ed. HELIOS
IAȘI * 1996**

VASILE CHIRICA - editor
BIBLIOTHECA ARCHAEOLOGICA IASSIENSIS
VIII

Dan Gh. TEODOR

LES METIERS AU NORD DU BAS DANUBE
PENDANT LA PERIODE
DES IVe - XIe SIECLES AP.J.C.

Coperta:
Tehnoredactare computerizată.

Waltraud **DELIBAŞ**
Iulia **MIHALIŞCA**
Cireşica **CIUPERCĂ**
Isabella **PRISTAVU**

ISBN - 98011 - 1 - 0

Academia Română - Filiala Iași
Institutul de Arheologie
IAȘI

Dan Gh. TEODOR

**MESTESUGURILE
LA NORDUL DUNARII DE JOS
IN SECOLELE IV - XI**

Ed. HELIOS
IAȘI * 1996

Lucrarea a fost realizată
în cadrul Institutului de Arheologie din Iași

INTRODUCERE

Cercetarea pluridisciplinară a istoriei primului mileniu al erei creștine, în general, pe teritoriul de la nordul Dunării de Jos a înregistrat, după cum se știe, în ultimele patru decenii mai ales, un număr considerabil de rezultate științifice care au putut elucida, incomparabil mai bine decât în trecut, o serie de aspecte deosebit de importante privind desfășurarea procesului de formare a poporului și a limbii române.

O valoare cu totul aparte în ansamblul acestor cercetări îl au cele din domeniul arheologiei, singurele care, în decursul timpului, în lipsa informațiilor izvoarelor scrise ale vremii privind perioada istorică respectivă, au putut pune la dispoziția specialiștilor datele noi și necesare, pe temeiul cărora a fost posibilă deslușirea multor probleme de o evidentă însemnătate, semnificație și actualitate din cadrul acestui complex proces istoric, cum ar fi conținutul culturii materiale și vieții spirituale dacice, daco-romane și vechi românești, continuitatea neîntreruptă a populației autohtone, relațiile ei cu diferite neamuri migratoare pătrunse temporar în regiunile carpato-dunărene-pontice, precum și a legăturilor multiple și permanente pe care "stăpânii milenari ai acestor pământuri" le-au avut cu civilizația romană sau bizantină.

În cadrul acestor importante probleme cercetarea stadiului social și economic al comunităților sătești daco-romane și vechi românești în perioada cuprinsă între retragerea romană și începutul celui de al doilea mileniu d. Hr. prezintă, fără îndoială, un interes aparte, cunoașterea ocupațiilor principale ale unei populații de-a lungul secolelor fiind absolut necesară pentru a defini exact trăsăturile fundamentale ale culturii ei materiale, care o caracterizează în conținut, timp și spațiu, deosebind-o de acelea ale altor populații, cu care în decursul vremurilor a venit în contact. La aceasta se adaugă, obligatoriu, studiul tradițiilor ei seculare, precum și a caracteristicilor vieții sale spirituale, elemente proprii care o definesc exact și o individualizează în ansamblul proceselor de etnogeneză mai ales.

Investigarea prin intermediul unor numeroase și stăruitoare săpături

arheologice a ocupațiilor principale ale populației autohtone din spațiul carpato-dunărean, într-o secvență de timp definitorie pentru destinul ei istoric, cum a fost aceea a secolelor IV-XI d. Hr. prezintă, după părerea noastră, o însemnătate cu totul aparte, dat fiind faptul că, tocmai în perioada respectivă a avut loc și procesul de formare a poporului și limbii române, proces care așa cum s-a mai arătat cu suficiente argumente în istoriografia noastră, nu putea să se desfășoare și împlini decât ca o consecință directă a fenomenului de continuitate neîntreruptă de locuire în spațiul geografic pe care marea majoritate a românilor îl ocupă și astăzi, ca și al unei generale acțiuni de romanizare, începută aici cu cel puțin un secol înainte de cucerirea unei părți a Daciei de către romani și continuată apoi până la jumătatea primului mileniu al erei creștine.

Este bine cunoscut că, anumite ocupații principale sunt în mod indisolubil legate de sedentarism, de o locuire umană continuă în aceleași zone geografice, zone care oferă condițiile necesare practicării lor pe scară largă și neîntrerupt de-a lungul secolelor, spre deosebire de alte îndeletniciri, care pot fi proprii și unor popoare nomade, cum este de exemplu creșterea vitelor mari, care nu presupune obligatoriu așezări permanente.

Printre ocupațiile care sunt practicate în primul rând de populațiile sedentare, se numără, neîndoind, agricultura și meșteșugurile, mai ales cele legate de prelucrarea metalelor.

Practicarea agriculturii necesită nu numai cunoștințe aparte, referitoare la originea, evoluția și rentabilitatea diferitelor soiuri de plante cultivate, ci și folosirea unor numeroase metode de lucru, precum și experiență.

De asemenea, populațiile agricole, sedentare, cunosc bine caracteristicile zonei geografice pe care o locuiesc, clima, flora și fauna și, nu în ultimul rând, structura solurilor alese drept ogoare. Toate acestea nu pot fi cunoscute și folosite eficient fără o locuire permanentă, îndelungată, fără o experiență bogată acumulată în timp și transmisă din generație în generație, ca unul din importanțele bunuri care caracterizează civilizația și evoluția unui popor.

În aceeași măsură, sedentarismul unei populații în anumite zone geografice oferă posibilitățile cele mai largi pentru practicarea diverselor meșteșuguri, îndeosebi cele legate de obținerea și de prelucrarea metalelor, dar și de exploatarea salinelor, de obținerea unor anumite materia-

le de construcții etc.

În general, cunoașterea surselor de procurare a diferitelor minereuri dintr-o regiune, a exploatării sării sau a unor depozite cu materiale de construcții mai bune etc., nu poate fi decât apanajul unei populații care trăiește de secole în acele microzone, cunoaște bine structura solului și exploatează din generație în generație aceste importante surse de materii prime, având metode proprii de lucru și, așa cum am amintit, o îndelungată experiență în aceste domenii.

Prin urmare, cercetarea ocupațiilor legate de practicarea diverselor meșteșuguri la comunitățile sătești daco-romane și vechi românești din regiunile carpato-dunărene în perioada secolelor IV-XI d. Hr. oferă noi și importante posibilități de a cunoaște, nu numai stadiul social economic și cultural la care au ajuns autohtonii în cursul acestei perioade, ci și, în mod direct, și posibilitatea de a înțelege corect fenomenul de continuitate neîntreruptă al acestei populații, sau dimpotrivă în unele zone, în anumite perioade, chiar de discontinuitate, evidențiindu-se astfel elementele esențiale care o definesc în ansamblul civilizațiilor din sud-estul european și, în același timp, o deosebesc de diferitele grupuri de migratori, care s-au stabilit temporar sau definitiv în aceste zone ale continentului și cu care autohtonii au venit în contact.

Pornind de la importanța deosebită pe care o are în general cercetarea meșteșugurilor de la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV-XI d. Hr. în elucidarea aspectelor menționate, prezenta lucrare își propune ca, pe baza descoperirilor arheologice cunoscute până în prezent, publicate sau inedite, să înfățișeze într-o primă sinteză ansamblul acestor ocupații, indisolubil legate de sedentarismul celor care le-au practicat, încercând a scoate în evidență, nu numai diversitatea lor tipologică, ci și multitudinea metodelor de producere folosite, ca și experiența deosebită acumulată în timp, tradițiile, influențele și inovațiile, subliniind în mod concret caracterul profund original al acestora, consecință a practicării lor îndelungate la un nivel tehnic cu nimic inferior stadiului în care se aflau și evoluase de-a lungul vremii comunitățile sătești din teritoriile vecine, uneori chiar și a acelor din regiunile balcano-dunărene aflate în posesiunile imperiului roman sau bizantin.

Totodată, cercetarea integrală a acestor ocupații principale de pe întreg teritoriul de la Nordul Dunării de Jos (Dobrogea fiind aproape permanent sub stăpânirea Imperiului roman și bizantin, și deci direct impli-

cată în evoluția tehnică și agricolă ale acestora), poate releva cu noi și interesante argumente caracterul *unitar* al dezvoltării social economice a comunităților sătești autohtone, trăsături care caracterizează atât conținutul culturii materiale, cât și cel al vieții spirituale din spațiul carpato-dunărean.

Nu încapе îndoială că, deși rezultatele cercetărilor arheologice de până acum în ceea ce privește ansamblul îndeletnicirilor proprii comunităților sătești locale de la Nordul Dunării de Jos nu sunt suficient de bogate și nu au aceeași valoare în toate marile provincii istorice locuite de daco-romani și români, *unitatea* creației lor materiale și spirituale, a evoluției lor social-economice, în general, este neîndoielnic o trăsătură care iese pregnant în evidență, în orice perioadă istorică și oriunde în spațiul geografic locuit din totdeauna de români.

Trebuie însă să menționăm că, referitor la unele îndeletniciri specifice acestei populații sedentare, datele puse la dispoziție de cercetările arheologice nu sunt întotdeauna suficient de numeroase și concludente pentru toate perioadele istorice, astfel că reconstituirea unor asemenea ocupații, pornind tocmai de la *unitatea* de care am amintit, nu poate fi făcută decât pe baza comparațiilor directe cu vestigii de același fel și contemporane, din alte părți. De aceea, o serie de aspecte necesită încă cercetări speciale, analize atente și exhaustive a datelor deja obținute, astfel ca unele din lacunele existente să fie cât mai curând posibil înlăturate.

Cu toate acestea, așa cum am menționat deja, evoluția în timp și spațiu a ocupațiilor principale de la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV-XI d. Hr., a trăsăturilor aparte care le caracterizează, arată neîndoielnic existența aici a unei numeroase populații cu o cultură materială relativ bine dezvoltată, stadiul social-economic al comunităților sătești locale fiind incomparabil mai înalt față de cel al diverșilor migratori cu care în decursul vremii au venit temporar sau definitiv în contact.

Constrânși să producă hrana necesară, unelte și mai ales arme, acestor grupuri de migratori, autohtonii au știut să găsească resursele necesare dezvoltării lor ascendente din punct de vedere economic, într-o anumită măsură fiind favorizați și de necesitățile imediate legate de existența unora din acești noi veniți, care nu puteau întotdeauna să supraviețuiască sprijinindu-se numai pe creșterea animalelor. Superioritatea modului de viață autohton, în general stadiul lor mai înalt de dezvoltare în

comparație cu acela al migratorilor (populație devenită astfel curând dependentă economic de autohtoni), au oferit condiții favorabile menținerii neîntrerupte a locuirii băștinașe, a dezvoltării social economice și culturale ascendente, creând în același timp și condiții favorabile desfășurării procesului de asimilare al alogenilor în masa populației locale.

Stadiul actual al cercetărilor arheologice în domeniul ocupațiilor principale la populația daco-romană și veche românească din perioada secolelor IV-XI d. Hr., oferă astfel posibilitatea unei mai ample și complete reconstituiri a realităților istorice din vremea respectivă, contribuind esențial la înțelegerea fenomenelor de *continuitate* și *unitate* etno-lingvistică, culturală și spirituală pe întreg teritoriul vechii Dacii.

Firește, la acestea au contribuit nu numai unitatea și armonia spațiului geografic de la nordul Dunării de Jos, ci și existența în număr considerabil pe cuprinsul acestui teritoriu a unor elemente etno-lingvistice comune, rezultate din evoluția și generalizarea procesului de romanizare al populației geto-dacice în condiții politice și social economice identice întregului spațiu de etnogeneză românească.

Activitățile meșteșugărești la daco-romani și la vechii români, la fel ca și agricultura, vădesc astfel o evoluție îndelungată în timp și spațiu, ascendentă, locală și neîndoielnic originală, cu bogate tradiții, influențe și inovații, proprii unui popor străvechi al cărui destin istoric în ansamblul marilor și profundelor prefaceri etno-lingvistice, culturale și politice din perioada de început a evului mediu s-a împlinit și prin statornicia lui în vatra străbună, în ciuda numeroaselor vicisitudini care i-au amenințat dăinuirea.

În încheiere se cuvine să evidențiem aportul deosebit al unor numeroși cercetători care, timp de peste patru decenii, cu pasiune, stăruință și competență au studiat multe din aspectele prezentate în sinteza de față, prin temeinicele lor contribuții făcând posibilă înțelegerea corectă a evoluției societății locale de la nordul Dunării de Jos într-o perioadă de timp, deosebit de complexă și de o mare importanță și actualitate.

EXPLOATAREA ȘI PRELUCRAREA MINERALELOR

1. Reducerea minereurilor

Una din străvechile ocupații ale locuitorilor autohtoni din spațiul carpato-dunăreano-pontic în perioada secolelor IV-XI d. Hr. a fost fără îndoială legată de importanta activitate a reducerii minereurilor.

Necesitățile de a obține metal, ca pretutindeni în tot cursul evoluției societății omenești din aceste părți ale sud-estului european și nu numai, cu toată existența unor numeroase resurse naturale (îndeosebi în Transilvania și Banat), au fost tot timpul deosebit de mari.

Populația sedentară de agricultori, crescători de animale și meșteșugari, autohtonii daco-romani, romanici sau vechi români au avut din cele mai vechi timpuri întotdeauna nevoie de materii prime pentru făurirea principalelor unelte destinate practicării unor astfel de îndeletniciri, care cereau, după cum se știe, un număr sporit și diversificat de piese, pentru a se realiza randamentul economic scontat. Această înmulțire și diversificare a uneltelor, care s-a accentuat cu vremea, a fost fără îndoială și consecința directă a numeroaselor influențe romane și bizantine, ca și a multiplelor legături economice dintre locuitorii de la nordul Dunării de Jos și civilizația Imperiului roman sau bizantin, continuate neîntrerupt în tot cursul primului mileniu d. Hr. și începutul celui următor.

Stadiul social economic la care ajunseseră în cursul primului mileniu comunitățile sătești de pe întreg teritoriul vechii Dacii, chiar și din întinsele regiuni care nu făcuseră parte altă dată din fostele posesiuni romane de la nordul Dunării de Jos, era net superior față de cel al populațiilor aflate în migrație, cu care autohtonii au venit temporar sau definitiv în contact în decursul secolelor.

În acest context, era firesc ca diferitele obști sătești locale să fi încer-

cat obținerea unui număr sporit de materii prime, atât de necesare făuririi numeroaselor și diverselor unelte și obiecte casnice, etc. de care membrii comunităților respective aveau neapărată nevoie pentru ocupațiile lor cotidiene, sedentare, în primul rând pentru agricultură și meșteșuguri. Menținerea unor atare activități cu anumite sporuri se impunea cu atât mai mult, cu cât populațiile migratoare stabilite temporar pe teritoriul Daciei percepeau de la populația autohtonă dări în produse agricole și meșteșugărești, ceea ce presupunea obținerea în cadrul fiecărei obști sătești locale a unor surplusuri. Or aceste surplusuri nu puteau fi posibile decât printr-un randament mai mare, atât în domeniul muncilor agricole, cât și în cel al făuririi uneltelor, armelor, obiectelor de podoba și vestimentare, ceramică, etc. De aceea, grija comunităților sătești locale în a găsi resursele minerale pentru a avea astfel la îndemână materiile prime necesare unor atari activități a fost deosebit de mare, mai ales a acelor obști sătești care erau situate în regiunile unde nu se aflau zăcăminte de minereuri.

După cum se știe, pe teritoriul Daciei au existat încă din vechime numeroase locuri din care, prin activitatea minieră, se extrăgeau diferite minereuri. Minerul, aflat la suprafață sau în adâncime a fost exploatat de la o epocă istorică la alta cu mijloace specifice, un sensibil randament fiind însă realizat prin metodele de extracție minieră folosite de romani în mai multe locuri din Transilvania și Banat, în timpul cât imperiul roman a ocupat aceste zone.

După cercetările întreprinse până în prezent pe teritoriul Transilvaniei și Banatului se cunoșteau circa 64 de localități din care romanii au exploatat zăcăminte de fier și cupru¹, la care se adaugă aproximativ 120 de locuri cu zăcăminte și spălătorii de aur și argint². Numărul acestora (dacă nu este cumva prea exagerat de cercetători) evidențiază nu numai importanța aparte acordată de către romani extragerii minereurilor în general, ci și bogăția deosebită în asemenea materii prime din subsolul Daciei romane, ceea ce a permis neîndoielnic o dezvoltare deosebită a diverselor meșteșuguri în cadrul societății locale daco-romane.

Multe din aceste zăcăminte au fost firește epuizate cu timpul de exploatarea intensivă a statului roman (dovadă părăsirea lor încă din timpul ocupației Imperiului), dar altele, destul de multe, au continuat să fie încă exploatate de către localnici și după retragerea autorităților romane din fosta provincie, dată fiind tocmai permanenta nevoie a comunităților

autohtone de a avea la îndemână materiile prime atât de rare dar și atât de necesare.

Desigur, nu numai în fostele zone ocupate de romani ale Daciei nord-dunărene au existat asemenea zăcăminte de minereuri.

Cercetările mai vechi sau mai recente³ au arătat că, mine din care se obțineau metale (folosite și în evul mediu, dar exploatare cu mult mai înainte de întemeierea statelor medievale românești) au fost atestate și în regiunile Carpaților Orientali ca de exemplu la Rodna, Baia Coziei, Câmpulung Moldovenesc, Vatra Dornei, Cărlibaba, Iacoveni, Leșul Ursului, Gura Negrii, Fundul Moldovei, Broșteni și Baia⁴ sau în Muntenia și Oltenia la Baia de Fier din Gorj, Govora, Baia de Aramă, Căpățâneni, Argeș, Bratilov⁵ etc. Ele se adăugau astfel cunoscutelor exploatare (unele încă din antichitate) de la Ghelari, Teliuc, Valea Caselor, Rimetea, Baia de Criș, Baia de Aramă, Roșia Montană, Abrud, Băiuț, Cavnic, Baia Spriei, Căpușul Mic și multe altele din Banat și Transilvania⁶, de unde s-au extras minereuri, așa cum am amintit încă de pe vremea romanilor, dacă nu cumva și mai înainte, de către geto-daci. Așa cum s-a mai arătat, vechile mine au continuat să fie folosite chiar cu rentabilitate mai scăzută și după retragerea administrației romane de la nordul Dunării de Jos, în tot cursul perioadei evului mediu timpuriu.

Pe lângă depozitele naturale de minereuri exploatare prin intermediul minelor, în extragerea și prelucrarea fierului, încă din vechime, meșterii locali au folosit mai ales în zonele în care astfel de mine lipseau, mineralizațiile naturale sedimentare, îndeosebi de oxizi de fier.

În regiunile de câmpie și podișuri ale Daciei existau pretutindeni lentile feruginoase de proveniență sedimentar-aluvionară precum și unele lentile de siderit, aflate ca intercalații în marnele calcaroase de vârstă cretacică inferioară⁷. În zonele de câmpie existau mai ales oxizi de fier de vârstă cuaternară, de origine sedimentar-aluvionară în malurile diferitelor râuri. Asemenea sedimente (lentile mai mari sau mai mici) de oxizi de fier existau și în mlaștinile eutrofe (turbării, cu o concentrație destul de mare de fier), în jurul unor izvoare etc.

Asemenea depozite aluvionare, sedimentare, de oxizi de fier au fost exploatare intens nu numai în Transilvania și Banat (unde așa cum am menționat se găseau și numeroase zăcăminte de minereuri la adâncime), ci și în zonele de la est de Carpați și regiunile dintre Carpații sudici și Dunăre. Urme ale acestor exploatare de suprafață (asupra cărora vom

reveni mai jos) sunt atestate în mod cert în perioada secolelor IV-XI d. Hr. la Țifești, jud. Vrancea, Butnărești și Dulcești, jud. Bacău⁸, Lozna Străteni, jud. Botoșani⁹, Udești, jud. Suceava¹⁰, Epureni¹¹, Fedești, Cârja și Horga, jud. Vaslui¹² etc., precum și la Vadul Săpat, Șirna, Budureasca și Târgușor, jud. Prahova¹³, Dulceanca, jud. Teleorman¹⁴, pe teritoriul orașului București (Străulești, Militari, Ciurel, Bufta etc.)¹⁵, Cândești, jud. Buzău¹⁶, Alexandria, jud. Teleorman¹⁷, Bucov, jud. Prahova¹⁸, Mărculești-Viișoara, Dridu și Malul Roșu - jud. Ialomița¹⁹, Valea Călmățuiului și a Dunării²⁰ etc.

Depozitele sedimentare de oxizi de fier erau cunoscute și puteau fi exploatate eficient numai de populația autohtonă, care cunoștea din generație în generație locurile unde asemenea minereuri existau. În nici un caz, așa cum de altfel s-a și arătat²¹, extragerea unor asemenea minereuri de fier sau alte metale nu era la îndemâna migratorilor, căci prelevarea lor presupunea, nu numai cunoașterea topografică a depozitelor, ci și a metodelor tehnice prin intermediul cărora se putea obține fierul sau alte metale trebuincioase.

Căutarea, în vederea depistării unor asemenea depozite de oxizi de fier, (fără îndoială mult mai sărace decât cele de adâncime, exploatate prin intermediul minelor) și folosirea acestor resurse de materii prime, au fost dictate așa cum aminteam, atât de lipsa unor mine de adâncime aici, fierul fiind destul de rar și extrem de scump, cât și de inexistența unor drumuri sigure (în perioadă marilor migrații), prin intermediul cărora să se poată transporta fierul sau alte metale necesare, din zonele unde asemenea minereuri se aflau în cantități mai mari.

În condițiile prezenței temporare aici a diferitelor populații migratoare, autohtonii de la nordul Dunării de Jos au continuat să utilizeze toate resursele locale de materii prime cunoscute, fiindu-le mai la îndemână și, în mod sigur, fiind singurele pe care le puteau totuși obține, chiar dacă nu în cantitățile dorite și cu rentabilitatea necesară.

Pentru a obține din diferitele formațiuni sedimentare care conțin în general minerale, fierul sau alte materiale trebuincioase, s-au folosit din străvechime o serie de metode tehnice de prelevare a acestor minereuri, metode întrebuintate diferențiat, desigur în funcție de natura materiei prime exploatate.

În cazul minereurilor provenite din mine aflate la adâncime, fierul se obținea prin reducerea acestor minereuri în cuptoare construite spe-

cial. Asemenea cuptoare, având firește o origine mai veche, au fost descoperite îndeosebi în bazinele miniere din Banat, în localitățile Fizeș și Șoșdea, jud. Caraș Severin. Cuptoarele datează din secolele IV-V d. Hr.²², și după cum vom arăta mai jos, ele au existat și în alte părți ale Daciei, tipul respectiv de instalație fiind folosit până târziu în Evul Mediu.

La Fizeș, unul dintre cele trei cuptoare speciale pentru redus mine-reul de fier care au fost descoperite, avea păstrați pereții pe o înălțime de 0,90 m. Pentru rezistență și probabil pentru menținerea mai îndelungată a căldurii, pereții aveau în interior și piatră. Diametrul fundului circular al cuptorului avea la exterior 0,75 m iar în interior 0,45 m, fiind deci gros de circa 0,30 m. Cuptorul era prevăzut la partea de jos cu deschidere specială pentru evacuat metalul și zgura²³.

Un al doilea cuptor de la Fizeș, cam de aceleași dimensiuni cu primul, cu pereții construiți din lut amestecat cu nisip, avea de asemenea în partea sa de jos o deschizătură de formă semiovală, pentru scos zgura și metalul topit. Un al treilea cuptor din aceeași localitate, însă de dimensiuni mai mici a fost construit în același mod ca precedentele²⁴.

În jurul cuptoarelor, pe nivelul inițial de călcare existau numeroase resturi de zgură de fier, cărbune, lupe de fier, bucăți de minereu, fragmente diferite de calcar, tuburi de lut întregi sau fragmentare provenite de la capătul foalelor (din piele), cu ajutorul cărora se introducea în cuptor aerul, prin intermediul acestui procedeu ridicându-se și menținându-se temperatura necesară.

În procesul de reducere a minereului de fier meșterii topitori foloseau, în cazul cuptoarelor de la Fizeș, cărbune de lemn, precum și calcar sau piatră de var, ca fondanți.

Temperatura într-un asemenea cuptor, chiar dacă lipitura interioară a creuzetului și al pereților săi era făcută cu lut conținând în compoziție siliciu, cu proprietăți refractare, prin intermediul cărora se menținea mai mult timp căldura, nu putea fi decât de 800-900⁰, cel mult 1000⁰, aceasta obținându-se numai datorită introducerii unui curent de aer, cu ajutorul foalelor de suflat, acționate manual. O atare temperatură era totuși suficientă pentru a se obține o anumită separare a fierului din cadrul conglomeratului de minereu, dar nu îndeajuns de ridicată pentru ca metalul să se topească, știut fiind că punctul lui de topire este în jurul la 1535⁰.

Pentru a obține totuși un punct de topire mai scăzut, ca și pentru separarea impurităților în procesul de reducere a minereului de fier, meșterii fierari au folosit frecvent fondușii, în special calcarul și cărbunele, proveniți fie din depozitele naturale de calcar, fie piatra de var, cărbune de pământ sau de lemn etc.

Din cantitatea mare de minereu amestecat cu fondușii amintiți cu care era încărcat cuptorul, după topire rezulta însă destul de puțin fier și destul de multă zgură. Zgura provenită de la reducerea minereului conținea însă un procentaj însemnat de fier (datorate folosirii metodei tehnice mai puțin eficientă). După analizele efectuate cantitatea de fier era numai de aproximativ 40-50%, ceea ce înseamnă că metodologia întrebuintată, așa cum am menționat, nu dădea totuși randamentul economic scontat.

Uneori, în cazul când materia primă lipsea, locuitorii foloseau probabil și această zgură prin adăugarea de noi fonduși în încercarea de a ridica temperatura până la punctul de separare sau de topire, cu ajutorul curenților de aer.

O rentabilitate economică sporită era obținută probabil în cuptoarele mai mari, construite special, care foloseau minereurile din zonele miniere din Transilvania și Banat, minereu care avea o mai mare concentrație de fier.

În această direcție, sugestive sunt datele arheologice oferite de cercetările asupra cuptorului de la Ghelari, jud. Hunedoara, descoperit încă din 1895 și considerat până nu de mult ca un prototip pentru atare tehnologie de reducere a minereurilor de fier, în general²⁵.

În anii 1976 - 1978, și ulterior în 1980 la Valea Caselor de la Ghelari unde au fost depistate alte cinci cuptoare de piatră de tipul celui amintit, s-au întreprins cercetări arheologice, putându-se acum cunoaște mai bine sistemul de funcționare al unor asemenea instalații de reducere a minereurilor de fier²⁶.

Cuva cuptorului prototip săpată în stâncă, având formă conică cu secțiunea ovală, era închisă în contrapantă de un zid de pietre nelegate cu mortar. Cuva era înaltă de 1,65 m, având la bază 1,30 m. Creuzetul propriu-zis avea în interior diametrul de 0,47 m, deschizătura furnalului la suprafață fiind de 0,55 m în diametru.

Cuptorul a fost acoperit la partea superioară cu lespezi de piatră locală, și era prevăzut cu orificiu oblic sub formă de canal cu dimensiuni-

le de 0,15 x 0,15 m, pentru introducerea aerului, în felul acesta putându-se asigura tirajul necesar.

Zidul de sprijin al cuptorului, de formă triunghiulară, avea la bază 2,85 m și o înălțime de 1,70 m, corespunzând aproximativ cu înălțimea cuvei. De asemenea, instalația a fost prevăzută cu două orificii de 0,30 x 0,30 m și respectiv 0,60 x 0,55 m, acesta din urmă folosit pentru scos zgura și metalul, iar primul, cel mai mic pentru introducerea aerului cu ajutorul foalelor.

Pereții interiori ai cuptorului au fost căptușiți cu un material refractar (siliciu). Ca urmare a temperaturii la care se ajungea în cuptor (circa 800⁰), pereții s-au întărit având o culoare brun-roșietică.

Sistemul folosit la cuptoarele descoperite la Vale Caselor nu era desigur unic. Asemenea cuptoare de redus minereul provenit din minele de fier din zonă sau adus din altă parte au existat și în alte numeroase locuri ale țării noastre și au fost folosite până târziu în Evul Mediu deși, după cum am amintit, rentabilitatea lor nu era întotdeauna prea mare.

Astfel de tipuri de cuptoare pentru redus minereul de fier sunt cunoscute și la Ivancăuți și Budești în Basarabia²⁷, precum și la Budureasca și Șirna, jud. Prahova²⁸.

Deosebit de importante sunt instalațiile de reducere a minereului de fier descoperite la Șirna, unde până în prezent din perioada secolelor IV-XI d. Hr. au fost scoase la iveală un număr de 16 cuptoare.

Cuptoarele, din această așezare cu mai multe orizonturi culturale, indiferent de cronologia lor, erau de dimensiuni mici, cu cuva creuzetului având dimensiuni variind între 0,25 - 0,45 m. Multe din creuzete erau căptușite cu o crustă din fier groasă de circa 3,5 cm, interiorul lor fiind uneori plin de zgură și lupe din fier rezultate în procesul de reducere al minereului. Peretele creuzetului era ars pe o grosime de 10 cm și nu prezenta, ca la cuptoarele din Valea Caselor o deschidere laterală la bază pentru evacuarea zgurii și lupelor, deoarece cuptoarele erau distruse după fiecare șarjă obținută. Nu au fost găsite suflaiuri de la foale, dar în mod cert asemenea piese pentru introducerea aerului în cuptor au existat, căci fără ele nu se putea obține niciodată temperatura dorită. După cum s-a arătat, la Șirna s-a redus un minereu de fier destul de curat, format din oxizi de fier și cuarț, fără calciu, aluminiu sau mangan în compoziție, dar a cărui proveniență nu a putut fi încă stabilită²⁹. Cuptoarele de redus minereul de fier, de asemenea tipuri au existat și în

alte părți ale României. În asemenea instalații s-au valorificat mai ales mineralizațiile sedimentare cuaternare aflate, uneori din abundență, în zonele de podișuri, colinare sau de câmpie.

Valorificarea acestor sedimente de oxizi de fier a fost o practică meșteșugărească permanentă a populației autohtone în perioada secolelor IV-XI d. Hr. ea având, așa cum s-a mai arătat, o bogată și destul de îndelungată tradiție pe teritoriul vechii Dacii³⁰.

Până în prezent, urme a unor asemenea activități meșteșugărești au fost depistate în peste 100 de localități din regiunile carpato-dunărene, dintre care circa 30 sunt din secolele IV-V d. Hr. , 40 din secolele VI-VIII d. Hr. iar aproximativ 35 din Secolele IX-XI d. Hr.³¹.

Deosebit de interesante sunt tehnicile folosite pentru obținerea fierului din aceste depozite sedimentare de oxizi de fier, cunoscându-se până acum cel puțin trei metode, întrebuițate de la caz la caz, în funcție de cantitatea și natura materiei prime avută de meșteșugari la dispoziție.

Prima dintre aceste metode folosește reducerea unor asemenea mineralizații sedimentare aluvionare în cuptoare, în general de dimensiuni mici de tipul celor descoperite la Șirna-Prahova datând din secolele IV-VII d. Hr., Lozna-Străteni, jud. Botoșani din secolele VII-VIII d. Hr.³² sau de mai târziu din veacurile IX-XI d. Hr. ca cel de la Bucov, jud. Prahova³³, localități unde numărul instalațiilor speciale folosite pentru reducerea minereului, resturile de zgură, luptele de fier, creuzetele și altele, arată că în realitate avem de-a face aici cu veritabile centre meșteșugărești de reducere și prelucrare a fierului.

La Lozna-Străteni de exemplu, au fost descoperite mai multe ateliere și cuptoare destinate prelucrării limonitului, prelevat, atât din mlaștina eutrofă (turbăria) aflată în apropierea așezării, unde se aflau numeroase lentile de asemenea mineralizații aluvionare în cantități destul de apreciabile, cât și din malurile pârâului Bahna, care mărginește așezarea și care izvorăște din turbăria menționată, antrenând și depunând pe traseul lui o cantitate apreciabilă de oxizi de fier.

În cuptoarele de la Lozna-Străteni având o construcție destul de simplă, cu o înălțime nu prea mare, probabil de circa 0,40 - 0,60 m, se introducea materia primă, care se prezenta sub forma unei pulberi de culoare roșie-portocalie, împreună cu lemne și cărbune (de fag și de stejar), amestecate cu oase de animale, sfărâmate intenționat, pentru a se

obține calcarul, necesar și el ca fondant.

Cu ajutorul foalelor (s-au găsit numeroase resturi de suflaiuri de lut), temperatura într-un asemenea cuptor se ridică la circa 800-1000⁰, necesară doar pentru separarea unei anumite cantități de fier din masa *mine-reului de baltă* folosit aici. Cuptoarele din acest centru meșteșugăresc, ca și cele scoase la iveală la Șirna, jud. Prahova, nu erau prevăzute cu orificii de evacuare a zgurii și a lupelor de fier obținute, fiind distruse după fiecare șarjă și uneori refăcute ulterior, chiar pe același loc.

Mai multe ateliere speciale cu cuptoare pentru reducerea mineralizațiilor de oxizi de fier, aflate probabil în zonă, s-au descoperit și în așezările de la Bucov-Tioaca și Bucov-Rotari³⁴.

În atelierele de la Bucov sau în preajma lor au fost descoperite numeroase resturi de cuptoare simple, unele cu vatra refăcută de mai multe ori, precum și o mare cantitate de zgură, bucăți de fier redus, dar încă neprelucrat, lupe din fier, bucăți de calcar ars, cărbune de lemn, fragmente de fluier de la foale etc. Într-un bordei (B5) de la Bucov-Tioaca se afla un cuptor de redus minereu având creuzetul adâncit într-un bloc de pământ cruțat special. Cuptorul a suferit o refacere, jumătatea sa de nord fiind căptușită cu pietre de râu. Nici în cazul acesta cuptoarele nu aveau deschizături speciale la bază pentru zgură și lupe de fier, evacuarea acestora fiind făcută, ca și în alte cazuri, prin distrugerea instalației respective.

O mare importanță o reprezintă de asemenea atelierul în care se reducea minereul de fier descoperit în așezarea datând din secolele VIII-IX d. Hr. de la Dodești, jud. Vaslui³⁵.

Într-o încăpere, amenajată special din lemn, îngropată la circa 1 m în pământ, având pentru protecție maluri de pământ, la o depărtare de circa un metru de limitele lui, într-un bloc de pământ cruțat a fost construit un cuptor cu vatra ovală și pereții arcuiți sub formă de calotă. Creuzetul cuptorului era adâncit în blocul de pământ cruțat cu circa 15-20 cm, fundul său aflându-se în pantă de la gura de foc și până la perete. În apropierea peretelui din fața gurii cuptorului se afla o altă cavitate în formă de V, pentru colectarea fierului topit. Creuzetul și pereții cuptorului erau foarte bine lutuiți, folosindu-se un amestec de lut în compoziție cu mult siliciu care, după cum se știe are bune proprietăți refractare. Lutuiala era foarte bine arsă, în unele părți până la zgurificare, dovadă a temperaturii înalte obținute. Lateral, în partea stângă a cuptorului,

puțin mai sus de nivelul fundului (cu circa 10 cm) se afla o deschizătură ovală pe unde se introduceau foalele pentru suflat aerul. În momentul dezvelirii cuptorului această deschizătură era bine astupată cu o piatră fasonată special pentru a se fixa bine. Calota cuptorului era înaltă de aproximativ 0,60 m, având o deschizătură îngustă în centru pentru evacuarea fumului și pentru asigurarea tirajului de aer. În interior, printre dărâmăturile calotei împreună cu bucăți de cărbune, cenușă și fragmente de calcar ars s-au găsit și două creuzete, unul cu dimensiuni destul de mari (cu înălțimea de circa 20 cm), având pereții groși, puternic arși, păstrați destul de bine și un altul mai mic de circa 3 cm înălțime.

În fața gurii cuptorului, în imediata ei apropiere, se afla o groapă destul de puțin adâncă, umplută cu zgură și lupe de fier, provenite desigur de la ultima șarjă a cuptorului. Atelierul distrus printr-un puternic incendiu, a conservat doar momentul în care cuptorul era deja dezafectat, urmând să fie probabil refăcut în vederea reutilizării zgurii (ce conținea încă fier) și eventual a lupelor. Existența creuzetului și a micii cavități pe fundul cuvei, în formă de V, arată că prin acțiunea foalelor și fondanților folosiți în cuptorul de la Dodești se obținea în mod absolut sigur temperatura de topire a metalului.

Cuptoare și bucăți de zgură și lupe de fier au mai fost găsite și în alte părți ale țării, în unele localități, cum este cazul așezării de la Budureasca, jud. Prahova³⁶, fiind de asemenea vorba și aici de existența unui adevărat centru de prelucrare a metalului, provenit tot din mineralizațiile feruginoase existente în zona văii.

Urme ale extracției fierului din nivelurile sedimentare ale formațiunilor pliocene existente în zonele respective, în care apar intercalații sub formă de lentilă sau punji de oxizi de fier, au mai fost descoperite la Vadul Săpat jud. Prahova³⁷, Mărculești - Viișoara³⁸ jud. Ialomița, pe teritoriul orașului București³⁹, la Dridu, jud. Ialomița⁴⁰ și Alexandria, jud. Teleorman⁴¹, în Muntenia, precum și la Epurenii⁴², Fedești, Horga și Drăgești, jud. Vaslui⁴³, în Moldova, Alcedar⁴⁴, Petruha, Hansca - Limbari - Căprăria și altele în Basarabia⁴⁵, Revna, Șirokaia - Poliana, Hliboca și altele în Bucovina Ucrainei Subcarpatice⁴⁶.

O altă metodă de reducere a mineralizațiilor aluvionare din sedimentele aflate în regiunile de podișuri sau câmpie, prin care s-a obținut fier a fost aceea a introducerii materiei prime în oale de lut special lucrate din loess amestecat cu siliciu, care funcționau ca niște mici cuptoare.

Astfel de oale au pereții groși de aproximativ 2-4 cm, o formă în general tronconică sau emisferică, fiind la partea inferioară, lateral, prevăzute cu un orificiu de circa 2 cm în diametru.

Asemenea oale erau întrebuințate ca un fel de creuzete. În interior era introdus *minereul de baltă* amestecat cu cărbune de lemn și bucăți de calcar (oase de animal sfărâmate). Umplutura era acoperită cu o piatră. Apoi oala era introdusă în cuptor și puternic încălzită mai multă vreme. Concomitent, cărbunii erau aprinși și pentru obținerea temperaturii necesare, prin orificiul prevăzut la partea inferioară a oalei era introdus aerul cu ajutorul foalelor. Temperatura obținută era de aproximativ 800-900⁰, reducerea fierului având loc fără topire. După un timp, pe fundul oalei se forma o bucată de metal cu un aspect buretos, așa numita "lupă". Asemenea lupe obținute prin reducerea în oală a *minereului de baltă* erau destul de impurificate cu sterili, resturi de cărbune, calcar etc. și deveneau utilizabile numai după repetate prelucrări prin ciocănire la cald. Avându-se în vedere că procentajul de carbon din lupă era destul de mic, fierul astfel obținut era destul de moale și prin urmare trebuia călit, pentru a i se da duritatea necesară unei folosiri cu un bun randament.

O astfel de metodă de reducere a fierului în oalele de lut, pusă de unii specialiști exclusiv pe seama slavilor⁴⁷ este atestată în mai multe locuri de pe teritoriul țării noastre, ca de exemplu, la Valea Mare, jud. Vaslui⁴⁸, Lozna-Străteni, jud. Botoșani⁴⁹, Borniș, jud. Neamț⁵⁰, Udești, jud. Suceava⁵¹, precum și în Basarabia⁵² și în Bucovina Ucrainei Subcarpatice⁵³, în așezări datând, în general, din perioada secolelor VII-IX d.Hr.

La Lozna-Străteni s-au descoperit mai multe fragmente de asemenea oale-creuzet, puternic arse, uneori până la zgurificare, prevăzute cu orificii laterale pentru introducerea aerului. Unele din fundurile acestor oale păstrează chiar și resturile de crustă fieroasă, prinsă în procesul de reducere.

La Udești, jud. Suceava o anumită cantitate de zgură amestecată cu metal, în greutate de circa 3 kg, a păstrat forma fundului unei oale în care a avut loc procesul de reducere a minereului de fier.

Oale de formă tronconică sau emisferică cu orificii pentru introducerea aerului sunt cunoscute și în alte zone ale țării, fără a avea însă și dovada existenței alături de ele a unor resturi de zgură, lupe, fier nepre-

lucrat etc. , care să ateste o atare activitate de reducere a minereului de fier.

Pe lângă metodele menționate, în perioada secolelor IV-XI d. Hr. s-a folosit și reducerea minereului de fier în așa-numitele "guri de lup" , întrebuintându-se și în aceste cazuri cărbunii de lemn (mangalul), calcarul (sau calciu) ca fondanți. Asemenea gropi au fost atestate la Lozna-Străteni, jud. Botoșani⁵⁴, Horga, jud. Vaslui⁵⁵ și Petruha în Basarabia (unde într-o asemenea groapă se aflau aproximativ 10 kg de zgură amestecată cu metal)⁵⁶, precum și la Ciurel pe teritoriul actual al orașului București⁵⁷, Budureasca, jud. Prahova⁵⁸, Vadu Săpat, jud. Buzău⁵⁹, Dridu, jud. Ialomița⁶⁰, Eliseni, jud. Harghita⁶¹, Bratei, jud. Sibiu⁶², Dulceanca, jud. Teleorman⁶³ etc.

Așa cum s-a mai arătat, luptele de metal obținute erau destul de impure și pentru a se produce fier de mai bună calitate ele erau de mai multe ori încălzite până la roșu și bătute cu ciocanul, ulterior fiind călțite, pentru a li se da o anumită duritate.

Folosirea mineralizațiilor de oxizi de fier în regiunile de câmpie și podișuri în peste 100 de localități în care se află obiective datând din perioada cuprinsă între secolele IV-XI d.Hr., atestă limpede cât de importantă a fost această ocupație de obținere a fierului, materie primă fără de care nu puteau fi făurite uneltele, absolut necesare practicării agriculturii și meșteșugurilor și în general, a oricărei alte activități umane.

Nevoia de fier pentru comunitățile sătești autohtone, dar și pentru migratori, era deosebit de mare deoarece, așa cum am mai menționat, depozitele primare de metal în unele regiuni, ca de exemplu în zonele extracarpatiche ale țării, erau destul de rare sau lipseau, aducerea minereului din regiunile Transilvaniei sau ale Banatului fiind extrem de anevoioasă, iar în unele perioade istorice aproape imposibilă.

Cum exportul uneltelor și armelor lucrate din fier fusese interzis în regiunile "barbare" de la nordul Dunării de Jos, de către Imperiul roman și bizantin, mai ales după secolul al IV-lea d. Hr. se înțelege că pentru făurirea locală a acestora era absolut necesar să se obțină fier. De aceea, folosirea mineralizațiilor de oxizi sub formă de lentile aluvionare sau sedimentare ale formațiunilor pliocene, în vederea reducerii lor, a luat în perioada secolelor IV-XI d. Hr. un deosebit avânt, fiind în foarte multe cazuri singura și cea mai lesnicioasă cale de a obține asemenea materii prime, atât de mult solicitate.

Paralel cu obținerea fierului, deși într-o mai mică măsură, a continuat după retragerea romană de la nordul Dunării de Jos, să fie prelevat aurul și argintul.

Aurul se obținea, fie din unele mine situate îndeosebi în regiunile munților Apuseni și exploatare încă de daci și ulterior de romani, fie prin spălarea nisipurilor aurifere din unele râuri. Asemenea mine au existat și probabil au continuat să fie exploatare și ulterior secolului al IV-lea, la Baia Mare, Baia de Arieș, Baia de Criș, Băișoara, Roșia Montană, Abrud sau Zlatna. Mine de aur se pare că au existat și în Carpații Orientali, fiind folosite până târziu în evul mediu⁶⁴, probabil la Rodna, Baia, Munții Dornei etc.

Date fiind conjuncturile politice determinate de prezența sau dominația unor migratori, se înțelege că exploatarea aurului și argintului avea o mare importanță, interesând deopotrivă pe autohtoni și alogeni, aceste două metale prețioase fiind frecvent și pretutindeni plătite ca tribut. De aceea, se poate spune că exploatarea acestor metale prețioase a fost una din principalele îndeletniciri ale daco-romanilor și vechilor români, alături de meșteșuguri și agricultură.

Din cercetările întreprinse până în prezent⁶⁵, numai în Transilvania și Banat sunt cunoscute, circa 120 de localități de unde s-a exploatat sau spălat aurul, unele folosite încă de pe vremea dacilor și apoi și de romani, la care desigur se adaugă multe altele existente în Carpații sudici sau orientali. Filoanele de aur erau deosebit de bogate mai ales în zonele vestice ale țării unde, de exemplu pe Valea Arieșului se putea obține prin spălarea nisipului aurifer circa 12 kg de aur într-un an, în unele zile un lucrător specializat acumulând chiar 4-5 grame⁶⁶. Cam din aceleași locuri se extrăgea și argintul.

Deoarece minereurile de aur și argint în stare primară apar în combinație cu multe alte metale, procedeul de separare a acestora din masa prelevată din straturile miniere era destul de complicat. În aceste cazuri minereul trebuia sfărâmat, spălat, amalgamat, prăjit și apoi redus în cupatoare speciale în care se obțineau temperaturi destul de ridicate, punctul de topire al aurului de exemplu fiind de 1063⁰.

Alături de fier, aur și argint din minele de profunzime s-a extras cuprul, cositorul și plumbul, metale folosite cu precădere în alcătuirea unor aliaje⁶⁷. Majoritatea minelor cu minereuri conținând astfel de metale erau în principal situate tot în zonele amintite din Transilvania și

Banat. Cu toate acestea, cantitatea metalelor menționate era însă incomparabil mai mică decât aceea a fierului, din cupru, cositor sau plumb, folosite simplu sau în aliaje, prelucrându-se îndeosebi obiecte de mai mici dimensiuni.

După cum s-a constatat pe cale arheologică, plumbul, cositorul dar mai ales arama, simplă sau în aliaje (alamă, bilon, potin etc.), era folosită cu precădere la confecționarea obiectelor vestimentare și de podoba. În numeroase zone din Transilvania, Maramureș și Banat au fost identificate un număr de 40 de locuri de unde se exploata arama, dar pe întinsul țării sunt și altele, numărul lor ajungând aproximativ la 60, astfel de puncte de exploatare fiind semnalate în Carpații Orientali și în cei Sudici⁶⁸.

În marea majoritate a așezărilor conținând vestigii privind activitatea meșteșugărească de prelucrare a metalelor au fost descoperite, așa cum s-a mai arătat și dovezi ale folosirii unor aliaje, cel mai frecvent întrebuințat fiind bronzul. La Valea Seacă, Dodești și Drăgești, jud. Vaslui în secolele IV-VII d. Hr., pe teritoriul orașului București în secolele VI-VII și la Lozna-Străteni, jud. Botoșani în secolele VII-VIII ca și în alte multe locuri, în obiective din diferite epoci, s-au descoperit numeroase creuzete în care se topea bronzul, precum și lingouri de bronz și zgură de bronz provenite de la activitatea de prelucrare a acestui aliaj⁶⁹.

În general, așa cum am arătat, în perioada secolelor IV-XI d. Hr. cunoașterea vechilor mine sau a locurilor unde existau mineralizații de oxizi de fier și alte metale sau materii prime era apanajul numai al populației locale, sedentare care, spre deosebire de marea majoritate a migratorilor care au locuit doar temporar regiunile Daciei, le exploatau și foloseau diverse metode de prelucrare a acestor materii prime.

În activitatea diversă de exploatare a mineralelor, în general, un loc aparte l-a avut sarea. Importanța activității de exploatare a sării este evidențiată pentru perioada secolelor IV-XI d. Hr. cu atât mai mult cu cât, regiunile carpato-dunărene sunt cele mai bogate în acest minereu din tot sud estul european. Se cunosc și s-au exploatat din vechime numeroase masive de sare de adâncime sau de suprafață existente peste tot în zonele montane, cunoscându-se peste 200 de locuri cu asemenea depozite⁷⁰. La acestea se adaugă alte câteva sute de izvoare, fântâni și chiar pâraie sărate.

După cum este bine cunoscut, sarea este necesară organismului

uman, un om consumând aproximativ 8 kg de sare pe an⁷¹, precum și pentru animalele domestice sau sălbatice. O importanță deosebită o are sarea pentru triburile nomade, care au pătruns pe teritoriul țării, populații crescătoare de turme numeroase de vite mari.

Importanța zăcămintelor de sare din regiunile carpato-dunărene a fost tot timpul deosebit de mare și datorită faptului că în câmpia Tisei și în întreaga Peninsulă Balcanică cu unele excepții acest mineral lipsește, el fiind adus, desigur, ca și în epoca romană, din zonele de la nordul Dunării de Jos. Sarea era plătită de băștinași ca tribut migratorilor nomazi, descoperirea unor așezări autohtone din secolele VI-IX d. Hr. sau a unor morminte izolate de călăreți nomazi în jurul salinelor de la Turda, Ocna Sibiului, Ocna Mureșului, Ocna Dejului, Căjocna-Uioara, Sic, Ocnele Mari și altele⁷², arată tocmai o atare relație economică între băștinași și migratori. Fără îndoială, surplusul de sare obținut frecvent de cei care exploatau zăcămintele era comercializat, denumirile păstrate în numeroase părți ale țării de "drumurile sării", constituind o mărturie elocventă despre o asemenea activitate economică.

Prin urmare, trebuie în mod hotărât admisă concluzia că, o atare activitate de extragere, reducere și prelucrare a metalelor sau a sării a fost în mod cert o preocupare numai autohtonă, vechimea și permanența unor asemenea îndeletniciri constituind o elocventă dovadă a continuității neîntrerupte a populației daco-romane și apoi vechi românești de pe întreg teritoriu care alcătua altă dată vechea Dacie.

2. Făurirea uneltelor

Alături de reducerea minereurilor pentru obținerea diferitelor metale, o activitate economică, deosebit de importantă în cadrul comunităților sătești autohtone din perioada secolelor IV-XI d. Hr., a fost depusă în scopul făuririi diferitelor unelte.

Descoperirile arheologice din ultimele decenii, întreprinse în numeroase obiective din perioada menționată, au scos la iveală un număr considerabil de unelte finisate sau în curs de prelucrare, care atestă o susținută activitate meșteșugărească în această direcție, o cantitate apreciabilă de unelte speciale și o destul de mare varietate de produse finite, ceea ce evidențiază, în contextul general a evoluției societății locale din acest regiuni a sud-estului european, importanța deosebită a acestor

ocupații, precum și stadiul relativ ridicat al capacităților de producție, și al cunoștințelor tehnice din acest domeniu, în general.

Fiind în permanente, strânse și multiple legături cu civilizația romană și bizantină populația locală de la nordul Dunării de Jos a fost destul de mult influențată în domeniul dezvoltării capacităților ei de producție, produsele realizate de meșterii locali fiind de o destul de bună calitate acestea aflându-se uneori la același nivel tehnic cu piesele, de același tip și destinație, provenite din import.

Cum era și firesc, avându-se în vedere marea importanță pe care o prezenta una din principalele ocupații ale populației autohtone - agricultura dar și meseriile casnice - un interes aparte a fost acordat de către meșterii fierari producerii uneltelor agricole și meșteșugărești.

De la etapă la etapă și de la o zonă geografică la alta, cercetările arheologice, în mod diferențiat, au scos la iveală ateliere de fierărie speciale sau izolat unelte de fierărie, destinate prelucrării metalelor și făuririi uneltelor.

Întrucât sunt bine cunoscute tipurile de unelte de fierărie dacice și romane, descoperirile de asemenea piese datând din perioada posteroară retragerii romane de la nordul Dunării de Jos, pot fi ușor comparate, putându-se reține constatarea, deosebit de semnificativă că, în cursul evoluției lor, tehnicile locale de producere a uneltelor, în general, a ținut permanent pasul cu acelea din imperiu.

Uneltele principale din fierărie folosite de obicei în activitatea prelucrării metalelor, cum ar fi ciocanele, cleștii, nicovalele, dornurile, dălțile, pilele, minghinile etc. au fost descoperite atât în așezări cât în depozite speciale, uneori în număr foarte mare, dovedind că în perioada secolelor IV-XI activitatea meșteșugărească în domeniul făuririi unei game largi de asemenea piese avea la populația locală o pondere foarte mare, meșterul fierar fiind în același timp și cel care depista și reducea prin diferite metode unele metale, în special fierul. El ocupa în cadrul comunității sătești un loc aparte, cu o însemnătate economică, dar și socială de prim ordin.

Din descoperirile aflate izolat în așezări, dar îndeosebi în depozite, ne putem da seama că metodele aplicate de meșterii fierari erau cele tradiționale, întâlnite și la geto-daci și romani, metode care s-au folosit permanent până la producerea industrială a uneltelor, unele din ele fiind încă în folosință și astăzi mai ales în mediul rural.

Dacă în secolele IV-V d.Hr. asemenea descoperiri sunt deocamdată rare, poate și datorită volumului mai restrâns de săpături în așezări (spre deosebire de necropolele din aceeași vreme, mult mai bine investigate), în schimb, începând din secolul al VI-lea avem atestate arheologic o serie de ateliere specializate, care practic nu-și încetează activitatea în tot cursul primului mileniu d.Hr.

În ciuda prezenței aici a unor migratori, meșterii locali au continuat să făurească unelte, arme, obiecte vestimentare și de podoabă, multe din acestea fiind destinate tributului impus prin dominația noilor veniți asupra unor zone de la nord de Dunăre, dar și pentru schimburi comerciale.

Odată cu extinderea agriculturii, precum și ca urmare a unui spor substanțial de populație, înregistrat inegal de-a lungul secolelor dar îndeosebi către sfârșitul primului mileniu al erei creștine, asistăm treptat la înmulțirea atelierelor meșteșugărești destinate prelucrării metalelor și la apariția chiar a unor depozite de unelte meșteșugărești și agricole.

Existența unor asemenea ateliere de fierărie este dovedită în mod cert în unele obiective cum sunt, de exemplu, cele de la Hucea⁷³, raion Râșcani, Botoșana, jud. Suceava⁷⁴, Dodești⁷⁵, Horga⁷⁶ și Drăgești⁷⁷, jud. Vaslui, Șirna⁷⁸ și Budureasca⁷⁹, jud. Prahova, Morești⁸⁰, jud. Mureș, Tudor Vladimirescu⁸¹, jud. Arad etc., datând din secolele VI-VIII d. Hr. sau de la Borniș⁸², jud. Neamț, Dodești⁸³, jud. Vaslui, Bucov, jud. Prahova⁸⁴, Dăbâca⁸⁵, jud. Cluj, Biharea⁸⁶, jud. Bihor, Comana de Jos⁸⁷, jud. Brașov, dar și de depozitele de la Echimăuți⁸⁸, raion Rezina, Alcedar⁸⁹, raion Șoldănești, Bârlogu⁹⁰, jud. Argeș, Dragosloveni⁹¹, jud. Vrancea, Radovanu⁹², jud. Teleorman etc. datând din secolele IX-XI precum și de descoperirea izolată a unor nicovale, ciocane, baroase de fierărie, pile, dornuri, dălți, clești de fierar și altele în aproximativ 500 de locuri din țară. În asemenea ateliere, așa cum am amintit, se făureau în primul rând uneltele agricole, cum sunt părțile componente ale plugului (brăzdare, cormane, oticuri), seceri, coăse, cosoare, săpăligi, rame de hârleț etc. Numărul și marea varietate a acestor unelte de fierărie arată posibilitățile sporite pe care meșteșugarii locali le aveau de a făuri o gamă foarte largă de asemenea piese.

Într-un depozit, de exemplu, cel descoperit la Bârlogu, datând probabil din secolele IX-X, din păcate în mare parte pierdut, a existat un număr considerabil de unelte de fierărie și agricole, în cantitate de aproxi-

mativ 400 kg. El a reprezentat desigur rezultatul unei producții deosebit de mari, evidențiind nu numai bunele posibilități de aprovizionare cu materie primă a meșterilor locali, ci și necesitatea imediată de a făuri asemenea numeroase și diverse obiecte, destinate atât practicării ocupațiilor agricole, cât și vânzărilor și probabil plății unor tributuri către vremelnicii migratori stăpânitori.

Un alt depozit, descoperit în 1964 tot la Bârlogu, parțial și el pierdut⁹³, cuprindea pe lângă unelte specifice de fierărie, cum ar fi baros, ciocan, nicovală masivă, clește mare de fierar și alte piese destinate agriculturii, ca brăzdare de plug, săpăligă, coase, secere, topoare cu tășul îngust sau daltă pentru tâmplărie, și chiar un vârf de sulită.

Asocierea uneltelor de fierărie cu cele destinate agriculturii și uneori cu arme, este atestată și în componența depozitelor menționate, descoperite la Echimăuți, raion Rezina, Dragoslaveni și Radovanu, precum și în altele mai mici de la Răstoaca⁹⁴, Iugani⁹⁵ și Cîmpineanca⁹⁶, jud. Vrancea, precum și la Gârbovăț⁹⁷, jud. Galați, datând diferențiat din perioada secolelor IX-XI.

În legătură cu compoziția, datarea și mai ales semnificația depozitelor de unelte și arme s-au emis mai multe păreri, fără ca vreuna din ele să întrunească adevărată majoritate a specialiștilor. Astfel, în timp ce unii cercetători au considerat că depozitele respective ar reprezenta proprietatea colectivă a unei obști sătești, numărul pieselor indicând și mărimea comunității rurale care îl avea în posesie⁹⁸, alții cred că ar putea aparține mai curând unui negustor⁹⁹ sau că ar indica rezultatul activității unui atelier de fierărie¹⁰⁰, în toate cazurile ascunderea lor fiind determinată în primul rând de primejdia unei năvăliri, desfășurarea unor lupte în zonă etc. Faptul că aceste depozite nu au mai putut fi recuperate de cei care le-au ascuns arată că, ele ar fi putut fi proprietatea unui singur individ, negustor sau meșteșugar fierar și nu a unei colectivități care, în mod firesc, după trecere primejdiei ar fi avut mult mai multe posibilități de recuperare.

În general, din luptele de fier obținute prin reducerea oxizilor de fier din zonă sau prin reducerea minereurilor primare exploatare din mine, prin încălzirea succesivă și îndepărtarea zgurii sau a altor resturi din procesul de prelucrare, prin batere și modelare în stare incandescentă, se puteau prelucra din fier numeroase și diverse tipuri de unelte, unele chiar de dimensiuni mai mari, cum sunt de exemplu brăzdarele și cuți-

tele de plug, atestate în perioada secolelor IV-XI în peste 100 de locuri din regiunile carpato-dunărene¹⁰¹.

De cele mai multe ori fierul prelucrat, din cauza lipsei de carbon, era destul de moale, de aceea adeseori fierarul oțelea prin călire unele unelte pentru a le da rezistență mai mare, mai ales acelea folosite la batere și tăiere.

În atelierele de fierărie se prelucrau nu numai uneltele destinate agriculturii, ci și multe alte tipuri folosite în practicarea altor meșteșuguri sau îndeletniciri casnice cotidiene, întâlnindu-se de pildă diferite tipuri de topoare, cuțite, barde, tesle, dălți, burghie, foarfeci, cercuri, verigi, roți, fierăstraie, mânere de căldare, străpungătoare, rândele, cuie, piroane, amnare, cârlige de pescuit sau pentru agățat oalele sau alte obiecte, linguri de turnat metale cu punct de topire mai scăzut decât al fierului (pentru argint, plumb, aur, cositor etc.), alături de care se întâlnesc și unele piese de harnașament cum sunt zăbale, pinteni, scările de șea, distribuitoare de curele și cataramele, precum și aplice, diferite cârlige de curea, mânere, belciuge etc.

De asemenea, în aceste ateliere s-au produs și diferite tipuri de arme cum sunt topoarele cu lama îngustă sau lată, securi de luptă, barde, vârfuri de săgeți, lăncii sau sulițe.

Topoarele erau folosite atât ca unelte (în gospodării și pentru defrișat) dar și ca arme fiind date mai larg, îndeosebi în a doua jumătate a primului mileniu d. Hr. deoarece multe din aceste exemplare au fost întrebuințate vreme îndelungată, chiar de către două-trei generații.

În legătură cu acest gen de piese, în ultimul timp s-a încercat o mai nuanțată încadrare a lor din punct de vedere tipologic și cronologic, pornindu-se de la caz la caz, de la unele lucrări speciale destinate analizei unor asemenea unelte¹⁰². În pofida acordării unui credit exagerat¹⁰³ tipologiei și cronologiei unor descoperiri asemănătoare din zonele învecinate țării noastre, ele nu sunt asigurate întotdeauna de un context arheologic clar. Numărul topoarelor din fier din regiunile de la nordul Dunării de Jos au sporit în timp, în foarte multe cazuri descoperirile fiind întâmplătoare și izolate, fără cunoașterea condițiilor de zacere ceea ce a limitat într-o anumită măsură posibilitățile unei mai precise încadrări cronologice. Cronologia mai largă propusă pentru acestea, mai ales în perioada secolelor VI-XI a fost pentru unele exemplare restrânsă numai la secolele VII-VIII sau IX-XI, bazându-se pe datările (și ele uneori

nesigure) din alte părți. Totuși multor piese li se poate restrânge datarea prin omologare cu exemplare identice din unele morminte avare sau complexe de locuire, foarte bine date.

Numărul considerabil al uneltelor din fier și marea lor diversitate arată limpede importanța făuririi uneltelor și armelor, a meșteșugurilor în general, dar totodată și stadiul înalt de dezvoltare social-economică și tehnică a comunităților sătești autohtone din această perioadă, comunități care au păstrat metodele tradiționale dacice și romane de prelucrare și prin multiplele legături cu civilizația bizantină au îmbogățit considerabil cunoștințele în acest domeniu de activitate umană.

Alături de prelucrarea uneltelor din fier s-au prelucrat și unelte sau obiecte din bronz, aramă sau plumb (brice, verigi, nituri, tuburi, greutăți de pescuit etc.), este drept, mai rar și într-o gamă mult mai restrânsă, poate și datorită friabilității mai mari sau a maleabilității unora din aceste materiale, în comparație cu fierul.

3. Prelucrarea obiectelor de podoabă, vestimentare și de cult

Alături de bogata activitate a prelucrării uneltelor sau obiectelor casnice, de o largă apreciere la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV-XI d. Hr. s-au bucurat produsele atelierelor care făceau obiecte de podoabă, vestimentare și de cult.

Cercetarea pe cale arheologică a acestei activități are o importanță aparte întrucât, spre deosebire de unelte și alte obiecte gospodărești cu o funcționalitate bine stabilită de multă vreme, cu forme și dimensiuni supuse destul de greu schimbărilor în decursul veacurilor, piesele vestimentare, de podoabă și de cult creștin cunosc o mai rapidă evoluție, mult mai dinamică, "moda" unora dintre ele fiind specifică doar unor perioade mai limitate de timp. Din acest motiv, multe din tipurile de obiecte vestimentare și de podoabă pot constitui bune criterii de cronologie relativă (uneori și absolută), oferind în același timp destul de largi posibilități de încadrare etno-culturală a complexului în care ele de obicei apar. În plus, sunt cunoscute destul de bine produsele de acest gen create în atelierelor din Imperiul roman sau în Bizanț și într-o anumită măsură și influența deosebită pe care civilizația acestor state a exercitat-o asupra meseriilor artistice autohtone nord-dunărene. La aceasta se adau-

gă, de asemenea, faptul că populațiile migratoare, în general mari iubitoare de podoabe, au solicitat meșterilor daco-romani și români alături de meseriașii itineranți din Imperiu, făurirea unor podoabe specifice culturilor lor sau aflate la "modă" la romani sau bizantini, astfel că intensitatea unei atare activități meșteșugărești poate fi pe deplin explicată în perioada primului mileniu al erei creștine.

Pentru producerea obiectelor vestimentare de podoabă și de cult au fost folosite diferite metale cum ar fi aurul (mai rar) și argintul, plumbul și arama, dar îndeosebi aliajele ca bronzul, alama, billonul și potinul.

Tehnicile folosite erau destul de diferențiate, meșterii locali având o veche tradiție în acest domeniu reușind să făurească obiecte diverse, aspectuoase și de mare finețe, unele fiind chiar la nivelul celor mai realizate piese de acest gen produse în Imperiu.

Permanent, pe tot parcursul perioadei secolelor IV-XI d. Hr. în numeroasele obiective mai bine cercetate prin săpături arheologice au fost descoperite ateliere speciale pentru realizarea unor asemenea obiecte cum sunt de exemplu, cele scoase la iveală la Bârlad-Valea Seacă¹⁰⁴ și Dodești¹⁰⁵ și Drăgești¹⁰⁶, jud. Vaslui, Pietroasele¹⁰⁷, jud. Buzău, Hodoni¹⁰⁸, jud. Timiș și altele datând din secolele IV-V d. Hr., Botoșana¹⁰⁹, jud. Suceava, Lozna-Străteni¹¹⁰, jud. Botoșani, Davideni¹¹¹, jud. Neamț, Traian¹¹², jud. Bacău, Soveja¹¹³, Poienița¹¹⁴ și Răcoasa¹¹⁵, jud. Vrancea, Hansca¹¹⁶, raion Ialoveni, Săliște¹¹⁷, raion Orhei, Hucea¹¹⁸, raion Râșcani, Budureasca¹¹⁹, jud. Prahova, Ciurel, Dămăroaia, Tei, Străulești și altele de pe teritoriul orașului București¹²⁰, Olteni¹²¹, jud. Teleorman, Drobeta-Turnu Severin¹²², jud. Mehedinți, Felnac¹²³, jud. Arad, Cristurul Secuiesc¹²⁴, jud. Harghita și altele din secolele VI-VII d.Hr., ca și cele descoperite la Borniș¹²⁵, jud. Neamț, Dodești¹²⁶ și Gura Idricii¹²⁷, jud. Vaslui, Costești¹²⁸, jud. Iași, Șirna¹²⁹, jud. Prahova, Bucov¹³⁰, jud. Prahova, Dăbâca¹³¹, jud. Cluj, Remetea Mare¹³², jud. Timiș etc., datând din perioada secolelor VIII-XI d. Hr.

În locuințe sau complexe care păreau anume amenajate, dar uneori și izolat, s-au descoperit obiecte speciale folosite în asemenea activități meșteșugărești, cum ar fi dornuri, pensete, ponsoane, dălțițe, creuzete, stanțe, tipare, linguri de turnat, lingouri etc. Ele puteau proveni de la unele ateliere meșteșugărești care funcționau fără amenajări deosebite și erau amplasate uneori chiar în case sau în anexele lor.

Piese de vestimentație sau de podoabă erau produse prin două procedee tehnice principale.

Primul și cel mai des folosit era acela al turnării pieselor în tipare monovalve sau bivalve. S-au descoperit numeroase tipare lucrate din piatră densă, de origine vulcanică, din grezii sau marne locale și din lut. Pe suprafața lor sunt săpate formele unor obiecte întregi sau părți din ele, elemente decorative geometrice sau florale, uneori și zoomorfe și chiar antropomorfe. Asemenea ateliere au existat așa cum am amintit în secolele V-VII la Botoșana, jud. Suceava, Davideni, jud. Neamț, Dodești, jud. Vaslui, Valea Budureasca, jud. Prahova, pe teritoriul actual al orașului București, la Drobeta-Turnu Severin și în multe alte locuri. Deosebit de interesantă este descoperirea de la Bernašovka din bazinul inferior al Nistrului, unde într-un bordei alături de creuzete sau linguri de turnat au fost descoperite numeroase tipare folosite la turnarea unor aplici, cătărămi, pandative și chiar a unei fibule digitate¹³³. Avându-se în vedere motivele ornamentale ale acestor piese și varietatea formelor lor (circa 30) credem că "depozitul" de tipare de la Bernašovka, aparținea ca și în cazul celor înmormântați la Felnac, jud. Arad sau Bandu de Câmpie¹³⁴, jud. Mureș, unui meșter giuvaergiu itinerant, venit din Bizanț pentru a lucra în lumea "barbară", la comandă.

Al doilea procedeu consta în imprimarea în calapoade de lut a modelului amprentator, în aceste calapoade devenite un fel de tipar turnându-se ulterior piesa dorită. Asemenea modele amprentatoare s-au descoperit la Felnac-Arad, pe teritoriul orașului București, și într-o localitate necunoscută din Banat¹³⁵, folosite pentru fibule digitate.

De asemenea, s-a întrebuințat și procedeul imprimării unui obiect sau părți din el în calapoade de lut, în vederea obținerii unui exemplar asemănător, fără a se aplica modelul amprentator. De obicei, prin uscare calapodului de lut dimensiunile obiectului se micșorau. De asemenea, după turnare piesa trebuia bine finisată, deoarece procedeul tehnic nu permitea întotdeauna o realizare acceptabilă a piesei. Astfel de ateliere au fost atestate în așezarea de la Seliște, raion Orhei, din secolele VI-VII și de la Lozna-Străteni, jud. Botoșani, din secolele VII-VIII, în interiorul lor fiind descoperite unelte specializate, creuzete, calupuri de lut și chiar bucăți de lut având imprimat pe suprafața lor un cercel semilunar (ca la Lozna-Străteni), precum și părți din diferite obiecte vestimentare (la Seliște).

În procesul făuririi diferitelor obiecte de podoabă, vestimentare și de cult s-a folosit de asemenea, procedeul turnării în maniera *à cire perdu* (a cerii pierdute), folosit mai ales în cazul unor piese mai complicate ca formă, cu multe ornamente. În cadrul acestui procedeu tehnic se modela din ceară mai întâi forma obiectului și diversele ornamente, până la cele mai mici amănunte, apoi mulajul obținut se acoperea cu o pastă specială de lut care era lăsată să se usuce și să se întărească. Pasta de lut lua în felul acesta forma obiectului care trebuia turnat. Prin introducerea metalului topit în tiparul astfel format, ceara se topea și se șcurgea prin orificiile făcute anume în mulaj, metalul introdus căpătând forma modelului imprimat în lut. Învelișul de lut era apoi spart după turnare (matrița nu se folosea decât o singură dată), piesa folosită fiind ulterior finisată. Prin intermediul acestui ingenios procedeu folosit în perioada secolelor IV-XI d. Hr. (procedeu care avea însă o vechime foarte mare) s-au putut obține piese de podoabă, vestimentare și de cult deosebite, unele având motive decorative ajurate, ornamente suprapuse sau în relief etc.

Pentru obținerea unora din obiectele mărunte amintite s-a folosit și tehnica *presării*, întrebuintându-se matrițe din diferite metale sau chiar din piatră sau lemn, pe suprafața cărora erau săpate forma și ornamentele obiectului ce urma să fie produs. Unele matrițe reprezentau doar părți dintr-un obiect, urmând apoi să fie asamblate.

Peste matriță se întindea o *foiță* subțire de aur sau argint (uneori și din plumb, bilon sau potin) care era apoi presată cu ajutorul unor ponsoane speciale până când pe foița de metal se imprima forma și modelul obiectului săpat pe matriță. Prin asamblarea părților obținute prin presare, folosindu-se tehnica sudării la cald sau prinderea cu nituri, cârlige etc. piesa era alcătuită, urmând să fie finisată sau ornamentată în plus prin granulare și filigranare.

În ceea ce privește finisarea acestor obiecte s-a utilizat, de la caz la caz, mai ales pentru piesele mai complicate, cum erau unele tipuri de fibule "digitate", limbi de curea, cercei, plăci de cataramă și altele, tehnica cizelării și granării cu ajutorul unor mici ponsoane, dălți, dornuri, pile, șlefuitoare, ciocane etc.

La foarte multe obiecte pentru decorare s-a folosit și tehnica filigranării, cunoscută de altfel de multă vreme, care constă în lipirea pe suprafața piesei a unui fir metalic răsucit, formând diferite ornamente. Fire-

le necesare acestui procedeu de ornamentare erau obținute prin trefilarea unei sârme mai groase, prin tăierea unor fâșii înguste din tablă subțire sau prin turnarea în tipare a unor sârme simple sau pseudo-răsucite etc.

În cele mai multe cazuri filigranarea era executată împreună cu granularea. Granulele erau obținute prin topirea unui fir metalic, stropii formați din scurgerea metalului transformându-se (uneori prin căderea lor într-un recipient cu apă) în mici sfere, de mărimi diferite.

Ele erau apoi combinate cu filigranul de pe suprafața obiectului ce urma să fie decorat și lipite prin intermediul prafului de borax care facilitează, la temperaturi mai joase sudura. Pentru aplicarea acestor metode existau unelte speciale, pensete, mici clești, ponoane, mici dălți etc.

Prin procedeele tehnice amintite au fost produse fibule de diferite tipuri și dimensiuni, catarama, aplice, nasturi, cercei, copci, inele, brățări, pandative, mărgelile, broșe etc.

O deosebită însemnătate o au descoperirile de la Costești, jud. Iași unde, întâmplător, a fost descoperit un atelier în care se obțineau prin presare diferite obiecte de podoabă sau vestimentare, la modă în perioada secolelor VII-VIII d. Hr. În cadrul atelierului de la Costești s-au folosit matrițe din os în care era incizat modelul diferitelor obiecte în negativ. Pentru obținerea piesei dorite era absolut necesară folosirea unor foițe foarte subțiri de aur sau argint, care erau apoi combinate, sudate, filigranate sau granulate. Este limpede că astfel de obiecte erau destinate, datorită și valorii lor intrinseci, unor conducători locali sau alogeni.

În unele din localitățile deja menționate mai sus, ca cele de la Botoșana, Traian, Davideni, Olteni, Izvorul Rece, Cristurul Secuiesc etc. în asemenea tipare se turnau și cruciulițe pandativ pentru populația creștină, precum și alte obiecte de cult, ornamentate cu simboluri creștine (aplice, pandative etc.).

Firește, pe lângă activitatea meșteșugărească exercitată de meseriașii locali au existat, fără îndoială și altele, așa cum am mai menționat, desfășurate de unii meșteri itineranți (ca la Felnac, Costești, Bernašovka etc.), care veneau din Imperiul bizantin și care lucrau de multe ori anumite piese la comandă. Prin aceștia s-au transmis la nordul Dunării de Jos, ca o "modă" anumite tipuri de podoabe sau obiecte vestimentare, precum și o serie de tehnici de prelucrare noi. La acestea se adaugă, desigur, și unele importuri, provenite din Imperiu, ca rezultat al activității

din domeniul schimburilor comerciale.

În acest context, este deosebit de important de reținut și faptul că, numărul foarte mare de asemenea obiecte de podoabă, vestimentare și de cult, de certă sorginte bizantină în marea lor majoritate, care au fost atestate pe cale arheologică în regiunile carpato-dunărene, relevă strânsele legături, care au existat și în acest domeniu între autohtonii de la nordul Dunării de Jos și lumea bizantină.

La acestea se adaugă, așa cum am mai amintit, numeroasele produse ale atelierelor meșteșugărești din Bizanț, care au fost difuzate la nordul Dunării de Jos pe calea comerțului, odată cu numeroase influențe artistice transmise în diferite alte domenii de activitate.

Ansamblul acestor numeroase descoperiri, fie de factură locală, fie provenite din import, evidențiază existența unor strânse afinități culturale între Imperiu și autohtoni, posibile numai în cazul prezenței neîntrerupte a unei populații romanice, având legături strânse și permanente cu civilizația romană târzie și bizantină.

Este de observat că tipurile de obiecte de podoabă, vestimentare și de cui, numeroase și extrem de diversificate care au circulat la nordul Dunării nu sunt proprii, decât într-o anumită măsură și popoarelor romanice (slavi, avari, germani etc.). Obiectele care sunt specifice în general numai zonelor carpato-dunărene și care au o vădită influență romană și bizantină sunt de natură să dovedească și pe această cale, continuitatea populației autohtone, trăsăturile ei etno-lingvistice esențial latine, legăturile ei permanente și multiple cu civilizațiile de la sud de fluviu în tot cursul primului mileniu d. Hr.

NOTE CAPITOLUL I

1 M.Rusu, *Transilvania și Banatul în secolele VI-IX*, în *Banatica*, IV, 1977, p.210.

2 *Ibidem*, p.207-210.

3 Șt.Olteanu, Nina Neagu, D.Seclăman, *Tehnologia obținerii fierului din minereu și problema continuității istorice pe teritoriul României în mileniul I e.n.*, în *SCIVA*, 32, 1981, 2, p.217-225.

4 N.Maghiar, Șt.Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p.121 și notele 11 și 12.

5 *Ibidem*, p.120-123.

6 *Ibidem*, p.119-120.

7 Șt.Olteanu, Nina Neagu, D.Seclăman, *op.cit.*, p.220-225, 230-231.

8 S.Morintz, N.Harțuchi, în *Materiale*, VIII, 1962, p.521-522, 525; Gh.Bichir, *Săpăturile de la Țifești. Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 689; Susana Dolinescu-Ferche, *Săpăturile de la Dulceanca*, în *Revista Muzeelor*, 3, 1966, p.263; Șt.Olteanu, Nina Neagu, D.Seclăman, *op.cit.*, p.225.

9 D.Gh.Teodor, *Cercetări în așezarea din secolele VII-VIII e. n. de la Lozna-Străteni, jud. Botoșani*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.455-461

10 M.D.Matei, Alex.Rădulescu, *Șantierul arheologic Udești (jud. Suceava)*, în *Studii și materiale de istorie Suceava*, III, 1973, p.269,277.

11 D.Gh.Teodor, *Așezarea feudală timpurie de la Epureni-Vaslui*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p.148.

12 G.Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-XI*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p.307; idem, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p.126, 185, 233.

13 V.Teodorescu, *Centre meșteșugărești din secolele V/VI-VII în București*, în București, IX, 1972, p.87, nota 40.

14 Susana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e. n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974,

p.62, 98; Șt.Olteanu, Nina Neagu, D.Seclăman, *op.cit.*, p.227-229.

15 Susana Dolinescu-Ferche, Margareta Constantiniu, *Un établissement du VIe siècle à Bucarest (Découvertes de la rue soldat Ghivan)*, în *Dacia*, NS., XXV, 1981, p.323; Șt.Olteanu, Nina Neagu, D.Seclăman, *op.cit.*, p.227-228.

16 Informații V.Teodorescu, căruia îi mulțumim și pe această cale. Cercetările sunt inedite.

17 C.Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria (reg. București)*, în *Materiale*, VI, 1959, p.261-262, fig.7. Cuptorul este în realitate pentru reducerea minereurilor și nu pentru coptul pâinii sau uz gospodăresc.

18 Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările de la Bucov-Ploiești, București*, 1978, p.47-51.

19 P.Diaconu, *Săpăturile de la Mărculești-Viișoara*, în *Materiale*, V, 1959, p.544.

20 Șt.Olteanu, C.Serban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu, București*, 1969, p.17.

21 Șt.Olteanu, Nina Neagu, D.Seclăman, *op.cit.*, p.230-231.

22 É.Iaroslavski, R.Petrovski, *Cuptoarele de redus minereul de fier de la Fizeș, jud. Caraș-Severin*, în *Tibiscum*, 3, 1974, p.147-154.

23 *Ibidem*, p.147.

24 *Ibidem*, p.148-150.

25 M.D.Lazăr, V.Wollmann, *Un cuptor de redus minereul de fier descoperit la Ghelari (jud. Hunedoara)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.541, fig.3.

26 *Ibidem*, p.541,543.

27 M.A.Tihanova, *K vaprosu o razvitiu černoj metalurgii v Tchernjachovskoj kul'ture*, în *Kratkie Soobsčenja*, 140, 1970, p.11.

28 Șt.Olteanu, Nina Neagu, D.Seclăman, *op.cit.*, p.227-229.

29 *Ibidem*, p.228.

30 *Ibidem*, p.231.

31 *Ibidem*, p.227-228.

32 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, p.48-52.

33 Maria Comșa, *op.cit.*, p.47-52, fig.31; 32; 33.

34 *Ibidem*, *op.cit.*, p.48-52.

35 D.Gh.Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI-XI e.n. Așezările de la Dodești-Vaslui, Iași*, 1984,

p.65-68.

36 V.Teodorescu, *op.cit.*, p.87, nota 40.

37 Informații V.Teodorescu, căruia îi mulțumim și pe această cale. Săpături arheologice inedite.

38 P.Diaconu, *op.cit.*, p.544;

39 P.I.Panait, *Observații arheologice pe șantierele de construcții din Capitală*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1964, p.140; Margareta Constantiniu, P.I.Panait, *Săpăturile de la Bucureștii Noi în 1960 în sectorul Alba*, în același volum, p.111.

40 I.Nestor, Eugenia Zaharia, *Săpăturile arheologice de la Dridu*, în *Materiale*, V, 1959, p.551; idem, în *Materiale*, VI, 1960, p.597; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p.94.

41 B.Mitrea, C.Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale*, V, 1959, p.178.

42 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p.148.

43 G.Coman, *op.cit.*, București, 1980, p.126, 181, 233.

44 G.B.Fedorov, G.F.Cebotarenko, *Pamjatniki drevnich slavjan (VI-XIII v v)*, Chișinău, 1974, p.83.

45 *Ibidem*, p.64.

46 B.O.Timoșciuk, *Slov'jani pivičinoi Bukovini V-IX st*, Kiev, 1976, p.162-163, 168; idem, *Davn'oruska Bucovina*, Kiev, 1982, p.183.

47 Șt.Olteanu, *Procédés d'influence slave pour la réduction du fer à l'est de Carpates aux VIe-VIIe siècles dans le contexte de la technologie traditionnelle des autochtones*, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, 1, Bratislava, 1979, p.582-584.

48 Săpături D.Gh.Teodor, 1987-1988, inedite.

49 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.455-461.

50 D.Gh.Teodor, Rodica Popovici, *Așezarea medievală timpurie de la Borniș-"Vărărie"*, județul Neamț în *Memoria Antiquitatis*, XIX, 1994, p.347.

51 M.D.Matei, Alex.Rădulescu, *op.cit.*, p.269-277.

52 I.A.Rafalovič, *Slavjane VI-IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p.176-182.

53 B.O.Timoșciuk, *op.cit.*, Kiev, 1982, p.16, fig. 2/7.

- 54 Săpături arheologice D.Gh.Teodor, 1983, 1985, inedite.
- 55 Săpături arheologice G.Coman în 1962, inedite.
- 56 I.G.Hîncu, în *Drevnaja kul'tura Moldavii*, Chişinău, 1974, p.133.
- 57 Şt.Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii-secolele VIII-XI e.n.*, Bucureşti, 1983, p.84.
- 58 N.Maghiar, Şt.Olteanu, *op.cit.*, p.94.
- 59 *Ibidem*, p.93-94.
- 60 I.Nestor, Eugenia Zaharia, *op.cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p.551; idem, *op.cit.*, în *Materiale*, VI, 1960, p.599.
- 61 Z.Szekely, *Sondajele efectuate de Muzeul din Sfîntul Gheorghe*, în *Materiale*, VIII, 1962, p.336-337.
- 62 N.Maghiar, Şt.Olteanu, *op.cit.*, p.96, nota 13.
- 63 Susana Dolinescu-Ferche, *op.cit.*, Bucureşti, 1974, p.62,98.
- 64 N.Maghiar, Şt.Olteanu, *op.cit.*, p.111-112.
- 65 M.Rusu, *op.cit.*, p.192, lista nr.8.
- 66 *Ibidem*, p.192, nota 68.
- 67 *Ibidem*, p.210.
- 68 *Ibidem*, p.192, lista nr.9, fig.4; Şt.Olteanu, *op.cit.*, p.94.
- 69 V.Teodorescu, *op.cit.*, p.73-97; V.Palade, *Metalurgia bronzului şi fierului în aşezarea Sîntana de Mureş de la Bârlad-Valea Seacă*, în *Hierasus*, V, 1983, p.127-133 şi ilustraţia; D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iaşi, 1984, p.35; idem, *op.cit.*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.455-467.
- 70 M.Rusu, *op.cit.*, p.194, lista nr.10; Şt.Olteanu, *op.cit.*, p.94.
- 71 M.Rusu, *op.cit.*, p.194.
- 72 Şt.Olteanu, *op.cit.*, p.94.
- 73 I.A.Rafalovič, *Ranneslavjanskoe selisče Hucea VI-VII v.v.* în *Kratkie Soobscenija*, 105, 1965, p.123-128 şi informaţii suplimentare dr. Igor Corman-Chişinău.
- 74 D.Gh.Teodor, *Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V-VII e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava*, Bucureşti, 1984, p.36-37, 46-47.
- 75 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iaşi, 1984, p.65-68.
- 76 Săpături arheologice G.Coman, inedite.
- 77 Săpături arheologice D.Gh.Teodor, G.Coman, Ruxandra Alaiba,

1978-1979, inedite.

78 Șt.Olteanu, V.Teodorescu, Nina Neagu, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Sirna-Prahova*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.417-419; Șt.Olteanu, Nina Neagu, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Șirna-Prahova*, în *Materiale și cercetări arheologice*, București, 1983, p.384-387.

79 V.Teodorescu, Marinela Peneș, *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca (Budureasca 1-Budureasca 31)*, jud. Prahova, în *Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova*, I, 1984.

80 K.Horedt, *Morești. Grabungen in einer Vor-und Frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p.150.

81 L.Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985, p.141, 159-162.

82 D.Gh.Teodor, Rodica Popovici, *op.cit.*, p.347.

83 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, 110-111.

84 Maria Comșa, *op.cit.*, p.48-51.

85 Șt.Pascu, M.Rusu și colaboratori, *Cetatea Dăbîca*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p.160.

86 S.Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice din anul 1979 de la Biharea, datînd din secolele VI-X*, în *Sargetia*, XV, 1981, p.76, fig.4.

87 I.Glodariu, Fl.Costea, I.Ciupea, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Brașov, 1980, p.94.

88 G.B.Feodorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud vestul U.R.S.S. referitor la primul mileniu al e.n.*, în *SCIV*, 10, 1959; 2, p.388,397.

89 *Ibidem*, fig.14.

90 I.Nania, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Bîrlogu, comuna Negrași, județul Argeș*, în *Studii și comunicări-Pitești*, II, 1969, p.117-131.

91 Maria Comșa, Gh.Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea)*, în *SCIV*, 20, 1969, 3, p.425-435.

92 Maria Comșa, Elena Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, 20, 1969, 4, p.617-621.

93 I.Nania, *op.cit.*, p.117-118.

94 A.Paragină, *Un nou depozit de arme și unelte din feudalismul timpuriu descoperit pe teritoriul județului Vrancea*, în *Studii și comunicări-Focșani*, II, 1979, p.41-43.

95 Idem, *Două piese de metal din feudalismul timpuriu descoperite în comuna Jariștea, județul Vrancea*, în *Studii și comunicări*, Focșani, I, 1978, p.81, nota 3.

96 I.Mitrea, *Cercetări arheologice privind secolele IV-XI în județul Vrancea*, în *Studii și comunicări-Focșani*, I, 1978, p.55.

97 V.Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridionale în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p.126, fig.11/5,7,11-15.

98 Șt.Olteanu, *op.cit.*, p.64-66.

99 *Ibidem*, p.63-64.

100 Maria Comșa, Gh.Constantinescu, *op.cit.*, p.434. I.Nania, *op.cit.*, p.127-131.

101 Zamfira Mihail, *Din istoricul inventarului agricol în sud estul Europei-Plugul*, în *Academia Română - Memoriile Secției de Științe Istoricе*, seria VI, 1981, p.56. Șt.Olteanu, *op.cit.*, p.60-61.

102 J.Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u.Z.*, Berlin, 1987, p.81-87, pl.53.

103 A.Canache, Fl.Curta, *Depozite de unelte și arme medievale timpuriu pe teritoriul României*, în *Musaios*, IV, 1994, p.183, 187-180.104 V.Palade, *op.cit.*, p.127-132 și ilustrația.

105 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1984, p.24-25.

106 Descoperiri inedite. Cercetări arheologice D.Gh.Teodor, G.Coman și Ruxandra Alaiba (1978-1979).

107 Informații Gh.Diaconu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

108 A.Bejan, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale daco-romane din Banat în lumina descoperirilor de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Banatica*, VI, 1981, p.154.

109 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, București, 1984, p.36-37, 46-47.

110 Idem, *op.cit.*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.455-461.

111 I.Mitrea, *op.cit.*, în *Carpica*, XII, 1980, p.71.

112 D.Gh.Teodor, *Cele mai vechi urme creștine din Moldova*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L, 1974, 7-8, p.565-566, fig.4/7.

- 113 Descoperire întâmplătoare (1950-1953?) inedită.
- 114 V.Teodorescu, *op.cit.*, în *București*, IX, 1972, p.91, fig.1-1a.
- 115 V.Bobi, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Vrancea (Dovezile continuității de locuire din secolele II-VII e.n.)* în *Vrancea - Studii și Comunicări*, IV, 1981, p.107, fig.27/5.
- 116 I.A.Rafalovič, *op.cit.*, Chișinău, 1972, p.176, 180, fig.20/13-14; 31/4-6..
- 117 Idem, *Otcet o polevych rabotach reutskoj archeologičeskoj ekspedicii v 1970-1971 g.*, în *Arhiva Institutului de Istorie Veche și Arheologie din Chișinău*, p.140, fig.3/3.
- 118 Idem, *op. cit.*, în *Kratkie Soobsčenia*, 105, Kiev, p.123-128.
- 119 V.Teodorescu, *op.cit.*, în *București*, IX, 1972, p.80,87.
- 120 *Ibidem*, p.73-97.
- 121 C.Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea descoperit la Olteni*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p.513-519.
- 122 A.Bejan, *Un atelier metalurgic din sec.VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în *Acta Musei Napocensis*, XIII, 1976, p.257-268; M.Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, Craiova, 1980, p.196-197.
- 123 L.Mărghitan, *op.cit.*, p.43-61, fig.3-6 și bibliografia.
- 124 Z.Szekely, *Elements byzantins dans la civilisation matérielle des Ve-VIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p.353, 358, fig.1/3.
- 125 D.Gh.Teodor, Rodica Popovici, *op.cit.*, p.347.
- 126 D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1984, p.65-67.
- 127 G.Coman, Ruxandra Alaiba, *Săpăturile de la Gura Idricii-Vaslui*, în *Materiale și Cercetări arheologice-Tulcea*, 1980, p.453, fig.5/1.
- 128 D.Gh.Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI-XI e.n.*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p.102, nota 20.
- 129 Șt.Olteanu, V.Teodorescu, Nina Neagu, *op.cit.*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.417-422; Șt.Olteanu, Nina Neagu, *op.cit.*, în *Materiale și cercetări arheologice*, București, 1983, p.384-387.
- 130 Maria Comșa, *op.cit.*, București, 1978, p.47-52.
- 131 Șt.Pascu, M.Rusu și colaboratorii, *op.cit.*, p.175-179.
- 132 A.Bejan, *Dovezi atestând practicarea meșteșugurilor în așezarea prefeudală de la Remetea Mare-"Gomila lui Pituț"*, în *Studii de*

Istorie a Banatului, X, Timișoara, 1984, p.5-11; idem, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale românești databile în secolele VIII-IX din sud vestul României*, în *Acta Musei Napocensis*, XXII-XXIII, 1985-1986, p.225-226.

133 I.S.Vinokur, V.P.Megej, *Juvelirna majsternja rann'osred'ovicnich slov'jan*, în *Archeologia-Kiev*, 3, 1992, p.82-95.

134 St.Kovács, *Les fouillages de Mezöband*, în *Dolgozatok-Cluj*, IV, 1913, p.396-429.

135 L.Mărghitan, *op.cit.*, p.43-61 și ilustrația; I.Nestor, C.S.Nicolaescu-Plopșor, *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, în *Germania*, 22, 1938, p.37, pl.9/2; D.V.Rosetti, *Siedlungen der kaiserzeit und die völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, 18, 1934, p.207, fig.1/4.

CAPITOLUL II

MEȘTEȘUGURILE CASNICE

În ansamblul activităților cotidiene ale membrilor comunităților sătești de la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV-XI d. Hr., axate în principal pe obținerea surselor de hrană și îmbrăcăminte, paralel cu prelucrarea metalelor și făurirea uneltelor principale destinate practicării agriculturii, creșterii vitelor și a diverselor meserii, se înscriu, cu o anumită importanță economică și o serie de meșteșuguri privitoare la prelucrarea osului și cornului, a pieilor, lânii, fibrelor vegetale, lutului, lemnului și pietrei. În cadrul acestor ocupații s-au obținut produse de o mare varietate și uneori în cantități apreciabile, materiile prime necesare realizării lor existând din abundență în regiunile respective.

1. Prelucrarea osului

Creșterea vitelor în unele perioade și în anumite zone geografice fiind deosebit de extinsă în cadrul comunităților rurale autohtone, a putut, firește, furniza ca materie primă și osul, folosit pe scară destul de largă aproape în fiecare gospodărie, un atare material fiind întrebuințat, atât pentru obținerea unor unelte utilizate în activitățile casnice zilnice, cât și pentru producerea unor diferite obiecte vestimentare, de podoabă sau de cult.

Alături de oasele provenite de la animalele domestice, bovine, cabaline și ovicaprine, într-o anumită măsură, în perioada de timp menționată ca și în epocile anterioare, s-au folosit și diferite oase de la animalele sălbatice și îndeosebi cornul de cerb și căprior.

Deși nu este prea rezistent, osul animalelor se prelucrează în general ușor și datorită structurii lui organice poate fi bine șlefuit, obținându-se adesea piese finite cu un aspect deosebit de atrăgător. Pentru obținerea unor obiecte utile s-au folosit mai ales oasele membrilor, cu o structură mai dură, uneori și vertebrele, falangele și coastele.

În ceea ce privește diversitatea tipurilor de unelte evidențiem în primul rând faptul că, în absolut toate așezările cercetate sistematic prin săpături arheologice au fost descoperite străpungătoare de forme și mărimi diferite, lucrate mai ales din oase de ovicaprine. Utilitatea acestor numeroase piese nu este încă prea bine precizată, cu atât mai mult cu cât în unele locuințe, ca de exemplu în una de la Izvoare Bahna, jud. Neamț¹, din secolele VII-VIII d. Hr. s-au descoperit 12 exemplare din asemenea obiecte de os, într-o alta de la Lozna-Stăteni, jud. Botoșani², un număr de 17 piese, iar în așezarea de la Bucov, jud. Prahova³ din secolele VIII-IX d. Hr. se cunosc ca provenind doar din câteva complexe de locuire un număr de 65 de străpungătoare.

Asemenea obiecte din os aflate în unele locuințe în număr atât de mare, depășeau desigur necesitățile cotidiene ale unei gospodării. Existența lor în cantități atât de mari ar putea sugera poate chiar un atelier pentru prelucrarea lor, deși în cazurile menționate nu cunoaștem să se fi descoperit unelte și alte resturi destinate unei atari activități meșteșugărești. De obicei, în locuințe astfel de străpungătoare sunt întâlnite în număr redus, câte unul sau două-trei, dar în unele cazuri se află și câte patru-cinci sau chiar șapte-opt. Nu ar fi exclus ca obiectele de os de acest tip să fi fost folosite, pe lângă împuns și găurit pielea sau țesăturile, așa cum în general se presupune, poate și ca niște piese necesare fixării pieilor, care trebuiau uscate sau care trebuiau prinse pentru a căptuși pereții în interiorul locuinței.

Din os au fost prelucrate și ace de cusut, de diferite mărimi, având unul din capete prevăzut cu un orificiu pentru introdus firul, piese nelipsite practic din nici o așezare cercetată, datând din perioada secolelor IV-XI d. Hr. În această categorie introducem și obiectele asemănătoare ca formă și dimensiuni, care nu sunt prevăzute la un capăt cu orificiu pentru introdus firul, piese care au fost folosite doar pentru prinderea țesăturilor, ca ace de păr, andrele etc.

Din aceeași materie primă au fost lucrate și o serie de spatule și potricale de diferite mărimi, obiecte folosite curent la răzuitul și prelucratul pieilor, precum și rășchitoare pentru firele de lână sau cele vegetale, mânere de cuțite (unele frumos ornamentate cu motive florale sau geometrice), mânere de pile și dălți, cârlige de agățat și pescuit, fusaiole pentru fusul de tors, cutiuțe pentru păstratul acelor, plăcuțe pentru închizătoarea pungilor din piele, piepteni cu mâner (unii ornamentați) fo-

loșiți la decorarea ceramicii etc⁴.

Pe lângă uneltele mărunte menționate, osul a mai fost folosit frecvent și pentru făurirea unor obiecte vestimentare, dintre acestea, o anumită importanță și răspândire avându-l pieptenele.

Ateliere complexe pentru produs piepteni și alte obiecte, de forme și mărimi diferite, folosindu-se cu precădere cornul de cerb și căprior sunt cunoscute de exemplu în așezările din secolele IV-V d. Hr. de la Bârlad-Valea Seacă⁵, Dodești⁶ și Fedești⁷, jud. Vaslui, precum și la Biharea⁸, jud. Bihor, Morești⁹, jud. Mureș și Celei (Sucidava)¹⁰, jud. Olt, obiective datând din secolele V-VI sau chiar VI-VII.

Procedeul fabricării acestor obiecte de toaletă era, în general, destul de complex, existând ateliere specializate în care prelucrarea produsului se făcea diversificat, pe etape.

Întrucât materia primă era cornul de cerb și căprior, se înțelege că în aceste cazuri vânătoarea animalelor respective era practică pe scară largă, pentru a se putea procura cantitatea necesară uneori pentru o producție de masă, cum era, de exemplu, aceea de la Bârlad-Valea Seacă, unde au fost scoase la iveală prin săpăturile sistematice întreprinse peste douăzeci de ateliere de lucrat piepteni. Firește, de la animalele vâdate se utiliza nu numai cornul, ci și pielea și oasele, pe lângă faptul că, în mod obișnuit se folosea și carnea pentru consum.

Piepteni lucrați din os, cu un singur rând de dinți sau bilaterali, piepteni pandantiv, cu sau fără mâner, simpli sau ornamentați cu motive incizate florale, geometrice și chiar zoomorfe au fost descoperiți în numeroase obiective din perioada secolelor IV-XI d. Hr. În multe cazuri, în diferite epoci, pieptenii au făcut parte din inventarul unor morminte, mai ales de inhumație.

În categoria obiectelor vestimentare lucrate din os sau corn trebuie incluse și numeroasele aplici de forme variate, simple sau ornamentate, nasturii de diferite dimensiuni, uneori și ei ornamentați, verigi simple și chiar mici cataramă¹¹.

De asemenea, din os sau corn au fost lucrate și capete de psalii, ca cele de la Cucorâni¹², jud. Botoșani, Suceava-Șipot¹³ și Udești, jud. Suceava¹⁴ datând din secolele VI-VII sau de la Dodești¹⁵, jud. Vaslui, Băiceni¹⁶, jud. Iași și Aldești¹⁷, jud. Neamț, din secolele VIII-IX, multe din piese fiind ornamentate prin incizii, cu motive geometrice, florale sau chiar cu semne creștine.

În multe așezări au fost descoperite și oase de animale mari (tibia de bovidee), unele perforate longitudinal și bine șlefuite pe una din fețe folosite, după părerea celor mai mulți specialiști, drept patine de gheață¹⁸.

În sfârșit, din anumite oase de păsări sau ovicaprine au fost lucrate mici fluiere, cu unul sau mai multe orificii, asemenea obiecte muzicale fiind destul de frecvent atestate în așezările și uneori și în cimitirele din perioada secolelor IV-XI d. Hr. Tot din os au fost lucrate mai multe cruciulițe, una aflată în așezarea din secolele VII-VIII de la Lozna-Străteni¹⁹, jud. Botoșani și alte două într-o așezare, datând din secolele X-XI de la Giurcani²⁰, jud. Vaslui, în ambele cazuri asociate cu alte obiecte fragmentare, nedefinite bine ca funcționalitate, ornate și ele cu semne creștine.

O deosebită importanță o prezintă matrițele din os și corn descoperite întâmplător într-un posibil atelier datând din secolele VII-VIII de la Costești²¹, jud. Iași, obiecte folosite pentru producerea unor piese vestimentare și de podoabă în tehnica presării.

Două din matrițele de la Costești, având o formă paralelipipedică, au incizate pe suprafețele lor formele unor aplice, cercei cu pandativul în formă de stea, semisfere etc. Pe una din matrițe este gravată o placă dreptunghiulară de cataramă, iar pe alta o aplică de aceeași formă decorată cu trei personaje îmbrăcate în veșminte preoțești. Alte matrițe au pe suprafața lor incizate diferite ove, semisfere, mici pătrate etc. pentru părți de aplice sau butoni. Împreună cu matrițele amintite a fost găsit și un obiect cu capetele rotunjite, cu ajutorul căruia foițele de aur sau argint se presau peste negativul formelor săpate.

Din os au mai fost lucrate și anumite plăci folosite la arcul re-flex²², dar se pare că piesele respective nu sunt produse ale populației autohtone, arcul reflex fiind, după cum se știe una din armele specifice călăreților nomazi (huni, avari). Totuși, nu este exclus ca el să fi fost adoptat și de către populația autohtonă, ca urmare a numeroaselor și îndelungatelor contacte cu diferite grupuri de migratori, cu atât mai mult cu cât eficacitatea lui era mai mare decât a arcurilor obișnuite, folosite încă din preistorie.

Fără îndoială că multe alte obiecte au mai putut fi prelucrate din os sau corn, dar în numeroase cazuri, datorită friabilității lor, în condiții precare de zacere, mai ales în solurile umede, astfel de piese s-au

distrus sau deteriorat cu vremea, ne mai fiind posibilă descoperirea sau precizarea destinației lor.

2. Prelucrarea pieilor

Ca urmare a creșterii animalelor și într-o anumită măsură și a practicii vânătorii, comunitățile umane sedentare din perioada secolelor IV-XI d. Hr. și-au putut procura, ca și în alte epoci pretutindeni, pieile și blănurile atât de necesare confecționării îmbrăcăminte și încălțăminte și chiar a unor mici obiecte folosite în ocupațiile cotidiene.

După cum este bine cunoscut, datorită structurii lor pieile și blănurile sunt destul de friabile, motiv pentru care, în general, ele nu s-au putut conserva. Doar în mod excepțional, în mediile de zacere deosebit de uscate și în condiții cu totul speciale, asemenea produse s-au putut păstra, oferind direct informații despre o atare îndeletnicire care, altă dată era foarte larg răspândită deopotrivă și la populația autohtonă și la grupurile nomade. De aceea, cunoașterea prelucrării pieilor care, după cum am menționat, are o veche și bogată tradiție, nu poate fi întreprinsă decât pe baza studiului unor obiecte specializate care dovedesc limpede practicarea pe scară largă a acestui meșteșug, cu o mare importanță economică în cadrul comunităților sătești de la nordul Dunării de Jos. Deși nu avem vestigii care să o ateste concret, este neîndoielnic că la tăbăcirea pieilor și blănurilor s-a folosit în principal substanțe taninoase, obținute din scoarța sau lemnul unor copaci (stejarul), cu metode relativ simple și cu mare eficiență, care în mediul rural s-au perpetuat până în vremea noastră.

În numeroase obiective din această perioadă, cercetate în ultimele decenii sistematic, prin ample săpături arheologice, au fost descoperite unelte destinate special practicării acestui meșteșug, ceea ce arată marea lui răspândire la populația autohtonă, indiferent de zona geografică în care viețuia, populație care, așa cum am mai menționat, pe lângă agricultură și meșteșuguri creștea numeroase și diverse animale domestice și practica, mai ales pentru obținerea blănurilor (dar și a cărnii) pe o scară destul de largă și vânătoarea. După cum o arată resturile osteologice descoperite în așezări, pe lângă cerb și căprior s-au vânat și numeroase animale mai mici cu blana scumpă (castor, jder, veverița, vulpe, nevăstuica, marmota, dihorul, bursucul etc.).

O primă și utilă încercare, de a înfățișa într-o sinteză, pe etape cronologice mai importante, evoluția și ponderea economică a prelucrării pieilor în spațiul carpato-dunărean a fost realizată deja de unii specialiști²³, care au scos în evidență valoarea aparte a acestui meșteșug în cadrul gospodăriei locale daco-romane și vechi românești, îndeletnicire care s-a dezvoltat și datorită numărului mare de animale domestice existente și a vânătorii în pădurile extrem de întinse ale vechii Dacii, deosebit de bogate în animale cu blănuri prețioase, apreciate nu numai de localnici, ci și de populația din Imperiul roman târziu și bizantin și deopotrivă de grupurile de migratori pătrunși temporar aici.

Dintre uneltele speciale folosite în prelucrarea pieilor, amintim în primul rând cuțitele de răzuit, cu lama curbă sau scurtă, întâlnite încă din perioada secolelor III-IV d. Hr., dacă nu și mai înainte, asemenea obiecte fiind scoase la iveală de săpăturile întreprinse de exemplu, la Celei-Sucidava²⁴, jud. Olt, Târgșor²⁵, jud. Prahova și Dodești²⁶, jud. Vaslui, datând din perioada secolelor VI-IX d. Hr. Ele se întâlnesc, fără modificări ale formei sau dimensiunilor și dincolo de secolul al XI-lea, fiind folosite ca atare până târziu în evul mediu²⁷. Un asemenea cuțit este reprodus în miniatură și pe lanțul cu pandative, descoperit mai demult la Șimleul Silvaniei²⁸, jud. Sălaj, datând din secolul al V-lea.

Alături de cuțitele folosite la răzuirea pieilor, așa cum s-a mai arătat, au fost întrebuințate numeroase străpungătoare, lucrate din os, dar și din fier, precum și diferite custuri din fier cu dimensiuni variate și suvacepotricală. Astfel de suvacepotricală au fost descoperite, de exemplu la Târgșor²⁹, jud. Prahova în complexele datând din secolele IV-V, la Bratei³⁰, jud. Sibiu în obiectivul din aceeași vreme, precum și în așezările din secolele X-XI de la Dodești³¹, jud. Vaslui și de la Bucov³², jud. Prahova.

Unele ace de cusut, aplice, nasturi etc. sunt și ele de pus în legătură cu existența și folosirea diferitelor obiecte lucrate din piele.

Din piele s-a lucrat, de asemenea, încălțăminte (opinci, cizme etc.), chimire, teci de săbii și cuțite, tolbe de arc și săgeți, pungi de diferite dimensiuni, numeroase curele, căpestre, saci, lațuri pentru cursele de prins animale etc. În mod sigur pielea unor animale cu blană (oi, capre) era folosită pentru confecționat haine, pieptare, căciuli etc. pentru perioada de iarnă. Pieile răzuite și tăbăcite au fost probabil întrebuințate și pentru căptușitul pereților locuințelor și de asemenea pentru burdufurile

de păstrat și cărat apă, pentru foalele de suflat la fierărie și poate pentru burdufurile de la cimpoaie.

După cum am mai arătat, o anumită activitate a fost depusă pentru prelucrarea blănurilor diferitelor animale sălbatice vâdate special în acest scop.

Obținerea și prelucrarea blănurilor a fost o îndeletnicire larg răspândită în perioada secolelor IV-XI d. Hr. Blănurile erau folosite, de localnici, pentru comerț, ele bucurându-se de o mare apreciere, atât din partea păturii nobiliare din Imperiul roman sau bizantin, dar și de conducătorii diferitelor triburi migratoare, care le percepeau de la autohtoni probabil și în cadrul plății tributului. Așa cum am mai amintit, pădurile întinse existente în regiunile de la nordul Dunării de Jos erau extrem de bogate în asemenea vânat cu blană prețioasă, așa încât obținerea lui era la îndemâna comunităților autohtone. De altfel, nu este lipsit de interes să menționăm, fie și în treacăt, faptul că denumirile unor asemenea animale sunt de certă origine daco-romană, ca și a acelor îndeletniciri legate de prelucrarea pieilor³³, în general, ceea ce arată în plus vechimea și permanența acestui meșteșug, țările române fiind cunoscute ca mari furnizoare de asemenea blănuri scumpe și mai târziu, în evul mediu.

3. Prelucrarea lânei și a fibrelor vegetale

Între îndeletnicirile casnice cu o pondere deosebită în cadrul comunităților rurale din perioada secolelor IV-XI d. Hr. un loc important l-a ocupat prelucrarea lânei și a fibrelor vegetale de in și cânepă, ocupație având pe teritoriul de la nordul Dunării de Jos o îndelungată și bogată tradiție.

Lâna provenită de la oi și capre era constant prelucrată în gospodăriile daco romane și vechi românești, producându-se prin toarcere fire care, în foarte multe cazuri erau probabil vopsite, folosindu-se coloranți naturali, vegetali și minerali, extrași prin metode foarte vechi, unele menținute aproape neschimbate și în gospodăria românească din zilele noastre.

O serie de obiecte destinate special practicării acestui meșteșug ne relevă o activitate deosebit de variată, determinată neîndoielnic de necesitățile de a produce diferite țesături, în primul rând pentru îmbrăcăminte.

Din variata categorie a obiectelor care atestă astfel de ocupații casnice, fac parte îndeosebi fusaiiolele de la fusul folosit la tors, piese lucrate de obicei din lut ars, dar făcute uneori și din os sau chiar din plumb. Probabil au existat și fusaiiole lucrate din lemn, dar ele nu au putut să se conserve. Fusaiiolele din lut se întâlnesc în număr foarte mare, fără excepție, în toate așezările cercetate sistematic prin săpături, piesele nelipsind din nici o etapă de pe parcursul perioadei de timp discutate.

Fusaiiolele sunt, fie de formă cilindrică aplatizată sau mai înaltă, fie sub formă de butoi, bitronconice, tronconice, sferice și uneori polifațetate. Unele exemplare sunt lucrate din lut simplu, arse la roșu sau negru-cenușiu, dar și din caolin, ca la Lozna-Străteni³⁴, jud. Botoșani și Grumezoaia³⁵, jud. Vaslui. Foarte multe piese sunt ornamentate cu striuri orizontale sau vălurite incizate, cu adâncituri dispuse radial sau cu creștături pe muchii. În câteva cazuri, ca de exemplu la Lețcani³⁶, jud. Iași într-o necropolă datând din secolul al IV-lea sau ca la Botoșana³⁷, jud. Suceava, Dănceni³⁸, raion Strășeni în așezări din secolele VI-VII sau în obiectivele datând din veacurile IX-XI ca cele de la Hansca³⁹, raion Ialoveni și Scoc⁴⁰, raion Orhei au fost aflate fusaiiole din lut ars care aveau inscripții sau simboluri religioase, unele în mod cert de factură creștină. În această ultimă categorie se înscriu în special fusaiiolele cu însemne creștine - cruci de diferite forme - cunoscute în foarte multe așezări⁴¹.

Fără îndoială, corpul fusului, furca sau diferitele rășchitoare folosite la tors erau ca și astăzi lucrate din lemn, materie primă care nu s-a putut, firește, conserva, ca de altfel și firele de lână sau cele vegetale, tot atât de perisabile. În mod cu totul excepțional, în unele morminte sau chiar așezări din perioada secolelor IV-XI d. Hr. pe unele obiecte de metal sau lut s-au putut imprima și conserva resturi de țesături.

În legătură cu răsucirea firelor trebuie puse și rășchitoarele sau răsucitoarele din os sau corn, deja amintite, dar probabil și altele lucrate din lemn, care nu s-au păstrat.

Importante dovezi arheologice despre activitatea de prelucrare a lânii sau a fibrelor vegetale sunt și cele în legătură cu războiul de țesut. În această categorie trebuie puse, în primul rând greutățile din lut, având formă de trunchi de con, conice, trunchi de piramidă sau sferice, prevăzute cu orificii speciale la un capăt, pentru a putea fi suspendate. Ele sunt de diferite dimensiuni și sunt prezente frecvent în mai toate așe-

zările din perioada secolelor IV-XI d. Hr. cercetate prin săpături, dovedind importanța pe care această ocupație o avea în cadrul comunităților rurale.

Cercetându-se atent poziția acestor greutăți și amplasarea lor în cadrul unor locuințe s-a presupus că au existat adevărate ateliere de țesătorie, cum sunt cele atestate în așezările de la Morești⁴², jud. Mureș, Botoșana⁴³, jud. Suceava, din secolele VI-VII sau în așezările de la Bucov⁴⁴, jud. Prahova, Comana de Jos⁴⁵, jud. Brașov sau Dridu⁴⁶, jud. Ialomița din perioada secolelor IX-XI d. Hr.

S-a constatat că, până către sfârșitul primului mileniu d. Hr. războiul de țesut era așezat vertical, firele urzelii fiind legate de greutatea de lut. Sub influența bizantină, mai târziu au apărut probabil și războaiele de țesut orizontale⁴⁷.

În general, războaiele de țesut erau situate, fie într-o locuință special amenajată (argeaua)⁴⁸, fie chiar în bordeiele de locuit, fiind amplasate în unul din colțuri, după cum o arată stâlpii paraleli, fixați special în acest scop.

În unele cazuri, ca la Dodești⁴⁹, jud. Vaslui, Oboroceni⁵⁰ și Lețcani⁵¹, jud. Iași în secolele IV-V d. Hr., la Noșlac⁵², jud. Alba sau Sucidava-Celei⁵³ în secolele VI-VII d. Hr., și în alte locuri, au fost găsite mici bucăți de țesătură, care atestă acest meșteșug, vădind priceperea localnicilor în a produce țesături din lână, in și cânepă. În multe cazuri, asemenea țesături poartă urmele vopselelor cu care au fost colorate.

În legătură cu meșteșugul prelucrării lânii și fibrelor vegetale de in și cânepă trebuie subliniate cuvintele de origine dacă, care s-au păstrat până astăzi în vocabularul limbii române, conservând noțiunile de *argea*, pentru amplasamentul războiului de țesut sau de *cioareci*, *ițari*, *petică*, *panză*, *caier*, *brâu*, *hai*, *hai*, *căciulă* și altele⁵⁴, pentru unele obiecte de îmbrăcăminte denumiri care constituie o elocventă mărturie despre vechimea și permanența practicării unor asemenea importante îndeletniciri casnice, domeniu în care populația autohtonă a făcut dintotdeauna dovada unei deosebite iscusinți.

Fără îndoială, în marea majoritate a cazurilor, uneltele destinate practicării acestui meșteșug, chiar și a acelor principale, erau ca și în prezent (după cum o dovedește limpede etnografia), din lemn astfel încât datorită perisabilității lor nu s-au mai putut păstra.

Este important de reținut și faptul că, încă din vremuri străvechi ga-

ma țesăturilor și a procedeelor de obținere a fibrelor vegetale alături de lână, a fost destul de diversificată, ajungând cu timpul la o mare dezvoltare și varietate, așa cum o atestă limpede bogata zestre a portului național românesc, expresie nu numai a simțului artistic rafinat al daco-romanilor și vechilor români ci și a unei îndelungate experiențe în acest domeniu.

4. Prelucrarea lutului

În cadrul comunităților sătești autohtone din perioada secolelor IV-XI d. Hr. de la nordul Dunării de Jos, una din ocupațiile principale a fost aceea a prelucrării lutului, materie primă aflată din abundență și la îndemână, din care s-au lucrat produse de olărie precum și numeroase obiecte de uz gospodăresc sau destinate practicării unor meșteșuguri.

Această materia primă se obținea de obicei din depozitele de löessuri fine, prezente aproape în toate formele de relief, cu excepția celor montane mai înalte. Lutul, conținând în starea sa naturală diferite alte materii, în variate procentaje, humă, resturi de siliciu, oxizi de fier etc. era bine frământat, pus o vreme la "dospit", apoi, de la caz la caz amestecat cu o serie de alte ingrediente în scopul de a da vaselor sau obiectelor ce urmează a fi prelucrate, o oarecare rezistență sau pentru a le face mai impermeabile, în funcție de destinația lor. Aceasta se desăvârșea ulterior prin ardere.

În decursul secolelor moda făuririi vaselor s-a schimbat continuu, astfel că pentru perioade chiar mai scurte de timp, ceramica a devenit specifică pentru unele zone, putând oferi criterii destul de importante în anumite etape, pentru atribuire de ordin cultural, cronologic și într-o anumită măsură, chiar etnic. Tehnica de lucru, formele și ornamentele ceramicii au păstrat de-a lungul secolelor numeroase elemente de bază, de origine dacă sau romană, primind în decursul evoluției lor o serie de influențe venite din regiunile imediat învecinate, îndeosebi din partea civilizației romane și bizantine.

În ceea ce privește ingredientele folosite în amestecul din pasta vaselor, trebuie să amintim în primul rând nisipul fin, compoziția lutului în amestec cu nisip (în afară de cel pe care îl conține în mod natural), fiind o caracteristică mai ales pentru olăria din perioada secolelor IV-VI d. Hr. și a aceleia din epoca secolelor X-XI d. Hr., lucrată îndeosebi la roata cu

turație rapidă. În schimb, ceramica lucrată cu mâna are în compoziția sa, pe lângă nisip și o anumită cantitate de cioburi pisate, ca și specia de lut folosită la prelucrarea vaselor pe roata cu turație lentă. Cioburile pisate aveau, de asemenea, rolul de a menține mai mult căldura, de aceea vasele lucrate cu mâna sau la roata înceată erau în mod obișnuit folosite la pregătitul mâncării. Uneori, pasta olăriei lucrate cu roata conține în compoziție și microprundișuri, cu botul mai mare sau mai mic, de aceea, ca și în cazul vaselor lucrate cu mâna sau la roata lentă având cioburi pisate, ea avea un aspect zgrunțuros, suprafețele recipientelor fiind adesea neregulate, cu multe asperități.

În unele din obiectivele cercetate, mai rar, se întâlnesc și vase lucrate din pastă amestecată cu mica, scoică pisată sau mici granule de ocru, în unele cazuri acestea aflându-se în stare naturală în lutul folosit de olar. Pentru scopuri, deocamdată mai greu de precizat, un vas lucrat la roată, provenit din necropola din secolul al IV-lea de la Barcea⁵⁵, jud. Galați, avea în compoziția pastei fine, mici bucăți de sârmă din fier.

Olăria lucrată cu roata, cu deosebire aceea datând din perioada secolelor IV-V, ca și unele categorii folosite în epoca secolelor IX-XI era lucrate din pastă foarte fină cu suprafețele exterioare lustruite, folosindu-se în acest scop un lustruitor din piatră dură, prin lustruire obținându-se frecvent motive ornamentale, alcătuite din linii paralele, fascicole verticale, în zig-zag sau în rețea etc.

O importanță aparte în prelucrarea ceramicii o avea arderea în cuptoare speciale. Ca urmare a conservării tradițiilor dacice sau a multiplelor influențe primite din partea civilizației romane, în perioada secolelor IV-VI, ceramica lucrată cu roata, ca și aceea din epoca secolelor VIII-XI, produsă în același mod, era arsă în cuptoare destinate special acestui scop.

Un astfel de cuptor avea de obicei o formă de calotă, cu baza circulară situată pe un grătar din lut, prevăzut cu orificii, conice, cilindrice sau pătrate, așezat la rândul său deasupra unei camere de foc amenajată pentru furnizarea căldurii. Gura de alimentare a cuptorului corespundea prin intermediul unui gârlici sau chiar direct într-o groapă de acces, având forme și mărimi diferite, de la caz la caz. Construcția acestui tip de cuptor, de forme și dimensiuni diferite necesita o anumită experiență pentru a putea fi folosit cu randamentul scontat. În multe cazuri, grătarul perforat al cuptorului se sprijinea pe un stâlp cilindric din lut, situat în

centrul platformei, orificiile plăcii grătarului fiind dispuse de obicei radial. La alte cuptoare placa grătarului se sprijinea pe un perete median, care împărțea camera de foc în două părți, aproximativ egale ca dimensiuni, care comunicau între ele prin deschizături speciale mai mari sau mai mici în vederea uniformizării căldurii. Căldura degajată de focul întreținut continuu, care ardea în camera de dedesubt, pătrundea prin orificiile grătarului în camera de ardere a vaselor, cameră care putea avea formă cilindrică, trunchi de con sau de calotă. Arderea putea fi oxidantă, când orificiul de aerisire a camerei în care erau așezate vasele era deschis sau inoxidantă, când acesta era închis. Culoarea roșie, gălbuie, cenușie sau neagră era obținută prin închiderea sau deschiderea acestui orificiu. Pe grătar, în camera lor specială, oalele pentru ars erau așezate una peste alta, cele mai mari fiind puse la bază iar cele mai mici în etajele superioare, în formă de piramidă.

Descoperirea unor cuptoare de acest fel, unele chiar cu șarjă plină (rebutată), ca cel de la Fântânele⁵⁶, jud. Vaslui, datând din secolul IV-V d. Hr. sau ca cele, golite de conținut, din aceeași vreme, de la Valea Seacă⁵⁷, Banca⁵⁸ și Dodești⁵⁹, jud. Vaslui, Botoșani-Dealul Cărmidăriei⁶⁰, Iași-Nicolina⁶¹ și din alte multe locuri, au putut oferi date extrem de importante pentru cunoașterea tehnologiei arderii ceramicii, în general.

În aceeași măsură sunt interesante și cuptoarele pentru ars ceramică, construite în același mod, descoperite la Epurenii⁶², jud. Vaslui, Radovanu⁶³, jud. Călărași, Mărăcinele⁶⁴ și Verbița⁶⁵, jud. Dolj și din alte multe părți, datând din perioada secolelor IX-XI d. Hr.

Pentru arderea ceramicii lucrate cu mâna s-a folosit probabil cuptoare mai simple, fără grătar, așa cum se întâlnesc în aproape toate așezările din perioada primului mileniu d. Hr. și nu numai. Este foarte posibil ca în aceleași cuptoare, în general de formă simplă, cu vatra circulară sau ovală, toate prevăzute cu boltă mai înaltă sau mai scundă, să se fi pregătit și hrana zilnică, după cum unele vase lucrate cu mâna au putut fi arse chiar în cuptoarele din interiorul locuințelor.

În legătură cu arderea ceramicii trebuie evidențiată constatarea că, pentru perioada secolelor IV-VI, s-a folosit mai ales olăria lucrată la roată din pastă fină sau zgrunțuroasă, cu suprafețele adesea lustruite, arse inoxidant. Sunt însă destule cazuri când s-a produs și ceramică de culoare roșie, brun-gălbuie și portocalie, probabil sub influența civilizației

romane târzii și bizantine. Începând cu secolele V-VI, moda ceramicii lucrată la roată din pastă fină, cu suprafețele lustruite, începe să fie în unele zone geografice treptat înlocuită, vasele fiind confecționate din pastă mai puțin îngrijită având în compoziție microprundișuri. Din acest motiv, suprafețele vaselor au un aspect cimentos, zgrunțuros, cu multe imperfecțiuni.

Decăderea tehnologică a producerii olăriei în cursul secolului al V-lea s-a datorat, probabil, unor importante cauze de ordin economic, determinate, pe de o parte de dispariția orașelor din Dacia, odată cu retragerea autorităților romane și începutul crizei economice din imperiu și implicit a decăderii centrelor de olărie din perioada de dominație a hunilor, iar pe de alta, întreruperea pentru o vreme a legăturilor cu centrele de producție de la sud de Dunăre.

Moda ceramicii lucrate din pastă zgrunțuroasă sau cu mult nisip în conținut, începe să fie caracteristică pentru unele regiuni în perioada secolelor VI-VII, fiind specifică în proporții diferite aspectelor culturale din această vreme de tip *Bratei-Jaga-Biharea*⁶⁶, *Cireșanu-Ipotești-Cân-dești*⁶⁷ și *Costișa-Botoșana-Hansca*⁶⁸ care, cu ariile lor de difuziune, acoperă întreg teritoriul de etnogeneză românească.

Intensificarea marilor migrații de populații dinspre regiunile răsăritene ale Europei cu începere mai ales din secolele IV-V d. Hr. continuate apoi și în veacurile următoare a cauzat, pe spații geografice largi, decăderea producției autohtone, astfel că odată cu secolul al VI-lea, ceramica lucrată cu mâna crește simțitor ca procentaj în cadrul așezărilor, în multe cazuri însumând chiar peste 50%. Situația este evidentă mai ales în comparație cu perioada anterioară, a secolelor IV-V, când este și epoca de înflorire a culturii *Sântana de Mureș*⁶⁹, în cadrul căreia ponderea ceramicii lucrate la roata rapidă din pastă fină este net majoritară în absolut toate obiectivele aparținând acestei culturi, inclusiv în necropole.

Situația precară în domeniul prelucrării ceramicii, înregistrată în multe regiuni ale spațiului de la nordul Dunării de Jos cu începere din secolul al VI-lea, se menține aproape neschimbată până în cursul veacului al VIII-lea când, pe întreg teritoriul vechii Dacii, ca urmare a unui intens proces de uniformizare culturală se constată reintroducerea pe scară tot mai largă a confecționării olăriei lucrată la roata cu turație lentă, pasta folosită în pregătirea vaselor având încă în compoziție ingrediente introduse intenționat, precum cioburile pisate, nisipul sau microprundi-

șurile. Creșterea procentajului ceramicii lucrată cu roata (la început lentă apoi și cu turație rapidă) începe să se facă simțită treptat, în detrimentul aceleia lucrate cu mâna, situație sesizabilă mai ales din perioada secolelor VIII-IX, pentru ca în secolele următoare, la cumpăna dintre veacurile X și XI ea să fie din nou majoritară în absolut toate așezările și necropolele din vremea amintită, în unele cazuri olăria lucrată cu mâna lipsind chiar cu totul.

Odată cu secolele VIII-IX se constată și refolosirea ceramicii lucrată din pastă fină, de culoare cenușie, gălbuie sau negricioasă cu suprafețele exterioare lustruite, apariția acestei specii fiind și urmarea unor influențe eterogene răsăritene sau chiar sud dunărene.

În general, către sfârșitul primului mileniu d. Hr. și începutul celui următor, ceramica în marea sa majoritate va fi arsă numai oxidant, exceptând ceramica fină cenușie sau brun-negricioasă, deja amintită, existentă însă în cantitate destul de redusă.

În ceea ce privește formele olăriei din perioada secolelor IV-XI d. Hr., trebuie subliniat că ele sunt extrem de diversificate, arhitectonica vaselor fiind determinată de tehnica de lucru, moda vremii etc.

Cea mai mare diversitate de forme o întâlnim în cursul secolelor IV-V, în ansamblul culturii de tip *Sântana de Mureș*, care a preluat nu numai elementele esențiale ale olăriei geto-dacice, ci mai ales pe cele ale civilizației romane, sub influența căreia s-a dezvoltat cu precădere.

Gama foarte largă de forme din cadrul olăriei aparținând secolelor IV-V se datorează, într-o însemnată măsură și compoziției superioare a pastei din care a fost lucrată, precum și arderii lor superioare în cuptoare speciale prevăzute cu grătar. Calitatea pastei și bogata experiență acumulată în tehnica de producere în centrele de olărie de la nordul Dunării de Jos, au permis olarilor locali realizarea unor numeroase imitații de o foarte bună factură, după originale romane.

În perioada secolelor IV-V, unul din vasele frecvent întâlnite este *oala-borcan*, de dimensiuni diferite, cu buza și gâtul bine conturate, corpul bombat sferic sau oval și fundul mai îngust, prevăzut cu inel în relief. Către sfârșitul secolului al IV-lea și în primele decenii ale celui următor inelul de pe fund dispare treptat, vasele fiind desprinse de pe discul roții olarului cu ajutorul sforii. Oalele-borcan sunt lucrate, atât din pastă fină, cât și din pastă zgrunțuroasă. Uneori aceste vase sunt prevăzute cu mici torți, iar pe suprafața exterioară a corpului cu ornamente formate

din una sau două nervuri în relief, caneluri mai late sau mai înguste paralele sau dispuse în spirală, incizii simple paralele și mai rar benzi de linii horizontale sau vălurite incizate. În foarte multe cazuri decorul este executat prin lustruire.

O tot atât de largă răspândire au avut-o și *străchinile* cu gura largă și fundul îngust, simplu, tăiat cu sfoara sau prevăzut cu inel în relief. Foarte multe din aceste vase au câte două, trei sau patru torți dispuse pe umăr. Buzele sunt înguste sau teșite, simple, ușor bombate, fațetate și adesea ornamentate. Corpul străchinii este tronconic sau chiar ușor biconic. Ornamentele sunt formate din linii lustruite, horizontale, oblice sau în rețea sau din caneluri și incizii paralele horizontale, oblice sau ușor vălurite. Se întâlnesc și ornamente florale sau geometrice ștanțate.

De asemenea, se întâlnesc *castroane* cu sau fără torți, *fructiere* cu piciorul scund, *boluri*, *capace* cu mâner de apucat și *chiupuri* mai mari sau mai mici, acestea din urmă folosite și pentru păstratul apei sau al cerealelor. Chiupurile sunt lucrate de obicei din pastă densă, cimentoasă cu aspect zgrunțuros.

Alături de *borcane* și de formele de vase menționate mai sus, se întâlnesc frecvent *urcioare* și *căni*, de mărimi diferite, cu una sau două torți, cu gura simplă cilindrică sau trilobată, unele prevăzute cu cioc pentru turnare. Cele mai multe vase de tipurile amintite sunt ornate, în aceeași manieră, cu motive diverse incizate sau lustruite. Unele urcioare și căni au fost arse la roșu imitând ceramica romană. Se consideră că tot după exemplarele romane au fost imitate local și diferite amfore cu una sau două torți, ornamentate cu striuri simple sau dispuse în benzi paralele, lucrate din pastă nisipoasă sau fină, arse în marea lor majoritate la roșu.

În secolele IV-V în olăria de la nordul Dunării de Jos mai sunt documentate *strecurătorile* lucrate de obicei din pastă fină, tigăi mai mari sau mai mici, *pahare* de diferite mărimi (unele miniaturale), precum și alte recipiente pentru fiert și băut.

Ceramica lucrată cu mâna se mai prelucrează în această perioadă de timp încă în proporție de aproximativ 15-25%, ponderea ei în obiective variind de la caz la caz. În această tehnică au fost lucrate diferite *oale-borcan*, *castroane*, *căni* și *cești-afumători* (cățui), toate de certă tradiție geto-dacică. Unele din aceste vase sunt bogat ornamentate cu brâuri în relief simple sau crestate, cu incizii horizontale, vălurite sau oblice,

crestături sau alveole, motive vegetale (brăduț) sau geometrice, proeminențe conice sau cilindrice etc. Pasta, tehnica de lucru și formele ceramice lucrate cu mâna sunt, fără îndoială, de sorginte mai veche, constituind elocvente dovezi despre continuitatea acestei îndeletniciri în epoca marilor migrații.

Începând însă cu secolul al VI-lea gama formelor olăriei de la nordul Dunării de Jos se diminuează vizibil, desigur așa cum am mai menționat și datorită decăderii meșteșugului prelucrării ceramice, în general. În această vreme se folosește pasta de calitate mai puțin bună, constatându-se adesea o ardere incompletă, probabil făcută pentru unele specii ceramice, în cuptoare mai simple, fără grătar.

Pasta frecvent folosită este aceea în compoziție cu mult nisip sau microprundișuri, precum și cu cioburi pisate. Deși se folosește și roata înceată, procentul olăriei lucrată cu mâna crește foarte mult în fiecare așezare, în unele fiind net predominant.

Forma principală de vas, întâlnită în proporție de circa 60-65% este *oala-borcan*, fără toartă, cu gura mai largă sau mai îngustă, lucrată cu mâna sau la roata înceată. Cele lucrate la roata înceată au fundul și pereții mai subțiri, buza bine răsrântă, uneori ușor șanțuită sau carenată, umerii proeminenți, câteodată bombați. Ca ornament întâlnim striurile orizontale și mai rar vălurite, dispuse pe jumătatea superioară a vasului, pe umeri sau pe gât. Cele lucrate cu mâna, în general nu prezintă ornamente, decât foarte rar, acestea constând de regulă din alveole sau crestături pe buză sau umăr, uneori butoni în relief sau câte o nervură pe gât sau umăr. Fundul este adesea mult îngroșat, mai îngust decât gura și la unele exemplare ușor evazat.

La roata cu turație lentă au fost lucrate, mai rar, *cănițe*, *castroane* și *capace* și vase *borcan* miniaturale.

Ceramica lucrată cu mâna cunoaște, pe lângă vasul în formă de borcan și *castronul tronconic* sau semisferic, *cana* de diferite dimensiuni și *tigaia* (tipsia) cu marginile scunde, toate de obicei lipsite de ornamente. Atunci când, mai rar, oalele au fost ornamentate, s-au folosit crestăturile și alveolele pe buză, liniile orizontale sau vălurite simple, incizate sau unele figuri zoomorfe, semne cruciforme sau de altă natură, care pot fi puse probabil în legătură cu unele practici magico-religioase.

Un avânt mai mare îl ia din nou meșteșugul olăriei cu începere din secolul al IX-lea. Conținutul pastei se îmbunătățește vizibil, reintrodu-

cându-se pe scară largă roata cu turație lentă și chiar mai rapidă, folosindu-se frecvent cuptoarele de ars prevăzute cu grătar.

Dacă forma principală de vas rămâne în continuare *oala-borcan*, de dimensiuni diferite, în schimb asistăm la o dezvoltare deosebită a decorului incizat, care începe să fie folosit pentru a acoperi aproape toată suprafața vasului. Ornamentele simple sau în combinație devin extrem de bogate. Se folosesc mai ales liniile incizate simple sau în bandă, dispuse orizontal sau vălurite, alternând în registre, alături de liniile simple sau în fascicole, verticale sau oblice, în asociație adesea cu alveole și virgule situate în șiruri, linii în zig-zag, linii în cruce, ghirlande ornamente executate cu roțița dințată etc. Odată cu reapariția ceramicii cenușii se reutilizează și decorul lustruit, format din linii orizontale, vălurite, verticale, în rețea etc.

Asemenea forme de vase și ornamente caracterizează în regiunile de la nordul Dunării de Jos ceramica culturii vechi românești de tip *Dridu*⁷⁰ din perioada secolelor VIII-XI d. Hr.

Este de asemenea, interesant de reținut și constatarea că, în cursul secolului al IX-lea încep să apară pe fundul unor *oale-borcan*, așa numitele "semne de olar", care vor deveni frecvente mai ales în cursul secolului al X-lea și în cel imediat următor.

Aceste semne sau "stampile" în relief au fost interpretate diferit. Unii au presupus că reprezintă "semne de olar"⁷¹, indicând în felul acesta proveniența meșterului sau a centrului în care au fost produse. De asemenea, unii au crezut că ele ar putea fi semne magice⁷² sau chiar semne de proprietar⁷³. Așa cum s-a arătat cu alt prilej⁷⁴, noi credem că, în realitate ele reprezintă mai curând șarjele olarului dintr-o anumită etapă și a descendenților lui care au practicat același meșteșug, fără a fi exclusă posibilitatea ca, în același timp, să reprezinte și semnele unui anumit centru de olărie. În același atelier s-au găsit, de exemplu la Epurenii⁷⁵, jud. Vaslui, vase asemănătoare sau chiar identice care au imprimat pe fund semne de același fel sau diferite, situație care se constată și în locuințele aceleași așezări. Prin urmare, meșterul olar sau olarii care practicau meseria din tată în fiu (poate și concomitent) aplicau pe fundul vaselor un anumit semn sau chiar diferite, marcând astfel doar o singură șarjă. Faptul că în mai multe locuințe se aflau oale de același fel, dar cu semne diferite, exclude presupunerea că ar fi numai mărci de proprietar. Asemenea mărci au, în general, forme geometrice, întâlnin-

du-se mai frecvent și pe spații geografice largi (care depășesc granițele țării): cercul simplu sau concentric, cercul tăiat de o cruce, pătrate, stele, semnul soarelui, cruci de diferite forme, romburi, triunghiuri și altele. Este sigur că apariția mărcilor pe fundul oalelor presupune deja o producție meșteșugărească organizată, fapt posibil la nordul Dunării de Jos, începând cu secolul VIII-IX d. Hr., când pentru o scurtă perioadă încețază și pătrunderile unor grupuri de migratori în anumite zone.

Este important însă de arătat că, în multe cazuri, începând din secolul al IV-lea, pe tot mai multe vase sau produse meșteșugărești din lut apar diferite semne creștine, evident puse în legătură cu răspândirea din ce în ce mai largă a creștinismului aici, după cum o dovedesc de altfel unele produse ceramice ca cele descoperite la Porolissum (Moigrad)⁷⁶, jud. Sălaj, Botoșana⁷⁷, jud. Suceava și în alte părți⁷⁸.

În evoluția meșteșugului olăriei de la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr., așa cum s-a mai amintit, pe lângă formele de vase și metodele de lucru tradiționale daco-romane au putut să pătrundă, fapt deja atestat și unele influențe eterogene. Ele au fost însă asimilate total, creându-se o serie de produse noi, care au devenit specifice numai acestui spațiu geografic. De aceea, așa cum s-a mai subliniat în repetate rânduri, analiza atentă a ceramicii poate oferi un foarte bun criteriu, nu numai pentru precizări de ordin cronologic și cultural, ci și etnic, ceea ce ar putea aduce noi contribuții la cunoașterea reală a fenomenului de continuitate autohtonă.

După cum este cunoscut, lutul a fost întrebuințat nu numai pentru prelucrarea ceramicii (din cele mai vechi timpuri), ci și ca materie primă necesară producerii unor numeroase obiecte de uz casnic și meșteșugăresc.

Astfel, în perioada secolelor IV-XI în activitatea curentă de reducere sau de topire a diferitelor metale sau aliaje, precum fierul, arama, plumbul, bronzul, billonul sau potinul erau necesare unele obiecte (recipiente) care să reziste la temperaturi mai mari. În acest scop, au fost modelate din lut creuzete de diferite dimensiuni, prevăzute cu cioc de scurgere a metalului, cu corpul simplu sau cu butoni-mânere pentru susținere. Tot pentru metalele topite au fost lucrate linguri de turnat.

De asemenea, în procesul prelucrării metalelor s-au folosit destul de frecvent și tiparele din lut pentru turnat diferite bijuterii sau obiecte vestimentare. Ele erau formate prin amprentarea unui model din metal

în calupul de lut moale, în care se imprima în negativ forma obiectului ce urma să fie produs, ulterior uscării, turnându-se metalul topit. Astfel de modele amprentatoare din metal, reprezentând diferite fibule "digitate", cătărămi, aplice, cercei etc. au fost descoperite la Felnac⁷⁹, jud. Arad, Banat⁸⁰ și București-Tei⁸¹, Corund⁸², jud. Harghita și Dumbrăveni⁸³, jud. Mureș, datând din perioada secolelor VI-VIII d. Hr.

Un tipar de lut pentru turnat cercei semilunari a fost găsit în așezarea din secolele VII-VIII de la Lozna-Străteni⁸⁴, jud. Botoșani, altul din secolele VI-VII, probabil folosit la unele părți de obiecte de podoabă sau vestimentare a fost scos la iveală la Siliște⁸⁵, raion Orhei, iar un altul din secolele VIII-IX s-a descoperit în așezarea de la Dodești⁸⁶, jud. Vaslui.

Tot în legătură cu prelucrarea metalelor trebuie puse și recipientele de formă tronconică lucrate din lut, având fundul și pereții foarte groși (cca 2 cm), cu înălțimea de 0,25-0,35 cm, prevăzute către fund cu una sau două perforații, recipiente care au fost folosite la reducerea mine-reului de baltă.

Pentru cuptoarele speciale de reducere a minereurilor au fost lucrate din lut suflaiuri, cilindrice sau conice, care erau atașate foalelor din piele, cu ajutorul cărora prin orificiile cuptorului se introducea curentul de aer necesar.

Meșteșugul prelucrării lănei și fibrelor vegetale a folosit, de asemenea, așa cum am mai amintit, o serie de unelte modelate din lut, cum sunt fusaiiolele de forme și mărimi diferite precum și greutatele prismatice, sferice sau conice de la războaiele de țesut. Tot din lut s-au lucrat și greutate pentru plasele de pescuit.

Frecvent, lutul a fost folosit pentru produsul cărămizilor, țiglelor sau a conductelor pentru aducțiunea apei. Asemenea materiale se întâlnesc cu precădere în secolele IX-X, fiind specifice numai unor anumite zone⁸⁷.

De asemenea, încă din cursul secolului al IV-lea, dar mai ales din perioada secolelor VI-VII, în numeroase așezări sunt documentați vâltucii de lut, în formă de trunchi de con sau piramidă, folosiți ca suporti de vatră. Ei sunt prezenți mai ales în cuptoarele de lut cu sau fără boltă⁸⁸.

Tot din lut au mai fost modelate și mici mărgelile ovale sau sferice, mici amulete de diferite forme, precum și figurine zoomorfe și antropo-

morfe, acestea din urmă puse în legătură cu unele practici magico-religioase păgâne.

5. Prelucrarea lemnului

Datorită existenței unui întins landsaft de păduri de foioase și conifere de diferite esențe, care, de la zonă la zonă ocupau compact suprafețe deosebit de mari, comunitățile sătești de la nordul Dunării de Jos au putut avea permanent la îndemână o materie primă de o mare importanță economică, prelucrarea lemnului dezvoltându-se aici cu precădere din cele mai vechi timpuri. Prelucrarea lemnului oferă în cadrul gospodăriilor țărănești producerea unei game extrem de largi de unelte și obiecte diverse, precum și elemente de construcții, ajungându-se în decursul secolelor la realizări notabile, din lemn putându-se lucra practic aproape toate uneltele și efectua ansamblul tuturor construcțiilor necesare. Se poate spune, pe drept cuvânt, că de-a lungul veacurilor s-a putut crea și dezvolta, în limitele îngăduite de structura acestui material, o adevărată civilizație a lemnului, continuată și îmbogățită mereu cu noi realizări, remarcabile ca execuție, calitate și ingeniozitate, cum de altfel o probează elocvent străvechiul și variatul fond etnografic românesc până astăzi.

Din păcate, după cum bine se știe, lemnul este o materie perisabilă astfel că, de obicei conservarea lui în pământ, cu unele puține excepții, este practic imposibilă. De aceea, cercetările arheologice nu înregistrează direct rezultatul unei atari activități de prelucrare a lemnului decât în mod cu totul excepțional, atunci când condițiile de zacere în sol au putut permite conservarea unor obiecte întregi sau fragmentare, urme de construcții etc.

Sistemul de construcție al caselor, ca și existența unor unelte destinate prelucrării lemnului sunt totuși în măsură să aducă dovezile necesare cunoașterii acestui meșteșug larg răspândit la autohtonii de la nordul Dunării de Jos, cu atât mai mult cu cât, după cum s-a mai arătat, fierul și metalele în general erau rare și uneori destul de greu de procurat în anumite zone geografice. De aceea, în numeroase cazuri fierul sau alte metale au fost înlocuite cu lemn.

În principal, lemnul era folosit pentru construcția locuințelor. Locuințele de suprafață mai ales, ca și multe alte anexe gospodărești aveau,

fără excepție, scheletul alcătuit din lemn, ca și pereții și acoperișul. Acestea erau construite din bârne simple sau făcute prin cioplire cu toporul sau barda, apoi prinse între ele prin cepuri de lemn de esență tare sau prin sistemul retezării și îmbinării capetelor în "coadă de rândunică".

În multe așezări au fost surprinse prin săpăturile arheologice bârnele carbonizate provenite, fie de la pereți, fie de la acoperiș, precum și stâlpii verticali folosiți la susținerea lor.

Se știe că sistemul de construcție al locuințelor din perioada secolelor IV-XI din aceste regiuni este străvechi, în limba română păstrându-se în fondul ei principal de cuvinte noțiuni vechi, de origine geto-dacă, care atestă o atare activitate, precum *bordei*, *grindă*, *bârnă*, *burlan*, *tâmplă*, *brad*, *butuc*, *gorun*, *ciump*, *capac*, *gard*, *gardină* etc. folosite cu același înțeles până astăzi⁸⁹.

De asemenea, lemnul tăiat și fasonat a fost folosit la construcția unor garduri, a podurilor, a paramentelor pentru fântâni și amenajarea unor izvoare de apă. Din lemn au fost construite gardurile de palisadă din sistemul de apărare al așezărilor fortificate din perioada secolelor VIII-XI d. Hr., precum și a casetelor de susținere a valurilor de pământ din sistemul acesta de fortificații.

Tot din lemn, prin scobire și finisare au fost lucrate buduroaie (recipiente) pentru păstratul cerealelor și pentru stupii de albine. Prin tăiere specială, finisare și asamblare s-au prelucrat și alte recipiente, cofe, căldări, butoaie etc. Cercuri sau torți și mânere din fier pentru astfel de vase au fost descoperite în numeroase locuri, dovedind că în perioada secolelor IV-XI d. Hr. asemenea recipiente erau folosite frecvent, așa cum o dovedește de altfel întrebuințarea lor în gospodăria țărănească, până astăzi.

Din lemn s-au lucrat și războaiele de țesut, roți de diferite dimensiuni, scări și desigur și mijloace de transport (cărute). Piese din fier pentru asamblarea acestor produse (bucșe, scoabe, cercuri, cuie, piroane, verigi etc.) sunt pretutindeni atestate în așezările datând din primul mileniu d. Hr.

De asemenea, pe lângă realizările menționate, din lemn au mai fost lucrate și alte numeroase unelte și obiecte casnice, precum linguri, bătoaie de unt, ivăre pentru uși, furci și fusuri de tors, piese mai mici pentru războiul de țesut, lăzi, mese, scaune, polițe etc.

O asemenea activitate meșteșugărească, dată fiind gama foarte largă a uneltelor sau obiectelor care se puteau realiza din lemn, a fost fără îndoială deosebit de intensă pretutindeni, fapt dovedit de numeroasele unelte din fier descoperite prin săpăturile arheologice, unelte care au fost utilizate special pentru practicarea acestei îndeletniciri deosebit de răspândită la nordul Dunării de Jos și cu o importanță economică aparte.

Unealta principală din fier destinată prelucrării lemnului, în general, a fost toporul, de forme și mărimi diferite, cu ajutorul căruia se tăiau copacii, se despicau și se pregăteau bârnela care erau apoi cioplite și fasonate etc. În așezări, pe lângă topoare se întâlnesc tesle, securi, bărzi, dălți, cuțite de rânda, pânze de ferăstraie, burghie etc. Astfel de piese sunt atestate, de exemplu, la Fundul Herții⁹⁰ și Dersca⁹¹, jud. Botoșani, Dodești⁹², Averești⁹³ și Fedești⁹⁴, jud. Vaslui, Pererâta⁹⁵, raion Briceni, Greaca⁹⁶, jud. Giurgiu, Morești⁹⁷, jud. Mureș, Dăbâca⁹⁸, jud. Cluj, Bucov⁹⁹, jud. Prahova, Bratei¹⁰⁰, jud. Sibiu, Vâr-top¹⁰¹, jud. Dolj și în multe alte locuri¹⁰².

Pentru prelucrarea unor obiecte din lemn de mai mici dimensiuni, s-au folosit diferite cuțite din fier, nelipsite practic din nici o așezare datând din perioada secolelor IV-XI d. Hr.

În sfârșit, tot din lemn, folosindu-se diferite esențe, au fost lucrate o serie de instrumente muzicale, îndeosebi de suflat, precum fluiere, buciume, naiuri, cavale etc.

Uneori, pentru anumite necesități din gospodărie s-a folosit și coaja unor copaci, din aceasta confecționându-se încălțăminte, unele vase etc. Anumite specii de arbori au oferit din coajă, flori, semințe, frunze sau rădăcini, substanțe pentru colorat sau rășini.

În general, se poate spune că prelucrarea lemnului, alături de alte meșteșuguri și poate într-o măsură chiar mai mare, a fost una din principalele îndeletniciri a locuitorilor de la nordul Dunării de Jos, în perioada secolelor IV-XI d. Hr., mediul natural oferind populației locale posibilități sporite în acest sens, în comparație, de exemplu, cu a grupurilor nomade din zonele de stepă, unde lemnul era rar sau lipsea cu desăvârșire.

6. Prelucrarea pietrei

Aflată din abundență în egală măsură ca și lemnul și relativ destul de variată în ceea ce privește compoziția, fiind predominantă în unele regiuni, s-a folosit de către comunitățile sătești autohtone în diferite scopuri și piatra (grezii locale, piatră de râu, sisturi și alte diferite roci etc.).

După cum o arată vestigiile referitoare la ocupațiile legate de folosirea și prelucrarea acestei materii prime, locuitorii regiunii de la nordul Dunării de Jos au întrebuițat piatra în primul rând pentru clădirea caselor (temelii și pereți), construcția unor cuptoare meșteșugărești, instalații pentru încălzit și pregătirea mâncării, la fortificații, la captușirea izvoarelor și fântânilor, la pavaje etc.

De asemenea, plăcile de grezii locale, uneori finisate special au fost folosite ca râșnițe sau obiecte de ascuțit unele obiecte din fier. Pentru râșnițe s-a folosit însă și tufurile vulcanice cu o mai mare duritate și rezistență. Râșnițele din grezii sau tufuri vulcanice erau de formă circulară (cilindrică-aplatizată), simple sau dispuse dublu, câte două în sistemul roman (meta și catillus), având adesea formă tronconică cu suprafețele convexe sau concave, fiecare dintre cele două piese fiind prevăzute cu orificii pentru axul de rotire sau pentru introdus boabele de cereale și de scurs făina.

Râșnițele rotative simple sau duble sunt practic nelipsite din așezările cercetate până acum, aparținând perioadei de timp de care ne ocupăm, indiferent de zona geografică în care acestea se situează (câmpie, podiș sau munte), dovadă a răspândirii și folosirii lor pe scară foarte largă.

Pe lângă râșnițe se întâlnesc și numeroase cute pentru ascuțit, prelucrate în deosebi din șisturi verzui sau cenușii. Din roci mai dure, ca și din șisturile amintite mai sus se prelucrau mici lustruitoare pentru netezirea și lustruirea suprafețelor vaselor din lut, operație care se făcea înainte de arderea oalelor.

În unele cazuri, dar mai rar, se întâlnesc și fusaiole lucrate din grezii sau rocă moale (minilit, de exemplu), alături de aceste obiecte întâlnindu-se chiar și unele greutateți perforate, pentru plasele de pescuit sau războaiele de țesut.

O mare întrebuițare au avut-o diferitele șisturi verzui, negre, cenușii sau maronii, precum și alte roci mai moi, pentru prelucrarea tipa-

relor în care se turnau obiecte vestimentare, de podoabă sau de cult, în-deletnicire atestată, așa cum s-a mai arătat, permanent în numeroase lo-curi din spațiul de la nordul Dunării de Jos.

Asemenea tipare, de obicei bivalve (dar și monovalve) au în general forme diverse, predominând cele paralelipipedice, pe suprafețele lor fiind săpate forma negativă a diferitelor obiecte ce urmau să fie turnate. Foarte multe din aceste tipare sunt prevăzute pe una din laturi cu pâlnie pentru turnat și șanțuri de introducere și scurgere a metalului topit. Altele au orificii laterale pentru îmbinarea cu partea complementară, a celeilalte jumătăți, în cazul tiparelor bivalve.

Tipare pentru turnat piese vestimentare, de podoabă și de cult sunt cunoscute în foarte multe locuri, o importanță aparte având-o, credem, cele în care se turnau mici obiecte de cult creștin (cruciulițe, pandative diverse) sau unele cu motive ornamentale creștine, cum sunt, de exem-plu piesele scoase la iveală la Olteni¹⁰³, jud. Teleorman, teritoriul ac-tual al orașului București¹⁰⁴, Budureasca¹⁰⁵, jud. Prahova, Tra-ian¹⁰⁶, jud. Bacău, Davideni¹⁰⁷ și Rădeni¹⁰⁸, jud. Neamț, Soveja¹⁰⁹ și Răcoasa¹¹⁰ și Poienița¹¹¹, jud. Vrancea, Poian¹¹², jud. Covasna, Boto-șana¹¹³, jud. Suceava, Aldeni¹¹⁴, jud. Buzău și altele datând mai ales din perioada celei de a doua jumătăți a primului mileniu al erei creștine.

Tot din diferite grezii și șisturi locale au fost fasonate bile de diferite dimensiuni, folosite probabil la praștii, pentru lupte sau vânătoare.

Este posibil ca din roci diferite să se fi prelucrat și alte obiecte, ne-cesare în gospodărie, piatra fiind uneori preferată lemnului sau lutului pentru rezistența și duritatea ei.

NOTE CAPITOLUL II

1. I.Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX e.n.*, în *Carpica*, XII, 1980, p.91-92.
2. Descoperiri inedite. Cercetări arheologice D.Gh.Teodor (1980).
3. Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978, p.54, pl.XII; Șt.Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii, secolele VIII-XI*, București, 1983, p.106.
4. D.Gh.Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român, Iași*, 1978, p.20, 77-78, 109.
5. V.Palade, *Ateliere de lucrat piepteni din os din sec. al VI-lea la Valea Seacă - Bârlad*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1968, p.361-375; idem, *Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb din sec. al IV-lea de la Valea Seacă-Bârlad*, în *Carpica*, II, 1969, p.233-252.
6. Descoperiri inedite. Cercetări arheologice D.Gh.Teodor (1970).
7. V.Palade, *Un nou centru de prelucrare a cornului de cerb în sec. al IV-lea e.n. la Fedești, com. Șuletea (jud. Vaslui)*, în *Carpica*, IV, 1971, p.207-213.
8. S.Dumitrașcu, *„O locuință atelier de lucrat piepteni (sec. VI e.n.) descoperită la Biharea*, în *Crisia*, XII, 1982, p.107-121.
9. K.Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung*, în *Siebenbürgen*, București, 1979, p.89-90, fig.39/4.
10. D.Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, p.70
11. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, p.20, 77-78, 109; Maria Comșa, *op.cit.*, p.53-54.
12. Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni-Botoșani*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, 1975, p.155, fig. 61/2.
13. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, p.20, fig.9/3.
14. *Ibidem*, p.20, fig.9/6.
15. Idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așe-*

zările din secolele VI-XI e.n. de la Dodești-Vaslui, Iași, 1984, p.62, 84, fig.32/2.

16. *Ibidem*, p.78.

17. *Ibidem*, p.78, fig.35/5.

18. P.Diaconu, *Cu privire la patinele de os din epoca feudală timpurie*, în SCIV, 11, 1960, 1, p.177-179.

19. D.Gh.Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p.86, 164, fig.7/1.

20. Descoperiri inedite. Informații C.Buzdugan.

21. D.Gh.Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, în SCIV, 21.1970, 1, p.102, 106, fig.3;4;5.

22. C.Chiriac, *Despre prezența arcului reflex la Tropeum Traiani în perioada proto-bizantină*, în *Arheologia Moldovei*, XIX (sub tipar).

23. M.Deselnicu, Șt.Olteanu, V.Teodorescu, *Istoria prelucrării pieilor pe teritoriul României*, București, 1984.

24. D.Tudor, *Sucidava III*, în *Dacia*, XI-XII, 1945/1947, p.181, fig.30/1.

25. M.Deselnicu, Șt.Olteanu, V.Teodorescu, *op.cit.*, p.84, fig.87/1.

26. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1984, p.59, fig.30/10.

27. M.Deselnicu, Șt.Olteanu, V.Teodorescu, *op.cit.*, p.93-103.

28. J.Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, vol.II, Braunschweig, 1905, p.15-26; vol.III, 1905, p.14-19.

29. M.Deselnicu, Șt.Olteanu, V.Teodorescu, *op.cit.*, p.84-85, fig.89/2.

30. *Ibidem*, fig.89/1.

31. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, p.111, fig.62/6.

32. Maria Comșa, *op.cit.*, p.59, fig.30/9.

33. I.I.Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*, București, 1981, p.276-277, 285-290, 292-293, 303-305, 326, 332-334, 355-356, 358, 362-363, 418; Gr.Brâncuși, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p.31-35, 40-41, 65-66, 94-95, 97-98, 102-103, 121-122, 127-128, socotite de origine dacică, care se adaugă altora, mai numeroase de origine latină.

34. Descoperiri inedite. Cercetări arheologice D.Gh.Teodor (1980).

35. G.Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lu-*

mina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V-XIII, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1971, p.493.

36. Cătălina Bloșiu, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani-Iași*, în *Memoria Antiquitatis*, 1, 1969, p.167-170.

37. D.Gh.Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984, p.38, fig.19/5;23/1.

38. I.A.Rafalovič, N.N.Golțeva, *Rannelslavjanski poselenie V-VII v.v. Dânceni I*, în *Arheologičeskie Issledovanija v Moldavii (1974-1976 g.g.)*, Chișinău, 1981, p.131, fig.4/8, 10; 5/5.

39. Gh.Postică, *Arheologičeskie issledovanija na srednevekovskogo poselenie Hansca, în Arheologičeskie Issledovanija v moldavii, 1981 g.*, Chișinău, 1985, p.163, fig.1/2.

40. N.P.Tel'nov, *Isslevodanie slovjanskogo selišče Scoc, în Arheologičeskie Issledovanija v Moldavii 1983 g.*, Chișinău, 1988, p.106-107, fig.4/3.

41. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1991, p.162-165, 171, 173, fig.7/5-6, 8-9; 19/1-2, 6, 8.

42. K.Horedt, *op.cit.*, 93-94, 97; St.Dumistrăcel, *O problemă de etnoarheologie "Argeaua" de țesut în locuințe din secolele I-XI pe teritoriul României*, în *Revista de etnografie și folclor*, 34, 1989, 4, p.332-333.

43. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, București, 1984, p.33.

44. Maria Comșa, *op.cit.*, p.58, fig.30/6; pl.XIII/1; St.Dumistrăcel, *op.cit.*, p.337-338.

45. I.Glodariu, Fl.Costea, I.Ciupe, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Brașov, 1980, p.175, fig.10; St.Dumistrăcel, *op.cit.*, p.337.

46. Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p.94.

47. Șt.Olteanu, *op.cit.*, București, 1983, p.106-108.

48. St.Dumistrăcel, *op.cit.*, *passim*.

49. Descoperiri inedite. Cercetări arheologice D.Gh.Teodor.

50. I.Vlad, *Cercetări asupra țesăturii găsite în vasul cu tezaurul de monede de la Oboroceni (r. Pașcani, reg. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*,

V, 1967, p.125-131.

51. Cătălina Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, 1975, p.230, mormântul nr. 39.

52. M.Rusu, *The prefeudal cemetery of Noșlac (VI th-VII th Centuries)* în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p.269-292.

53. O.Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p.141.

54. I.I.Rusu, *op.cit.*, p.251-252, 254-256, 273-274, 283-284, 286-288, 333-334, 370-371, 408-409; Gr.Brâncuși, *op.cit.*, p.30-31, 40-41, 45-47, 53-54.

55. Descoperire inedită. Informații Nicu Mircea-Tecuci.

56. V.Palade, *Un cuptor de olar din secolul al IV-lea de la Zorleni-Fîntînele (județul Vaslui)* în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p.339-361.

57. Idem, *Așezarea și necropola geto-dacică din secolul al IV-lea și începutul secolului al V-lea de la Bârlad-Valea Seacă*, Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului de istorie din Târgoviște, (10 mai, 1980).

58. Ruxandra Maxim Alaiba, *Unele considerații privind habitatul din zona dealurilor Banca-Grivița*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, IX-XI, 1987-1989, p.251.

59. Descoperire inedită. Cercetări arheologice D.Gh.Teodor (1968-1969).

60. I.Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p.168, fig.6.

61. Idem, *Importante descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași-Nicolina*, în *Arheologia Moldovei*, X, 1985, p.34, 46, fig.4.

62. D.Gh.Teodor, *Așezarea feudală timpurie de la Epureni-Vaslui*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p.145-146, fig.5.

63. Maria Comșa, *Cuptoare de ars oale din secolele I î.e.n.-IV e.n. în regiunile de la est și sud de Carpați*, în *Memoria Antiquitatis*, IX-XI, 1985, p.171-179, cu referiri și la alte descoperiri din această vreme.

64. O.Toropu, *op.cit.*, Craiova, 1976, p.153-154, pl.20.

65. D.Berciu, *Săpăturile de la Verbița (r. Plenița, reg. Craiova)*, în

Materiale, VI, 1959, p.89-93, fig.8.

66. I.Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în *Studii-Revistă de istorie*, XV, 1962, 2, p.1431-1433; idem, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, III, 1964, 3, p.399-404; Eugenie Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în *Dacia*, N.S., XV, p.269-283.

67. V.Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p.485-499; idem, *O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră: cultura Ipotești-Cîndești (sec. V-VII e.n.)*, în *Seșiunea de comunicări științifice a Muzeelor de Istorie-București*, decembrie, 1964, vol II, București, 1974, p.104-130; idem, *Cireșanu - un aspect cultural aparținând populației daco-romane din sec. IV-V e.n. la sud de Carpați*, în *Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova*, vol I, Ploiești, 1984, p.51-100; Susana Dolinescu-Ferche, *La culture "Ipotești-Ciurel-Cîndești" (V^e-VIIe siècles) - La situation en Valachie*, în *Dacia*, N.S., XXVIII, 1984, 1-2, p.117-147.

68. D.Gh.Teodor, *Conceptul de cultură "Costișa-Botoșana". Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V-VII e.n.*, în *Acta Antiqua et Archaeologica*, I, Iași, 1983, p.215-227; idem, *op.cit.*, București, 1984.

69. I.Ioniță, *op.cit.*, București, 1967, p.79-93, pl.II-XXIX;

70. Eugenia Zaharia, *op.cit.*, București, 1967, p.79-93, pl.II-XXIX; D.Gh.Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p.240-270, fig.4-23; Maria Comșa, *op.cit.*, București, 1978, p.60-105, fig.39-87.

71. Maria Comșa, *Cu privire la semnificația mărcilor de olar din epoca feudală timpurie*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p.291-297.

72. Waldemar Heym, *Das bäuerliche Geschirr im Regierungsbezirk Westpreußen in Geschichtlicher Zeit*, în *Jahrbuch für Historische Volkskunde*, III-IV, Berlin, 1934, p.96.

73. K.Cernahorski, *Keramica a feudalismus*, în *Ceski lib Rocnik*, 40, 1953, 1, p.21-31.

74. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p.151-

75. *Ibidem*.

76. N.Gudea, *Vasul cu inscripție și simboluri creștine de la Moigrad*, în *Acta Musei Porolissensis*, 3, 1979, p.515-523.

77. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, București, 1984, p.20, 39, fig.42/3; 46-47.

78. N.Gudea, I.Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p.187-197, pl.III; XX-XXXV; D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1991, p.156-164, 166, 168, 170-174, fig.2; 3/2-6, 9-10; 12; 14-15; 21-22.

79. L.Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Timișoara, 1985, p.43-61 și figurile.

80. I.Nestor, C.S.Nicolăescu-Plopșor, *Der wölker - Wanderungszeitliche Schatz Negrescu*, în *Germania*, 22, 1938, p.37, pl.9/2.

81. D.V.Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und die völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, 18, 1934, p.207, fig.1/4.

82. K.Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, secolele III-XIII*, București, 1958, p.95.

83. *Ibidem*.

84. Descoperiri inedite. Cercetări arheologice D.Gh.Teodor (1987).

85. I.A.Rafalovič, *Otcet o polevych rabotah reutskoj archeologičeskoj ekspedicii v 1970-1971 g.g.*, în *Arhiva Institutului de Istorie veche și arheologie din Chișinău*, p.140, fig.3/3.

86. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1984, p.67, fig.31/2.

87. M.Sîmpetru, D.Șerbănescu, *Ceramica de tip urban din așezarea medievală timpurie de la Chirnogi (jud. Ilfov)*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p.241-265; Maria Comșa, *op.cit.*, București, 1978, p.42-44.

88. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1978, p.18, notele 40-41; Susana Dolinescu-Ferche, *op.cit.*, în *Dacia*, XXVIII, 1984, 1-2, p.130 fig.13; idem, *Cuptoare din interiorul locuințelor din secolul al VI-lea de la Dulceanca*, în *SCIVA*, 46, 1995, 1, p.163-189, fig.20/2-6.

89. I.I.Russu, *op.cit.*, p.266-269, 278-281, 294-295, 306-307, 313-315, 321-326, 375-378, 406-407, 414-416; Gr. Brîncuși, *op.cit.*, p.30-31, 43-44, 64-65, 68-69, 76-79, 84, 122-124, 126-127.

90. M.Petrescu-Dîmbovița, D.Gh.Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud.*

Botoșani), Iași, 1987, p.52, fig. 29;30.

91. D.Gh.Teodor, *Les établissements fortifiés des régions est-carpatiques de la Roumanie aux VIIIe-XIe siècles de notre ère*, în *Slovenská Archeologia*, XXV, 1978, 1, p.70-71, fig.5/4.

92. Idem, *op.cit.*, Iași, 1984, p.32, 35, 75, 78, 114, fig. 6/1-6, 11; 29; 30/3-9; 62/3.

93. Idem, *op.cit.*, Iași, 1978, p.109, fig.27/6.

94. G.Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p.234, fig.154/5,9.

95. I.A.Rafalovič, *Slovjane VI-IX vekov v Moldove*, Chișinău, 1972, p.112, fig.17/1.

96. Eug. Comșa, *Săpături de salvare și cercetări de suprafață în regiunea București*, în *SCIV*, 5, 1954, 3-4, p.431, fig.16.

97. K.Horedt, *Șantierul Morești*, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p.301, fig.17; idem, *op.cit.*, București, 1979, p.96, pl.43/5.

98. Șt.Pascu, M.Rusu și colab., *Cetatea Dăbâca*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p.168, fig.8/6-7.

99. Maria Comșa, *op.cit.*, București, 1978, p.48, fig.30/10.

100. Ligia Birzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V. Cimitirul nr. 1 de la Bratei*, București, 1973, p.57, pl.XXII/5; XXXIII/7.

101. O.Toropu, *op.cit.*, p.179.

102. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, p.20-21, 77-78, 108-109, fig.4-6; 9; 25-30; 32-37; Șt.Olteanu, *op.cit.*, p.96-107, fig.7-9, 12-14.

103. C.Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea descoperit la Olteni*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p.513-519.

104. Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în sec. VI-VII e.n.*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p.674, fig.5/3 (Străulești); V.Teodorescu, *Centre meșteșugărești din sec. V/VI-VII e.n. în București*, în *București*, IX, 1972, p.74-77, fig.2/5; 3/6; 5/4.

105. V.Teodorescu, *op.cit.*, p.87-88, fig.6/9, 13.

106. D.Gh.Teodor, *Regiunile răsăritene ale României în secolele VI-VII*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p.199, fig.16/11; idem, *op.cit.*, Iași, 1978, p.20, fig.5/7.

107. Idem, *op.cit.*, Iași, 1978, p.20, fig.5/3; I.Mitrea, *Influențele bi-*

zantine în cultura materială și viața spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei, în SCIVA, 30, 1979, 2, p.152, fig.4/1.

108. I.Mitrea, *op.cit.*, p.151-152, nota 43, fig.4/3.

109. Descoperire întâmplătoare (1950-1953) inedită.

110. V.Bobi, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Vrancea (Dovezi ale continuității de locuire din secolele II-VII e.n.)*, în *Vrancea - Studii și Comunicări*, IV, 1981, p.107, fig.27/5.

111. V.Teodorescu, *op.cit.*, p.91, fig.7/1-1a.

112. Z.Szekelý, *Elements byzantins dans la civilisation matérielle des Ve-VIIIe siècles dans Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p.353, 358, fig.1/3.

113. D.Gh.Teodor, *Cele mai vechi urme creștine din Moldova*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L, 1974, 7-8, p.563-564, fig.1/1,3.

114. V.Teodorescu, *op.cit.*, p.91, fig.7/3.

ACTIVITATEA ÎN DOMENIUL CONSTRUCȚIILOR

Cercetarea arheologică a unui număr considerabil de așezări și necropole aparținând cronologic perioadei secolelor IV-XI d. Hr. și coroborarea rezultatelor obținute cu acelea ale investigațiilor lingvistice, antropologice sau paleo-etnografice, au contribuit în ultimele decenii, într-o mare măsură, la cunoașterea fenomenului de continuitate autohtonă și la precizarea unora din trăsăturile esențiale, care caracterizează cultura materială și viața spirituală a populației daco-romane și vechi românești de pe întreg spațiul de la nordul Dunării de Jos.

Bogatele vestigii arheologice, datând din secolele IV-XI d. Hr. scoase la iveală prin săpăturile efectuate în toate subunitățile geografice de pe întreg teritoriul carpato-dunărean, în care se includ și regiunile pruto-nistrene și cele din Bucovina Subcarpatică, au dovedit cu claritate că în spațiul respectiv a existat o numeroasă populație sedentară, de agricultori, crescători de animale și meșteșugari, organizați în comunități sătești statornice, având un stadiu social economic relativ dezvoltat (vezi capitolul precedent) și o structură internă străveche și originală deosebită de aceea aparținând grupurilor etnice alogene, care au pătruns temporar sau s-au stabilit definitiv aici în primul mileniu d.Hr. și la începutul celui următor. Această activitate a populației autohtone poate fi relevată în plus și prin evidențierea unor elemente de origine geto-dacică sau romană conservate de-a lungul veacurilor în sistemul de construcție al locuințelor, anexelor gospodărești, fortificațiilor etc.

După cum s-a arătat, cu justificate temeuri¹, tipul de locuință este unul din elementele principale și definitorii, a căror cercetare poate contribui eficient la cunoașterea trăsăturilor civilizației unei populații, deoarece el reflectă direct modul de trai al acesteia și experiența sa în domeniul construcțiilor în general.

Tipul de locuință caracteristic, de exemplu, civilizației geto-dacice

din ultimele secole înaintea erei creștine și ulterior, din secolele I-IV a fost bine cercetat prin intermediul unor numeroase săpături arheologice, reușindu-se să se precizeze chiar o serie de detalii, cum ar fi forma, dimensiunile, sistemul de construcție al pereților și al acoperișului, intrarea, construcțiile adiacente și tipurile de vetre și cuptoare din interiorul lor².

Compararea directă a acestor tipuri de locuințe folosite cu precădere de geto-daci, vreme îndelungată înainte de cucerirea romană și în timpul provinciei, cu acelea atestate pe cale arheologică în perioada secolelor IV-XI d. Hr. de pe întreg spațiul carpato-dunărean, evidențiază clar constatarea că, în foarte multe cazuri, locuința a continuat să fie construită în același mod, în tot cursul primului mileniu al erei creștine.

Spre deosebire de casa romană, construită mai ales din piatră și din lemn la suprafața solului, tipul predominant la geto-daci a fost și a rămas și după retragerea romană, locuința de tip *bordei*, adâncită parțial în pământ, construită de obicei dintr-o singură încăpere, având formă frecvent rectangulară, cu colțurile puțin rotunjite³. Dimensiunile laturilor variază între circa 2,50 m și 3 m, uneori chiar mai mult. Pereții erau construiți din bârne suprapuse, încheiate la capete, sau lucrați din nuiele împletite în jurul unor stâlpi. În cele mai multe cazuri, la colțurile gropii sau pe mijlocul laturilor bordeiului erau înfipti stâlpi de susținere ai pereților și ai acoperișului, acesta din urmă fiind construit de obicei în două pante⁴. Intrarea era sub forma unui mic gang săpat de cele mai multe ori în pantă. Aceste locuințe erau prevăzute în interior cu vetre simple din lut, cuptoare scobite într-o laviță de lut special cruțat la săparea gropii sau cu cuptoare din lut având boltă și horn, precum și cu lavițe de pământ pentru dormit.

S-a presupus că din ansamblul tipurilor de locuințe adâncite în pământ, de origine geto-dacică, s-au conservat în perioada secolelor IV-XI d. Hr. și chiar mai târziu în Evul Mediu, îndeosebi acelea de formă rectangulară, prevăzute cu vetre simple din lut sau având cuptoare scobite într-o laviță de lut cruțat⁵.

Într-adevăr, asemenea tipuri de bordeie, identice ca formă, dimensiuni, tehnică de construcție și tip de vatră și cuptor sunt atestate arheologic în număr relativ mare, neîntrerupt din secolele II-III d. Hr. și până la începutul Evului Mediu, mai ales în regiunile extra carpatice ale țării, dar nelipsind nici din fostele zone ocupate altădată de romani⁶.

Tipuri identice de bordeie în ceea ce privește forma, dimensiunile și tehnica de construcție sunt prevăzute însă și cu cuptoare construite din piatră și lut, cu sau fără boltă, aceste instalații de foc mai complexe fiind folosite și în alte regiuni ale Europei de sud-est sau răsăritene, începând mai cu seamă din cursul secolului al V-lea, probabil ca urmare a răcirii accentuate a climei. Sistemul de construcție al acestor locuințe adâncite este însă, incontestabil de origine geto-dacică, în acest sens pledând o serie de elemente privind sistemul de amplasare a stâlpilor, construcția pereților și a acoperișului, poziția intrării etc⁷.

Folosirea neîntreruptă a acestor tipuri de bordeie, fie având vatra simplă, fie prevăzute cu cuptor din lut sau piatră, dovedește că, în ciuda influențelor romane și mai târziu bizantine, localnicii au preferat locuința tradițională, adâncită în pământ, care corespundea mai bine necesităților lor de trai, sedentare, legate de agricultură, creșterea vitelor și meșteșuguri, precum și condițiilor climatologice specifice, mai ales întinselor zone de podișuri și câmpie, cel mai intens locuite de populația autohtonă în perioada secolelor IV-XI d. Hr. Asemenea locuințe erau destul de ușor de construit și tot așa de lesne de demontat, facilitând pendulările unor sate în anumite microregiuni, pendulări determinate de caracterul extensiv al agriculturii care necesita periodic folosirea unor noi terenuri agricole⁸. În zonele montane, datorită unor condiții specifice de sol și climă a fost însă preferată locuința construită din lemn la suprafața solului.

În perioada secolelor IV-XI d. Hr. locuințele adâncite în pământ au, în general, aceeași formă rectangulară (uneori și neregulată), cu colțurile ușor rotunjite și cu laturile, fie drepte, fie ușor curbate în afară sau către interior.

Adâncimea locuințelor variază între 0,80 m și 1,25 m, în funcție de natura solului în care sunt săpate. De obicei, în colțurile gropii bordeielor și pe mijlocul laturilor sunt dispuse gropi cilindrice sau ovale în care au fost înfipti parii care susțineau pereții și acoperișul. În multe cazuri gropile de pari sunt duble și chiar triple, atestând diferite faze de refacere a locuinței. Unele locuințe însă sunt lipsite de aceste gropi, folosind pentru sprijinirea pereților și acoperișului probabil tâlpici de lemn, situați în multe cazuri și în afara gropii propriu zise a bordeiului.

Dimensiunile medii ale laturilor gropii bordeiului sunt cuprinse între 2,50m și 3,50m, variind destul de mult de la o locuință la alta în ca-

drul aceleiași așezări.

Podeaua la cele mai multe din aceste locuințe este simplă, bătătorită și amenajată la orizontală sau în ușoară pantă către intrare și numai în puține cazuri acoperită cu un strat de circa 1-2 cm de lut. Lipitura podelei la unele bordeie a fost refăcută de mai multe ori, la unele locuințe ea păstrându-se mai bine, atunci când aceasta a fost distrusă printr-un incendiu. De cele mai multe ori, într-unul din colțuri spre nord-est sau nord-vest de regulă, se afla vatra de foc construită direct pe podea, din lut (de formă circulară sau ovală) sau înconjurată simplu de pietre de râu sau grezii locale. La multe bordeie, în locul vetrei erau construite cuptoare din pietre, cu sau fără boltă, sau cuptoare circulare din lut cu boltă. Doar puține locuințe nu sunt prevăzute cu vatră sau cuptoare. În aceste cazuri este posibil ca ele să fi fost folosite ca anexe gospodărești (magazii, hambare etc.).

În general, intrarea în aceste locuințe, construită sub forma unui gang adâncit în pantă sau gârlici, uneori prevăzut chiar cu scară din lemn, se afla mai întotdeauna situată pe latura opusă vetrei. La unele bordeie intrarea se făcea probabil direct, prin sprijinirea de peretele gropii a unei scări de lemn, iar când groapa casei nu era adâncă, se foloseau probabil lespezi de piatră.

Având la îndemână o serie de date privind forma și adâncimea camerei, poziția gropilor de pari, a vetrei și a intrării, ca și existența unor resturi de bârne carbonizate, adesea bine conservate în destul de multe cazuri, se poate reconstitui relativ bine sistemul de construcție al acestui tip de locuință⁹.

În general, pereții unei asemenea locuințe erau construiți din bârne, dispuse de obicei longitudinal și încheiate la colțuri în sistemul "cozii de rândunică" sau prinse între ele prin scoabe sau cuie de lemn. Când era nevoie, bârnele orizontale, puse una peste alta, erau sprijinite lateral de stâlpi înfiți vertical la colțurile sau pe mijlocul gropii, fiind astfel căptușită de jur împrejur cu asemenea bârne. Pe aceeași stâlpi ai pereților și uneori și pe unul sau doi dintre parii situați central pe mijlocul suprafeței podelei, se sprijinea acoperișul care era, fie în două pante, fie într-o singură pantă. Peste acoperiș se puneau de regulă brazde de pământ cu iarbă, crengi, loazbe de lemn etc. asigurându-se astfel o anumită etanșeitate și o stabilitate a întregii construcții.

Multe dintre aceste locuințe de tip bordei aveau o parte lemnoasă,

aeriană, probabil uneori lipită cu lut pe dinăuntru, după cum par să indice resturile de chirpici descoperite în câteva cazuri în interiorul lor.

Locuințele de acest tip, aproape neschimbate în ceea ce privește forma, sistemul de construcție și dimensiunile se reîntâlnesc în aproape toate așezările cercetate sistematic din perioada secolelor IV-XI d. Hr., în toate formele de relief ale țării fiind, așa cum aminteam, identice sau foarte asemănătoare celor construite în perioada anterioară¹⁰.

Numărul foarte mare al descoperirilor de bordeie cu cuptoare construite din piatră face plauzibilă ipoteza că, în primul rând acestea au fost folosite în timpul sezoanelor mai reci, deoarece sistemul de construcție din lemn, pe jumătate sau chiar mai mult, îngropat în pământ, precum și cuptoarele clădite din pietre adesea de dimensiuni mai mari, ofereau o mai mare protecție și mențineau mai mult timp căldura atât de necesară iarna¹¹.

Pe lângă locuințele adâncite în pământ s-au descoperit numeroase altele cu o adâncime mai mică (0,40 m- 0,50 m), denumite în literatura de specialitate cu termenul impropriu de "semibordeie"¹². Sistemul lor de construcție este în general același cu al bordeielor, cu deosebirea că partea lemnoasă, aeriană, avea o înălțime mult mai mare, fiind prevăzute probabil și cu unele adaosuri laterale, necesare unei mai bune stabilități a pereților și acoperișului.

Și în cazul "semibordeiilor" se folosesc aceleași tipuri de vetre sau cuptoare, dimensiunile locuințelor fiind și ele destul de asemănătoare celor adâncite mai mult în pământ.

Pe lângă locuințele de tip bordei, cercetările întreprinse pentru perioada secolelor IV-XI d. Hr. au reușit să scoată la iveală și resturile unor case construite la suprafața solului. Ele sunt construite simplu, de obicei din nuiile lipite cu lut sau din chirpici, sprijiniți pe colțuri și lateral cu pari mai mici sau cu tălpici de lemn. Forma lor inițială este în general destul de greu de precizat, doar în câteva cazuri s-a putut constata că era, fie rectangulară, fie ovală. Aspectul unora dintre ele, judecând după resturile care s-au mai păstrat, pare să fi fost destul de simplu, având de-a face mai curând cu niște colibe, decât cu case temeinic construite, pentru a dura mai multă vreme. Probabil, unele dintre colibele acestea, mai ales cele care nu erau prevăzute cu vetre, au putut fi folosite ca anexe gospodărești (hambare, depozite diferite, grajduri etc.) Cele care aveau vatră de foc (întotdeauna însă construită simplu din lut), au putut

fi locuite doar în sezoanele mai călduroase, când nu era nevoie de menținerea mai mult timp a căldurii, ci doar de o sursă de foc pentru pregătirea mâncării.

Fără îndoială, folosirea neîntreruptă a acestor tipuri de locuințe în perioada secolelor IV-XI d. Hr., constituie dovada prezenței unei populații autohtone, daco-romane și vechi românești statornice în spațiul carpato-dunărean. De aceea, nici nu surprinde faptul că, în limba română s-au putut păstra, până astăzi, cuvintele *bordei* și *vatră*, care definesc exact tipul de locuință adâncită în pământ și instalația sa de foc (de lungă durată), cuvinte care sunt, neîndoielnic, de origine geto-dacică¹⁴. De asemenea, unele cuvinte tot de sorginte geto-dacică, cum sunt, *argea*, *burlan*, *groapă*, *scrum*, folosite și astăzi în limba noastră în unele regiuni ale spațiului locuit dintotdeauna de români, dovedesc și ele vechimea tipului de locuință adâncită în pământ și a instalațiilor adiacente de foc¹⁵.

În ceea ce privește materia primă folosită în construcția caselor, precum și o serie de elemente din arhitectura lor, în limba română de astăzi s-au păstrat de asemenea, unele cuvinte din fondul lexical local pre-roman, precum, *bârnă*, *brad*, *ciump*, *grindă*, *gorun*, *tâmplă* etc¹⁶. Tot în legătură cu locuința s-au conservat din fondul străvechi geto-dacic și termenii, *gard*, *gardină*, a *dărâma*, a *dura* etc., precum și cuvântul cătun, acesta din urmă definind ca și *vatra*, nu numai o așezare sătească, ci și locuința propriu zisă¹⁷.

În cadrul locuințelor menționate, au fost descoperite și diferite tipuri de cuptoare, destinate încălzitului și preparării hranei. În apropierea locuințelor sau în marginea așezărilor au fost scoase la iveală, de asemenea, o serie de instalații de foc speciale, necesare activităților meșteșugărești sau casnice.

Cele mai simple instalații de foc de uz gospodăresc sunt vetrele deschise, având o formă aproximativ circulară sau ovală, construite direct pe podeaua locuințelor sau pe pământul special amenajat (prin tasarea lui prealabilă), peste care se așternea o lipitură de lut, groasă de circa 0,03 - 0,05 m. În majoritatea cazurilor, pentru a fi mai omogenă, lipitura conținea în compoziția ei pleavă de cereale, paie tocate, frunze și nisip fin. Suprafața acestor vetre este uneori albiată în scopul de a păstra jarul și cenușa fierbinte pentru a nu se risipi pe podea. La multe din aceste vetre simple deschise, lipitura a fost refăcută de câte două sau trei

ori, dovadă incontestabilă a folosirii lor îndelungate¹⁸.

Alături de vetrele simple, deschise, o mare utilitate au avut cuptoarele construite din pietre de râu sau lespezi de gresie locală. De regulă, în jurul unei vetre oval alungite, construită din lut, se clădea, sub formă de potcoavă, un parament din pietre de râu sau grezii, puse uneori pe cant și fixate între ele cu pământ galben bine bătătorit. Dimensiunile unui astfel de parament din pietre sunt în medie de circa 0,80 x 1,20 m, grosimea peretelui format din lespezi de gresie sau bolovani de râu fiind de circa 0,20 - 0,50 m, iar înălțime de 0,30 - 0,50 m¹⁹.

Foarte multe din aceste cuptoare erau prevăzute și cu o boltă, construită și ea din pietre de râu și lespezi de gresie locală, prinse între ele în același mod cu lut galben. Partea deschisă a paramentului în formă de potcoavă alcătuia gura de foc a cuptorului. În spatele instalației de foc, în unele cazuri erau prevăzute deschizături speciale, care, în loc de horn, asigurau tirajul de aer necesar. Unele cuptoare de acest fel aveau însă și câte un horn, construit din pietre de râu prinse între ele cu lut. În toate aceste cazuri însă, datorită prăbușirii acoperișului precum și a presiunii pământului, aceste hornuri au fost găsite prăbușite peste bolta cuptorului. Gura de foc, destul de îngustă, putea fi închisă cu o lespede de piatră folosindu-se uneori chiar o râșniță spartă. În fața gurii unor asemenea cuptoare existau gropi pentru depozitat cenușa și cărbunii și, în multe cazuri, chiar mici gardine de lut pentru a împiedica răspândirea pe podea a cărbunilor și cenușei. Un asemenea tip de cuptor era deosebit de eficient, mai ales în timpul iernii, deoarece el putea menține un anume timp căldura, care se înmagazina mai multă vreme în pietrele care alcătuiau paramentul din jurul vetrei. Firește, asemenea cuptoare erau întrebuințate și pentru pregătirea hranei și chiar pentru unele activități meșteșugărești mai simple, inclusiv pentru arderea ceramicii, mai ales a aceleia lucrate cu mâna.

Este interesant de reținut și constatarea că, până către sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, în locuințele din așezările acestei vremi nu au fost descoperite asemenea tipuri de cuptoare, construite din pietre decât foarte rar, spre deosebire de perioada de timp ulterioară, când folosirea lor devine foarte frecventă, peste tot²⁰.

Necesitatea de a construi un asemenea tip de cuptor, a apărut așa cum am mai amintit probabil ca urmare a răcirii tot mai accentuată a cliimei, fapt ce a impus găsirea unor soluții pentru menținerea mai mult a

căldurii mai ales în timpul iernii.

Faptul că asemenea tip de cuptor devine frecvent utilizat în locuințele datând din a doua jumătate a primului mileniu d. Hr., fiind întâlnit încă și în primele secole ale mileniului următor, presupune de asemenea conservarea unor elemente de construcție în gospodăria țărănească autohtonă, vreme îndelungată, asemenea instalații pentru foc vădind neîndoielnic o viață organizată, sedentară.

Pe lângă vetrele simple din lut sau cuptoarele construite din piatră, în spațiul dintre locuințe au fost făcute adesea cuptoare circulare din lut, prevăzute cu boltă. Calota boltei, în forma unui arc de cerc în secțiune, mai rar semicirculară era constituită prin arcuirea către interior a pereților care înconjurau vatra (aproape fără excepție circulară). La unele cuptoare bolta avea la partea superioară o deschizătură circulară sau ovală, necesară pentru tiraj, în cazul când construcția respectivă avea o gură de foc, pentru introducerea combustibilului sau pentru punerea pâinii, în cazul când această gură de foc nu exista.

În foarte multe cazuri acest gen de cuptoare au fost construite și prin cotlonirea lor într-un perete natural din lut special amenajat sau situate chiar la suprafața solului, bolta aflându-se în aer liber. Datorită friabilității lor destul de mari, cuptoarele cu boltă nu s-au putut conserva în aer liber, ci doar atunci când au fost cotlonite în peretele natural de lut.

Asemenea tipuri de cuptoare, destul de simple ca tehnică de construcție, erau de obicei luate în interior (vatra propriu zisă și pereții bolții). Ele au fost folosite, în primul rând pentru coptul pâinii și pentru fiert hrana, funcționând după principiul căldurii înmagazinate, după ce în prealabil au fost puternic încălzite prin arderea pe vatră a combustibilului. Acesta era ulterior arderii (jarul și cenușa) eliminat, în cuptorul încălzit introducându-se pâinea sau produsele ce trebuiau fierte sau coapte. În unele cazuri se păstrau la pregătirea hranei și resturile de la arderea combustibilului (jarul). Este foarte probabil ca uneori, unele din aceste cuptoare să fi fost folosite și pentru arderea unor vase de lut, îndeosebi pentru acelea lucrate cu mâna, de dimensiuni mai mici.

Tot atât de posibilă a fost și utilizarea acestui tip de cuptor, mai ales a acelor care aveau vatra placată cu lespezi de piatră, pentru unele activități meșteșugărești, în legătură cu prelucrarea metalelor, așa cum pare să o indice cuptorul descoperit într-o locuință din secolele V-VII d. Hr. de la Botoșana²², jud. Suceava.

Pe lângă cuptoarele de copt pâine sau pregătitul hranei, în așezările de la nordul Dunării de Jos din perioada secolelor IV-XI d. Hr. au fost descoperite și diferite cuptoare destinate, așa cum s-a mai menționat, activităților meșteșugărești, legate de prelucrarea fierului sau a altor metale, precum și pentru arderea ceramicii.

După cum s-a arătat mai înainte, pentru prelucrarea metalelor s-au folosit cuptoare construite după o tehnică specială, întrebuițându-se o serie de metode destul de avansate pentru stadiul social-economic de dezvoltare al comunităților sătești autohtone de la nordul Dunării de Jos în perioada primului mileniu d. Hr.

Întrucât, metodele de reducere a minereurilor, ca și sistemul de construcție al cuptoarelor destinate special acestui scop au fost deja prezentate (în capitolul I al lucrării), ne vom mărgini să arătăm doar că, pentru activitatea de prelucrare a diferitelor minereuri au fost folosite și cuptoare mai simple, construite din lut, având placa placată cu pietre de râu, sau grezii locale mai dure, unde se puteau obține, desigur și cu ajutorul foalelor de suflat aer, temperaturile necesare topirii unor metale sau aliaje, îndeosebi a acelor a căror punct de topire este mai scăzut (argint, cositor, plumb, bilon etc.)

Asemenea cuptoare de formă circulară, oval alungită sau chiar patrulateră, erau de obicei de mici dimensiuni, aveau vatra foarte bine lutuită și ușor albiată. Unele dintre aceste cuptoare erau prevăzute și cu boltă de lut, altele doar cu o gardină dispusă în jurul vetrei. În câteva cazuri, vatra era placată cu lespezi de piatră, ca la cuptoarele deja amintite de la Botoșana-Suceava, puse probabil pentru a menține mai mult timp căldura²³ iar altele aveau vatra înconjurată cu un parament din pietre de râu legate între ele cu lut, formând o gardină, ca în cazul unui cuptor descoperit la Epurenii, jud. Vaslui²⁴.

De obicei în așezări, asemenea tipuri de cuptoare erau situate în aer liber, plasate în spațiul dintre locuințe, în marginea vetrei de sat sau chiar în ateliere special amenajate.

Pentru alte diverse activități gospodărești sau meșteșugărești au fost construite și unele cuptoare de lut de formă pătrată sau dreptunghiulară, având deasupra boltei o tavă de lut cu gardină, folosit pentru uscatul sau prăjitul cerealelor, dar și pentru alte scopuri, ca pregătitul hranei etc. Un astfel de cuptor destul de bine conservat a fost descoperit în așezarea din secolele X-XI d. Hr. de la Șendrenii²⁵, jud. Galați, altele fragmentar

conservate fiind semnalate și în alte părți ale țării²⁶.

Un interes deosebit și o importanță aparte o prezintă, așa cum s-a mai arătat, cuptoarele speciale prevăzute cu grătar, cameră de foc și cameră de ardere a vaselor.

Tehnica arderii ceramicii era, după cum se știe în general încă din primele secole ale primului mileniu d. Hr., deosebit de avansată, având o veche și bogată tradiție. Se putea astfel arde ceramică oxidant sau inoxidant, sistemul de construcție al acestor tipuri de cuptoare fiind folosit permanent, pe spații foarte largi, fără modificări esențiale, până în epoca modernă inclusiv. Este interesant de subliniat și faptul că tehnica de construcție a acestui tip de cuptor are o vechime foarte mare, pe teritoriul de la nordul Dunării de Jos el întâlnindu-se încă din epoca neolitică²⁷.

În general, asemenea cuptoare aveau dimensiuni destul de variate, de la o așezare la alta și chiar de la o epocă la alta, fiind constituite dintr-o cameră de ardere a vaselor, de formă tronconică, mai rar cilindrică. Înălțimea acestei camere varia între 0,75 m și 1,20 m, în funcție și de diametrul bazei cuprins între 0,70 m - 1,10 m. Baza camerei de ardere o constituia de fapt placa grătarului, cu diametrul egal sau uneori chiar mai mare. Grătarul se sprijinea pe camera de foc care avea pereții arcuriți și o înălțime cuprinsă între 0,40 m - 0,75 m.

Placa grătarului avea de obicei grosimea de 0,25 m - 0,40 m, fiind modelată dintr-un lut foarte bine frământat, amestecat cu paie (uneori frunze) și nisip și inițial era așezată pe un schelet alcătuit din loazbe de lemn și nuiete. Odată cu construirea grătarului, prin introducerea unor cepuri din lemn, cilindrice sau tronconice, cu grosimea de circa 0,05 m - 0,10 m în placa încă umedă, se obțineau perforațiile necesare. După uscare și după construirea camerei de ardere a vaselor, întreaga instalație era lutuită, apoi arsă pentru a-i da o anumită duritate²⁸. Orificiile sunt dispuse radial sau în șiruri, uneori ordonate, alteori făcute la întâmplare.

Pentru a nu se prăbuși sub greutatea vaselor care erau puse în camera de ardere, grătarul se sprijinea pe un picior cilindric sau plat, construit din lut în același mod. La unele cuptoare grătarul se sprijinea pe un picior longitudinal, lucrat și el din lut, care împărțea practic în două părți camera de foc. Cazurile acestea sunt însă mai rar întâlnite, deoarece mai avantajoase erau piloanele centrale cilindrice sau plate, căldu-

ra de sub grătar distribuindu-se în mod egal²⁹. În cazul în care cuptoarele erau de dimensiuni mici, nu mai era nevoie ca grătarul să se sprijine pe un stâlp central, ci doar pe marginile destul de groase ale camerei de foc.

Camera de foc a cuptorului era de obicei prevăzută cu un canal (jgheab) mai lung sau mai scurt, cilindric sau oval în secțiune, care constituia la capătul său exterior gura prin care se introduceau lemnele pentru ardere. Acest canal corespundea într-o groapă de acces special amenajată (groapa olarului), având forme și dimensiuni diferite, în care meșterul olar depozita vasele ce urmau să fie arse și o parte din combustibilul necesar.

După ce oalele erau așezate cu grijă una peste alta, în așa fel încât să existe un spațiu suficient între ele, în camera destinată arderii lor, aceasta era acoperită cu cioburi de vase, lut și crengi, formând un capac destul de etanș, în care se lăsa un orificiu - ce putea fi la nevoie astupat, în funcție de ardere, oxidantă când acest orificiu era deschis, inoxidantă când era astupat. Este posibil ca orificiile de reglare a arderii să fi existat și în pereții camerei de ardere a vaselor.

O mare utilizare au avut-o asemenea cuptoare în special în perioada secolelor IV-V d. Hr., în ele arzându-se ceramică de foarte bună calitate, lucrată majoritar la roată³⁰.

După o perioadă de timp, în care numărul unor asemenea cuptoare se reduce mult sau chiar dispar în unele zone între secolele VI-IX d. Hr. ele încep să fie tot mai frecvent utilizate către sfârșitul primului mileniu d. Hr.³¹. Această situație s-a datorat faptului că, în general, în asemenea cuptoare speciale se ardeau de obicei vasele lucrate cu roata, în timp ce pentru specia lucrată cu mâna era posibilă și chiar se și folosea, arderea ei în cuptoarele obișnuite din locuințe.

Datorită situației politice precare, mai ales din perioada secolelor VI-IX d. Hr. când mișcările populațiilor migratoare se intensifică în tot spațiul carpato-dunărean, ponderea ceramicii lucrată cu roata rapidă scade simțitor, fiind în mare măsură înlocuită în unele regiuni cu olăria produsă cu mâna, la care nu era nevoie întotdeauna, pentru a fi arsă să se folosească anume cuptoare speciale cu grătar.

În cadrul activităților din domeniul construcțiilor, din perioada primului mileniu d. Hr., o importanță aparte o au și sistemele diverse de apărare militară, fortificațiile în general, pe care populația locală a fost

nevoită să le ridice, în condițiile social-economice și politice extrem de nesigure, mai ales în ultimele secole ale primului mileniu d. Hr. și începutul celui următor.

În principal este vorba de activitatea depusă pentru fortificarea unei așezări, prin folosirea unor diferite sisteme de apărare, în multe cazuri cu soluții tehnice originale, proprii populației vechi românești, dar și influențate de lumea din imediata vecinătate geografică, slavă sau bizantină.

Din capul locului, trebuie să precizăm că, în cursul secolelor IV-VI d. Hr. fortificațiile existente în regiunile de la nordul Dunării de Jos sunt legate nemijlocit de întreaga activitate depusă în această direcție, în zona *limes*-ului dunărean, de imperiul romano-bizantin. Este, de fapt vorba, în primul rând, de incintele unor cetăți ale imperiului, ridicate pe malul stâng al Dunării sau de alte construcții din piatră și cărămidă sau lut, ca cele de la Drobeta-Turnu Severin³², Hinova³³, Ostrovul Mare³⁴ și Orșova (Dierna)³⁵, jud. Mehedinți, Celei (Sucidava)³⁶, jud. Olt, Barboși³⁷, jud. Galați, Pietroasele³⁸, jud. Buzău și altele, precum și unele valuri de apărare, ca "Brazda lui Novac"³⁹, "Valul lui Atanarich"⁴⁰ și altele din Moldova și Basarabia⁴¹. În această perioadă pe teritoriul vechii Dacii, în afară de cele menționate, nu mai sunt înregistrate arheologic nici un alt fel de fortificații, cele presupuse (gepidice) ca aparținând secolului al VI-lea, de la Morești⁴², jud. Mureș și Porumbenii Mici⁴³, jud. Sibiu, dovedindu-se a fi aparținut altor epoci⁴⁴.

Asemenea fortificații, într-adevăr, apar în ultimele secole ale primului mileniu d. Hr. (secolele VIII-IX) și sunt de pus exclusiv în legătură cu unele așezări întărite (horodiști), atestate arheologic în diferite zone ale spațiului carpato-dunărean.

Nu vom insista asupra sistemelor de construcții folosite de imperiu pentru fortificațiile din perioada secolelor IV-VI d. Hr. deoarece ele sunt, în general, binecunoscute și desigur nu pot fi puse în legătură cu populația autohtonă. Cu toate acestea, la construcțiile unor fortificații (ziduri, turnuri, valuri de apărare etc.) este posibil să fi fost folosite, pe lângă detașamentele militare romane târzii și bizantine și unele grupuri de populație locală, în cadrul unor alianțe sau obligații. Până către sfârșitul primului mileniu d. Hr. populația locală din spațiul carpato-dunărean, nu a folosit în nici o împrejurare fortificațiile în scopul apărării comunităților lor, mobilitatea satelor și poate și faptul că "stăpânii" vremelnici

ai acestor regiuni (unele populații migratoare) nu au acceptat atari construcții.

Situația aceasta s-a menținut multă vreme, până către sfârșitul secolului al VIII-lea, îndeosebi în cursul veacului al IX-lea, vreme când în anumite regiuni se constată apariția unor așezări fortificate. Acestea folosesc în multe cazuri sisteme proprii de apărare, deosebite de ale populațiilor din vecinătate sau din alte părți ale Europei est-centrale, unde, de asemenea în aceeași vreme apar astfel de fortificații.

Datorită amplelor cercetări sistematice întreprinse în ultimele decenii în numeroase așezări datând din perioada secolelor VII-XI d. Hr. au putut fi relativ bine cunoscute sistemele de apărare utilizate de autohtoni, putându-se preciza, totodată și unele din influențele primite în această direcție din partea culturilor materiale ale populațiilor din imediata vecinătate.

În general, fortificarea unor așezări prin construirea unor valuri de pământ, palisade din lemn și amenajarea unor șanțuri de apărare, a ținut cont permanent de poziția terenului pe care era situată așezarea respectivă, în acest caz îmbinându-se armonios sistemele artificiale de protecție cu condițiile naturale. De aceea, așezările care au fost fortificate sunt de regulă situate pe înălțimi dominante, având deci o bună vizibilitate, înălțimi cu pante abrupte care sporeau posibilitățile de apărare.

Limba de teren, cu pante naturale abrupte, legată printr-o șea mai îngustă de platformă de teren din imediata apropiere a fost considerată frecvent locul pe care se putea ridica o așezare ce urma să fie întărită prin diferite sisteme de construcție. Aceste limbi de teren (resturi de platforme din zonele de podișuri, mai ales) erau fortificate de obicei mai întâi cu un val lateral, care înconjura viitoarea incintă, apoi și cu valuri și șanțuri transversale (două până la patru) care barau calea de acces și de legătură dinspre platforma de teren din imediata vecinătate.

Uneori, la poalele pantelor erau săpate șanțuri suplimentare de apărare. La Fundu Herței, jud. Botoșani platoul pe care era situată așezarea era înconjurat la circa 100 - 300 m în funcție de teren, cu o palisadă externă, construită simplu ca un gard din pari, situație atestată deocamdată numai aici.

Cum așezarea întărită de la Fundu Herții este singura până în prezent, cercetată în întregime, sistemul general de fortificații a putut fi mult mai bine precizat, astfel încât ea poate fi considerată un model, la

care se pot raporta alte așezări de același fel, atestate în regiunea respectivă sau în alte zone ale țării, mai depărtate.

Așezarea de la Fundu Herții este situată pe o înălțime care domină împrejurimile având o foarte bună vizibilitate. Platoul are o formă aproximativ trapezoidală, incinta propriu zisă fiind fortificată cu un val lateral pe marginea superioară a pantei. Valul este construit simplu, din pământ bătătorit, pe fața externă dinspre pantă fiind placat cu lespezi de piatră, pentru a împiedica scurgerea pământului. Pe calea de acces spre incintă, au fost construite transversal trei valuri mari de pământ, fiecare prevăzut în fața lui cu un șanț adânc de apărare. Fiecare val a fost construit pe o porțiune de teren amenajată în prealabil prin ardere. Cu pământul scos de la săparea șanțului a fost ridicat mai întâi un val mai mic, întărit cam din trei în trei metri cu casete de formă pătrată, construite din bârne de lemn, umplute cu pământ galben, bine bătătorit, în felul acesta valului asigurându-i-se o mai mare stabilitate și o structură mai puternică. Peste acestea s-a înălțat apoi valul respectiv, până la înălțimea de circa 3 m, panta dinspre șanț fiind, ca și cele de la valurile laterale, placate cu lespezi de piatră, pentru a împiedica scurgerea pământului în șanț. Pe culmea celor trei valuri transversale au fost fixate palisade din lemn, pentru a mări înălțimea obstacolului. În toate cele trei valuri transversale au fost practicate deschideri pentru porți, fiecare dintre ele întărite lateral cu palisade construite din bârne groase. Porțile erau lucrate, desigur din loazbe masive din lemn, sistemul lor de închidere fiind bine integrat în ansamblul restului fortificațiilor⁴⁶. În dreptul ultimei porți amplasată aproximativ pe mijlocul valului, peste șanț era construit din lemn un pod mobil, care se putea ridica și cobora la nevoie.

La piciorul pantelor înălțimii pe care era așezarea, pentru a spori posibilitățile de apărare s-a săpat de jur-împrejurul pintelului de deal un alt șanț adânc. Întreaga așezare fortificată era în plus apărată, așa cum am mai menționat cu o palisadă exterioară⁴⁷.

Adosate valurilor transversale și laterale din incinta propriu zisă, au fost construite și locuințele, sub formă de semibordeie, al căror acoperiș se sprijinea pe panta interioară a valurilor. În evoluția ei așezarea întărită de la Fundu Herții a avut două faze de construcție, prima având doar două valuri și șanțuri transversale, a doua adăugându-i-se un al treilea val și șanț de apărare, suprafața fortificată mărindu-se considerabil⁴⁸.

Așezări întărite datând din această vreme sunt cunoscute și în alte părți ale spațiului carpato-dunărean, în zona Nistrului, în Banat, Transilvania și Crișana, multe din ele beneficiind de ample săpături arheologice.

Multe din așezările de acest fel folosesc sisteme de apărare mai simple sau imită altele folosite de unele populații neromanice din unele zone ale Europei estice și centrale și din imediata noastră vecinătate.

Asemănătoare ca sistem de construcție a fortificațiilor sunt în primul rând așezările cercetate arheologic de la Dersca⁴⁹, Orofteana⁵⁰ și Tudora⁵¹, jud. Botoșani, și de la Calfa⁵², raionul Anenii Noi pe Nistrul Mijlociu, precum și din Bucovina Ucrainei Subcarpatice, de la Te-rebovlia⁵³, Revna⁵⁴, Hrozinty⁵⁵ și Lomacinty⁵⁶ din zona Cernăuți.

În restul țării așezări întărite sunt cunoscute la Biharea⁵⁷, jud. Bihor, Dăbâca⁵⁸ și Cluj Mănăștur⁵⁹, jud. Cluj, Morești⁶⁰, jud. Mureș, Vladimirescu⁶¹, jud. Arad, Moldovenești⁶², jud. Cluj, Moigrad⁶³, jud. Sălaj și Slon⁶⁴, jud. Prahova.

La unele dintre așezările menționate se întâlnesc sisteme de fortificații deosebite, tehnicile de construcție folosite pentru ridicarea barajelor de apărare fiind deosebite de la caz la caz, în funcție probabil și de caracteristicile terenului pe care erau amplasate.

Astfel, se întâlnesc valuri de apărare constituite dintr-un gard din stâlpi înfiți din loc în loc, la o depărtare aproximativ egală (1,5-2,5 m) legați cu bârne dispuse orizontal și împletituri din nuiele, valul fiind prevăzut în spate cu un drum de rond, iar în față cu o bermă. În alte cazuri, în anumite faze de construcție, valurile mai vechi s-au supraînălțat, drumul de rond s-a pietruit cu lespezi, unele valuri nemaifiind prevăzute cu bermă (de exemplu la Dăbâca, Cluj Mănăștur). La unele așezări valul este îmblănit pe ambele fețe cu bârne dispuse orizontal și legate între ele prin altele așezate transversal. În acest din urmă caz, valul a fost prevăzut cu o bermă lată podită cu loazbe de lemn, poarta care îl secționa fiind flancată cu turnuri pătrate din lemn⁶⁵. Se întâlnesc în unele așezări și fortificații construite din piatră (valuri, turnuri), ca la Biharea⁶⁶, jud. Bihor sau Pescari⁶⁷, jud. Caraș Severin.

În schimb, la așezarea de la Slon, jud. Prahova⁶⁸ pentru construcția fortificațiilor s-a folosit succesiv în diferite faze, lemnul, cărămidile și piatra. Aici se întâlnesc și turnuri construite din cărămidă, folosindu-se probabil tehnica de construcție bizantină⁶⁹.

Trebuie reținută ideea că, așa cum s-a mai arătat, construirea unor asemenea cetăți de pământ, lemn, cărămidă sau piatră, evidențiază varietatea sistemelor de fortificație folosite, ingeniozitatea lor și fără îndoială priceperea meșterilor locali care au lucrat la ridicarea lor.

Așa cum s-a mai presupus⁷⁰, asemenea așezări întărite sunt în primul rând rezultatul transformărilor multiple care au avut loc în cursul primului mileniu d. Hr. în sânul obștilor locale, transformări care au dus la apariția unor diferențieri de ordin social și economic între membrii comunităților sătești respective, și care sunt ilustrate prin formarea treptată a unei pături mai înstărite, din rândul cărora se vor ridica, conducătorii acestora, *juzii* și *cnezii*. Sub autoritatea acestora și prin efortul dirijat și colectiv al obștei sau chiar a unor asociații (uniuni) de sate, a fost posibilă construirea unor asemenea așezări fortificate, ce reprezentau în primul rând locuri mai sigure de refugiu și apărare. Cu vremea aceste fortificații au putut deveni sediul permanent al unor cnezate, de mai mare sau mai mică întindere teritorială (dar și demografică), cum este cazul celor construite în diferite părți ale țării, la Fundu Herții, Slon, Dăbâca, Vladimirescu etc⁷¹.

Desigur construirea unor asemenea fortificații a fost și consecința amenințărilor ivite ca urmare a noilor mișcări de populație migratoare dinspre zonele Europei răsăritene (unguri, pecenegi, uzi etc.). Nevoia de apărare a comunităților sătești vechi românești, ca și în cazul populațiilor sedentare din alte părți ale Europei, a impus găsirea unor mijloace care să le protejeze de atacurile acestor năvălitori, fapt care a avut pentru un timp rezultatele scontate, diferitele faze de refacere ale unor dintre asemenea fortificații fiind o elocventă dovadă a eficacității lor⁷².

Date fiind, analogiile unora din sistemele de fortificație din regiunea noastră cu cele din alte părți ale Europei, se poate reține concluzia că în evoluția activității constructorilor locali au fost receptate unele influențe venite, fie din lumea slavă din vecinătate⁷³, fie din lumea bizanțului⁷⁴, unde în cazul din urmă ridicarea diferitelor fortificații pentru apărarea granițelor sau teritoriului unor orașe a fost permanent o activitate cu o mare importanță.

NOTE CAPITOLUL III

1. Maria Comșa, *Tipuri de locuințe din secolele VIII-X din sudul Munteniei*, în *Ilfov - File de istorie*, București, 1978, p.111-112; eadem, *Cu privire la originea tipului de bordei cu cuptor scobit din epoca feudală timpurie în zona extracarpatică a României*, în *Hierasus*, V, 1984, p.147-148; D.Gh.Teodor, *Tradiții geto-dacice în cultura materială și viața spirituală din secolele V-VI e.n. de pe teritoriul României*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, VII-VIII, (1985-1986/1988), p. 132-134.

2. Gh.Bichir, *Cultura carpatică*, București, 1973, p.22-25; idem, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, p.83-89; I.Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982, p.21, 60, 101, 107-108, I.Glodariu, *Arhitectura dacilor, civilă și militară, (sec. II î.e.n.-II e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983, p.9-15.

3. V.Neamțu, *Hutte et demi-hutte un probleme de terminologie*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Iași XXIV/1, 1987, p.9-16.

4. Gh.Bichir, *op.cit.*, 1973, p.23; idem, *op.cit.*, 1984, p.9; I.Glodariu, *op.cit.*, p.11-13.

5. Maria Comșa, *op.cit.*, 1978, p.111-115; idem, *op.cit.*, 1984, p.147-155.

6. Cităm selectiv: K.Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p.661, pl.IV; V.Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cătelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p.35-38; Vl.Zirra, Gh.Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul Boja din cartierul Militari*, în același volum, p.56-59, fig.12/1-2; 13/1; 14/1-2; Susana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. din sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, p.23, 30-32, 39-40, 56-58, 81, 83, 90, fig.4; 12; 23; 39; 44; 46; 83; 93; 107; Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani)*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, 1975, p.124, fig.4; I.Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX*, în *Carpica*, XII, 1980, p.64-69, pl.IX/1-2; X/1,3; XI/3; XII/3; D.Gh.Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-*

VII e.n.; Așezarea de la Botoșana-Suceava, București, 1984, p.24-26, fig.3/c; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e.n. de la Dodești-Vaslui*, Iași, 1984, p.49-55, 110, fig.23;60/d; Maria Comșa, *op.cit.*, 1978, p.153-155.

7. V.Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-vestul Munteniei* (reg. Ploiești), în SCIV, 15, 1964, 4, p.488-489; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p.19-54; fig. 2-6; 10-14; 16-29; Z.Szekély, *Așezări din sec. VI-XI în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, VI-VII, 1974-1975, p.36-42; D.Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p.14-16; 72-74; 103-104, fig.2-3; 24/1-3; idem, *op.cit.*, București, 1984, p.22-25, fig.2-16; idem, *op.cit.*, Iași, 1984, p.22-26; 49-71; 107-113, fig.5; 23-26; 60; D.Gh.Teodor, G.Coman, Ruxandra Alaiba, *Săpăturile arheologice de la Drăgești-Vaslui*, în *Materiale și cercetări arheologice*, XIV, Tulcea, 1980, p.463-466, fig.2-3; Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (așezările de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978, p.16-28, fig.6-9; 11-13; pl.II-VI; I.Mitrea, *op.cit.*, p.64-69, pl.VII-VIII;IX/2-4; XI-XIII; S.Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Biharea*, în *Materiale și cercetări arheologice*, București, 1983, p.200-201, fig.9.

8. D.Gh.Teodor, *Aspecte etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele V-XI e.n.*, în *Academia Română-Memoriile Secțiilor Științifice*, seria IV, tom XII (1987), 1990, p.176-177.

9. D.Antonescu, *Locuința din Muntenia*, în *Arhitectura*, 1, 1979, p.61-66.

10. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, VI-VIII, 1985-1986 (1988), p.133-134.

11. *Ibidem*, p.133.

12. Idem, *op.cit.*, Iași, 1978, p.15-16, 72-73, 104.

13. Susana Dolinescu-Ferche, *op.cit.*, p.63-68, fig.51,53,55,58, 68,82; D.Gh.Teodor, *op.cit.*, 16,73.

14. B.P.Hașdeu, *Istoria critică a Românilor* (ed. nouă), București, 1984, p.368-369; A.Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980, p.109-110, 117-118, 123, 127; I.I.Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, 1981,

p.226-228, 414-416; Gr.Brâncuși, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p.127-127.

15. Al.Philippidi, *Originea românilor*, II, Iași, p.715-716; B.P. Hașdeu, *op.cit.*, p.576-580; I.I.Russu, *op.cit.*, p.251-252, 278-279, 324-325, 381-382; Gr.Brâncuși, *op.cit.*, p.30-31, 82, 112.

16. B.P.Hașdeu, *op.cit.*, p.599, 601; I.I.Russu, *op.cit.*, p.268-269, 321-323; Gr.Brâncuși, *op.cit.*, p.43-44,64.

17. Al.Philippidi, *op.cit.*, p.705, Gh.Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p.258; I.I.Russu, *op.cit.*, p.290-292, 306-307, 313-315; Gr.Brâncuși, *op.cit.*, p.76-77, 139-140.

18. Gh.Bichir, *op.cit.*, 1973, p.24; idem, *op.cit.*, 1984, p.10; Maria Comșa, *op.cit.*, 1984, p.148.

19. Eugenia Zaharia, *op.cit.*, p.16-34, 44, 47, fig.12-13, 21, 24-26, 29-30; D.Gh.Teodor, *op.cit.*, 1978, p.17, 74, 105.

20. Probabil, construirea și folosirea pe scară largă a unor asemenea instalații de foc, așa cum s-a mai amintit, s-a datorat schimbărilor climatice, răcirea accentuată a vremii impunând peste tot un asemenea tip de cuptor, cf. D.Gh.Teodr, *op.cit.*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, VII-VIII, 1988, p.133.

21. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1978, p.17, 74, 105; Susana Dolinescu-Ferche, *op.cit.*, p.63, 67, 73, 76, fig.51; 55; 62; 68; 74; Eugenia Zaharia, *op.cit.*, p.25, 37, 56-75, fig.7; 9; 19; 31; 35; 37; 39; 41-44; Maria Comșa, *op.cit.*, 1978, p.24-36, fig. 12;19.

22. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, București, 1984, p.36-37, fig.10/a.

23. *Ibidem*, p.46-47.

24. Idem, *Așezarea feudală timpurie de la Epurenii-Vaslui*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p.148, ifg.7/5.

25. Idem, *op.cit.*, Iași, 1978, p.106, fig. 64/4.

26. G.Coman, *Instalații pentru foc în așezările culturii Dridu din sudul Moldovei*, în *Danubius* IV, 1970, p.163; D.Gh.Teodor, *op.cit.*, Iași, 1978, p.75; T.Szekély, *Așezări din secolele VI-IX p. Ch. în bazinul Olutului superior*, în *SCIVA*, 43, 1992, 3, p.259, fig.26/13, 4; p.290; I.Stanciu, Al.Matei, *Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Ciceu, jud. Sălaj. Câteva observații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, în *Acta Musei Prolissensis*, Zalău, 1994, p.138, pl.II/4; V/25; I.Stanciu, *Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș*, în

Ephemeris Napocensis, IV, 1994, p.285, 290, pl.III/13; XIII/8.

27. Cuptoare pentru ars ceramică încă din neolitic au fost descoperite în mai multe locuri din țară (Valea Lupului-lași, Hăbășești-lași, Gumești-Călărași și altele) având aceeași construcție și sistem de funcționare. Ele continuă și în perioadele ulterioare (epoca bronzului, epoca fierului etc.).

28. V.Palade, *Un cuptor de olar din secolul al IV-lea e.n. la Zorleni-Fântânele (județul Vaslui)* în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p.339-361.

29. *Ibidem*. Pentru perioada secolelor X-XI vezi D.Gh.Teodor, *Așezarea feudală timpurie de la Epureni-Vaslui*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p.145-146, fig.5 și bibliografia pentru alte descoperiri din țară.

30. I.Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Cerneachov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1966, p.189-198 cu informațiile până la acea dată. Ulterior, prin ample săpături întreprinse pe întreg cuprinsul țării în așezări datând din secolele IV-V d. Hr. s-au descoperit un mare număr de asemenea cuptoare ca cele de la Bârlad-Valea Seacă, Dodești, Fântânele, Zorleni și Banca, jud. Vaslui, Trușești, jud. Botoșani, Nicolina și Sârca-jud. Iași, Coroteni, jud. Vrancea, Dămieniști, jud. Bacău, Pietroasele, jud. Buzău, Târgoviște, jud. Dâmbovița, Cristești, jud. Mureș, Hodoni, jud. Timiș etc. În legătură cu aceste cuptoare există în prezent o bogată literatură care analizează amănunțit sistemul lor de construcție, funcționarea, răspândirea lor geografică etc.

31. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p.146, fig.5, cu bibliografia unor descoperiri similare din perioada secolelor IX-XI.

32. D.Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV, București, 1978, p.448-450; M.Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, Craiova, 1980, p.172-186 și figura de la p.177.

33. M.Davidescu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din castrul roman de la Hinova-Mehedinți*, în *Drobeta*, III, 1978, p.76-86.

34. D.Tudor, *op.cit.*, p.220-221.

35. Idem, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p.17-23.

36. Idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p.72,79-92, 128-130.

37. S.Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe*

teritoriul Moldovei, Iași, 1981, p.76-77.

38. Gh.Diaconu, *Castrul de la Pietroasele*, în *Musaios*, 1981, p.35-40; Magda Tzöny, *Termele de la Pietroasa*, în același volum, p.41-49.
39. Ioana Bogdan-Cătănciu, *Evolution of the system of Defence works in Romanian Dacia*, în *BAR*, 116, Oxford, passim.
40. R.Vulpe, *Despre valul din Moldova de Jos și "zidul" lui Atanarih*, în *SCIV*, 1, 1950, 2, p.163-174.
41. *Ibidem*, p.165-167.
42. K.Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, I, București, 1979, p.72-88.
43. K.Horedt, Z.Szekely, St.Molnar, *Săpăturile de la Porumbenii Mici*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, 1962, p.633-636.
44. Maria Comșa, K.Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XIII*, București, 1958, recenzie în *Dacia*, N.S., V, 1961, p.113.
45. M.Petrescu-Dîmbovița, D.Gh.Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987, p.20-22.
46. *Ibidem*, p.15-18.
47. *Ibidem*, p.20.
48. *Ibidem*, p.14-16.
49. D.Gh.Teodor, *Les établissements fortifiés des régions Est-Carpatiques de la Roumanie*, în *Slovenská - Archeologia*, XXVI, 1987, 1, p.69-72.
50. P.Verona, *Memoriu relativ la descoperirile făcute în regiunea Herții din județul Dorohoi*, în *Revista istorică română*, V-VI, 1935, 1936, p.635-636.
51. D.Gh.Teodor, *op.cit.*, p.69-72.
52. G.F.Cebotarencu, *Kalfa. Gorodišče VII-IX v v na Dnestra*, Chișinău, 1973, p.69-73.
53. O.Ratič, *Drevn'oruski archeologični pam'jatki na teritorii Zahidnich oblastei URSS*, Kiev, 1957, p.70.
54. O.Ratič, *op.cit.*, p.76; B.O.Timošciuk, *Slovjani pivičnoj Bukovini V-IX st*, Kiev, 1976, p.161-163.
55. O.Timošciuk, *op.cit.*, p.151-152.
56. Idem, *Drevneruskie Gorodiska Severnoi Bucovini în Archeologičeskie otkrytija*, 1968, p.335-336.

57. M.Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj, III, 1960, p.7-24.

57. P.Iambor, Șt.Matei, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăștur*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj, XVIII, 1975, p.291-303.

59. Șt.Pascu, M.Rusu și colab. *Cetatea Dăbâca*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p.153-198.

60. K.Horedt, *op.cit.*, p.72-80.

61. M.Barbu, M.Zdroba, *Noi contribuții privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în *Ziridava*, VIII, 1972, p.18-22; idem, *Cercetările de la Arad-Vladimirescu*, în *Ziridava*, XI, 1979, p.182-190; idem, în *Ziridava* XII, 1980, p.155, 163; M.Rusu, *Cetățile Aradului*, în *Ziridava*, XII, 1980, p.165-170.

62. M.Rusu, *Castrum, urbs, civitas (Cetăți și orașe transilvane din secolele IX-XIII e.n.)*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1975, p.200; idem, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI-X)*, în *Apulum*, IX, 1971, p.723, nota 47.

63. Idem, *Cetatea Moigrad și porțile Mezeșului*, în *Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p.256-279.

64. Maria Comșa, *Cetatea de lemn din secolele VIII-IX de la Slon-Prahova*, în *Muzeul Național*, V, 1981, p.133-139.

65. Șt.Pascu, M.Rusu și colab. *op.cit.*, p.158-198.

66. M.Rusu, *op.cit.*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj, III, 1960, p.7-24.

67. Șt.Matei, I.Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, II, 1973, p.146.

68. Maria Comșa, *op.cit.*, p.133-139; idem, *Die Forschungen von Slon und ihre Bedeutung für das Studium der Entwicklung der Feudalbeziehungen südlich der Karpaten*, în *Siedlung, Burg und Stadt*, Berlin, 1969, p.232-238; eadem, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Slon-Prahova (campania 1978)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, XIII, 1979, p.309-310.

69. *Ibidem.*

70. R.V.Uslar, *Ringwäle Nordwestdeuchlands*, în *Die Kunde*, 18, 1967, p.52-54; W.Hensel, *Die Slawen in frühen Mittelalter, ihre materielle Kultur*, Berlin, 1965, p.283-285; J.Eisner, *Rukovet slovanske*

archeologie, Praga, 1966, p.137-152.

71. K.Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad Alba-Iulia*, în *SCIV*, 5, 1954, 3-4, p.487-510; M.Rusu, *op.cit.*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p.197-203; idem, *Considerații cu privire la situația social-economică și politică a primelor formațiuni statale românești*, în *Acta Musei Napocensis*, XXII, 1984, p.190-198; D.Gh.Teodor, *Un cnezat românesc la est de Carpați în veacurile IX-XI e.n.* în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Iași, XX, 1983, p.82-88.

72. M.Petrescu-Dîmbovița, D.Gh.Teodor, *op.cit.*, p.13-22.

73. *Ibidem*, p.22-32.

74. D.Gh.Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași, 1981, p.85.

CAPITOLUL IV

CONSIDERAȚII GENERALE

În ansamblul evoluției societății locale de la nordul Dunării de Jos, din cele mai vechi timpuri și până în evul mediu, perioada primului mileniu d.Hr. prezintă o importanță cu totul deosebită prin amploarea, semnificația și consecințele evenimentelor istorice desfășurate de-a lungul ei.

Într-adevăr, în răstimpul acestui mileniu, în spațiul carpato-dunărean au avut loc constituirea și înflorirea statului geto-dac, condus de Decebal, conflictele armate dintre daci și romani, care au dus în final la transformarea unei părți din Dacia în provincia romană, desfășurarea marilor migrații de populații dinspre zonele nord-pontice, retragerea statului roman la sudul Dunării, constituirea Imperiului bizantin în sud-estul european, cu posesiuni și dincolo de nordul fluviului, precum și apariția primelor formațiuni prestatale românești. Tot în această vreme, cu începere încă din primele secole ale mileniului amintit, are loc pătrunderea treptată a creștinismului în sânul comunităților sătești locale daco-romane, apoi generalizarea lui, pe cale populară, în tot spațiul locuit de acestea, concomitent cu amplificarea, continuarea și definitivarea procesului de romanizare al autohtonilor și dincolo de fostele frontiere ale vechii provincii romane Dacia, în mediul dacilor liberi. În contextul acestor multiple și semnificative prefaceri de ordin social economic, cultural și desigur politic, are loc și desfășurarea și definitivarea importantului proces de formare a poporului și a limbii române.

Prin complexitatea și varietatea aspectelor definitorii care o caracterizează în timp și spațiu, ca și prin elementele esențiale etnolingvistice, de cultură materială și de spiritualitate, care participă la desfășurarea și încheierea ei, etnogeneza românească se individualizează în ansamblul evoluției istoriei românilor, în special și

al destinului *Romanității Orientale*, în general, ca una din problemele fundamentale.

În legătură cu aceste considerații, trebuie precizat că aprofundarea unor aspecte încă puțin cunoscute, noile și semnificativele date puse la dispoziție de cercetările interdisciplinare pe de o parte, dar și introducerea în circuitul științific a unor teze și păreri insuficient argumentate, unele eronate și în multe cazuri tendențioase pe de altă parte, conferă problemei etnogenezei românești o netăgăduită actualitate, justificând interesul aparte cu care a fost și este cercetată de numeroși arheologi și istorici români și de peste hotare. În felul acesta, prin cercetările întreprinse în ultima jumătate de veac, au putut fi revelate, pentru prima oară, realitățile istorice din așa numitul *mileniu întunecat*, realități fără de care înțelegerea corectă a evoluției societății locale, a continuității neîntrerupte de locuire autohtonă, ca și cunoașterea deplină a evenimentelor care s-au succedat în perioada respectivă, nu ar fi fost posibilă. Fără contribuția deosebită a cercetărilor arheologice din ultima jumătate de veac procesul de etnogeneză românească, ca și istoria primului mileniu d.Hr. ar fi rămas poate și astăzi în stadiul de a fi considerate "o enigmă și un miracol" sau un "mileniu întunecat".

Întrădeavăr, în lipsa sau raritatea izvoarelor scrise ale vremii, referitoare la societatea locală de la nordul Dunării de Jos în primul mileniu al erei creștine, cercetările arheologice au putut aduce un plus considerabil de informații, deosebit de importante, care au completat în chip substanțial lacunele scrierilor istorice străvechi despre spațiul carpto-dunărean. Coroborarea datelor oferite de izvoarele scrise cu acelea obținute prin intermediul cercetărilor arheologice, dar și cu cele din domeniul lingvisticii, antropologiei și etnologiei, precum și folosirea constantă a rezultatelor puse la dispoziție de investigațiile în această direcție din domeniul științelor naturii, fizicii, chimiei și matematicii au sporit spectaculos posibilitățile de studiere a unor aspecte ale etnogenezei românești și implicit din evoluția societății primului mileniu d.Hr., necunoscute sau puțin cercetate până acum.

În legătură directă cu aspectele menționate, cercetarea stadiului social-economic al comunităților sătești daco-romane și vechi românești în perioada cuprinsă între retragerea romană din regiunile de la nordul Dunării de Jos și până în angrenajul evenimentelor istorice circumscrise

anului 1000, prezintă fără îndoială un interes aparte, cunoașterea ocupațiilor principale ale acestei populații de-a lungul secolelor, de exemplu, impunându-se ca o stringentă necesitate pentru precizarea trăsăturilor fundamentale ale culturii ei materiale, trăsături care o caracterizează în conținut, timp și spațiu. La aceasta se adaugă necesitatea investigațiilor privind cunoașterea tradițiilor ei seculare, a trăsăturilor vieții ei spirituale, ca și a influențelor directe sau indirecte primite din partea civilizației romane sau bizantine sau ca urmare a contactelor diverse pe care le-au avut în decursul vremii cu unele populații migratoare pătrunse temporar sau definitiv în regiunile de la nordul Dunării de Jos.

Referitor la ocupațiile principale este bine cunoscut faptul că, unele dintre ele sunt indisolubil legate de o viață sedentară, de o locuire permanentă în aceleași zone geografice, zone care au oferit, din cele mai vechi timpuri condiții propice pentru practicarea lor pe scară largă și continuu, aproape neîntrerupt de-a lungul secolelor, spre deosebire de alte îndeletniciri de bază care au fost proprii unor populații nomade, cum este, de exemplu creșterea vitelor mari, ocupație care nu presupune obligatoriu așezări permanente, ci dimpotrivă pendulării continue în căutare de noi pășuni, care să asigure hrana necesară marilor turme de vite.

Printre ocupațiile principale ale populației sedentare, în general, după cum se știe, un loc aparte îl ocupă agricultura, alături, desigur, de meșteșuguri, mai ales cele legate de obținerea și prelucrarea metalelor sau cele destinate făuririi uneltelor.

După cum s-a arătat, îndeletnicirile agricole necesită nu numai temeinice cunoștințe referitoare la originea, evoluția și rentabilitatea economică a diferitelor soiuri de plante cultivate, ci și folosirea unor eficiente metode de lucru a ogoarelor, ca și o anumită experiență dobândită în domeniu.

Pentru practicarea agriculturii populația sedentară trebuie să cunoască foarte bine regiunea pe care o locuiește, clima, flora și fauna și, nu în ultimul rând, structura solurilor destinate cultivării plantelor cerealiere. Toate acestea sunt, indiscutabil, consecința directă a unei permanente locuiri într-o anumită zonă și evident rezultatul unei bogate experiențe, acumulată în timp și transmisă din generație în generație, ca unul din importanțele bunuri care caracterizează cultura materială și

viața spirituală a unui popor. Totodată, sedentarismul unei populații îi oferă acesteia posibilități sporite pentru practicarea unor diverse meșteșuguri, în primul rând pentru acelea destinate obținerii și apoi a prelucrării metalelor, exploatarea depozitelor de sare, prelucrarea lemnului, obținerea unor materiale de construcții etc. Cunoașterea surselor de minereuri, a depozitelor de sare sau de materiale de construcție etc. este neîndoiește apanajul unei populații care trăiește de secole în aceleași zone, cunoaște foarte bine structura solurilor de acolo și exploatează din generație în generație aceste importante surse de materii prime, folosind metode proprii de lucru și având, așa cum s-a mai subliniat, o bogată experiență în domeniu.

În lipsa unor informații ale izvoarelor scrise ale vremii, referitoare la practicarea acestor ocupații în perioada secolelor IV-XI d.Hr. la nordul Dunării de Jos, cercetările arheologice din ultima jumătate de secol, întreprinse în numeroase obiective existente în spațiul geografic amintit, au reușit să scoată la iveală vestigii deosebit de importante, pe baza cărora a fost pe deplin posibilă cunoașterea realităților economice din regiunile menționate, evidențiindu-se constatarea că, ocupațiile populației autohtone au fost deosebit de numeroase și de diversificate.

Una din străvechile ocupații ale localnicilor din regiunile de la nordul Dunării de Jos a fost activitatea de obținere a diferitelor metale. Necesitatea de obținere a metalelor, ca pretutindeni în tot cursul evoluției societății omenеști, a fost permanent deosebit de mare, mai ales în zonele în care lipseau asemenea resurse de materii prime. În schimb, în unele părți ale Banatului sau ale Transilvaniei au existat destul de multe locuri de unde au fost exploatare minereuri diverse și de către daci și de către romani și care au continuat să furnizeze materii prime și după retragerea autorităților romane din provincia Dacia. Deși în număr mai redus, surse de asemenea natură au existat și au fost continuu exploatare și în Carpații Sudici și Orientali.

Așa cum s-a mai amintit, în zonele în care asemenea depozite de minerale lipseau, meșteșugarii locali au folosit pe scară largă mineralizațiile sedimentare, mai ales oxizii de fier (*limonitul*). În regiunile de câmpie sau podișuri există pretutindeni lentile feruginoase de proveniență sedimentar-aluvionară, precum și lentile de siderit, aflate ca intercalații în marnele calcaroase de vârstă cretacică inferioară. În zonele de câmpie existau mai ales oxizi de fier de vârstă cuaternară și

ele de origine sedimentar-aluvionară, depuse de obicei în malurile unor râuri, mlaștini, turbării sau lacuri, oxizi de fier cunoscuți sub denumirea de *minereu de baltă*.

Asemenea depozite naturale erau cunoscute și puteau fi exploatate numai de populația autohtonă din zonele respective, care le identificase de mai multă vreme și le foloseau, desigur, din generație în generație. O atare activitate nu putea avea legătură cu diferitele grupuri de migratori care pătrundeau și se așezau doar temporar în regiunile respective, nu cunoșteau bine zona și nu aveau tradiții și mijloace necesare pentru practicarea unor asemenea complexe activități meșteșugărești.

După cum s-a dovedit prin intermediul cercetărilor arheologice, pentru obținerea fierului sau a altor metale s-au folosit, de la caz la caz, o serie de metode de extragere și de prelucrare, unele dintre ele foarte vechi.

Așa cum s-a mai subliniat, în cazul minereurilor provenite din minele aflate la adâncime (mai rar la suprafață), fierul era obținut prin reducerea acestor minereuri în cuptoare cu o construcție specială, așa cum sunt, de exemplu, cele descoperite la Ghelari, jud. Hunedoara (care avea o mare rentabilitate) sau cele aflate la Fizeș și Soșdea, jud. Caraș-Severin, Șirna, jud. Prahova, Dodești, jud. Vaslui și din alte multe părți ale țării.

În regiunile unde nu existau mine, s-au valorificat oxizii de fier proveniți din mineralizațiile sedimentare, cunoscându-se până acum în spațiul de la nordul Dunării de Jos, pentru perioada secolelor IV-XI d.Hr., peste 100 de locuri unde au fost descoperite instalații speciale, destinate unor atari activități de obținere a metalelor. În acest scop, după cum s-a evidențiat mai detaliat, s-au folosit mai multe metode, aplicate de la caz la caz în funcție de natura și cantitatea materiei prime care putea fi procurată. Dintre aceste metode, trebuie reținută mai întâi aceea prin care mineralizațiile de fier erau reduse în cuptoare speciale, de mai mici dimensiuni, ca cele descoperite, de exemplu, la Lozna Străteni, jud. Botoșani, Bucov și Șirna, jud. Prahova, Alcedar, raionul Șoldănești și Hansca, raionul Ialoveni, în Basarabia și în multe alte locuri de pe întreg spațiul de la nordul Dunării de Jos, cuptoare care aveau totuși o destul de bună rentabilitate.

O altă metodă a fost aceea a folosirii unor oale de lut speciale, care funcționau ca un cuptor. Mineralizațiile feruginoase erau amestecate cu

cărbune și calcar, introduse în aceste oale și cu ajutorul focului și a curenților de aer era ridicată temperatura până la punctul de separare a fierului. Asemenea instalații au fost atestate pe cale arheologică la Valea Mare, jud.Vaslui, Udești, jud.Suceava, Borniș, jud.Neamț și în alte multe locuri, existând la Lozna-Străteni, jud.Botoșani chiar un centru de producție specializat.

O metodă deosebită era aceea a reducerii mineralizațiilor sedimentare de oxizi de fier în așa numitele *guri de lup*, instalații construite în gropi speciale (dar fără o prea mare rentabilitate economică), ca cele documentate la Horga, jud.Vaslui, Botoșana, jud.Suceava, Budureasca, jud.Prahova, Bratei, jud.Sibiu etc.

Pe lângă fier, din anumite zone ale țării, folosindu-se metode asemănătoare au fost desigur exploatare și alte metale, precum arama, aurul și argintul, depozite cu asemenea metale existând mai ales în zonele montane și submontane din Transilvania și Banat, dar nelipsind nici în cele din arealul Carpaților Sudici și Orientali.

Pe lângă metale, din depozitele naturale existente în numeroase locuri, îndeosebi din regiunile montane și submontane ale țării, adesea din masivele naturale aflate la suprafață, s-a extras pe scară largă, sarea.

Întrucât, în Peninsula Balcanică, după cum se știe, nu există sare, acest mineral atât de necesar, a avut o importanță economică foarte mare, exploatarea lui fiind o preocupare permanentă, încă din preistorie. În afară de satisfacerea necesităților cotidiene ale satelor autohtone de la nordul Dunării, sarea a fost unul din produsele cele mai comercializate, constituind în același timp unul din bunurile cu care băștinașii au plătit tribut migratorilor pătrunși aici, mai ales a acelor nomazi, crescători de turme mari de vite, care aveau nevoie de cantități apreciabile de sare.

După cum s-a mai subliniat, alături de reducerea minereurilor, o activitate economică cu o mare pondere în dezvoltarea comunităților sătești locale a avut-o făurirea uneltelor.

Săpăturile arheologice întreprinse în ultimile decenii mai ales în numeroase obiective, datând din perioada secolelor IV-XI d.Hr., au reușit să scoată la iveală o cantitate considerabilă de unelte finite sau în stare de prelucrare, în ansamblul lor de o mare varietate, multe dintre ele făurite la același nivel tehnic ca și cele produse în zonele învecinate, în atelierele meșteșugărești din Imperiul roman târziu și bizantin.

În foarte multe așezări și în câteva cazuri grupate în depozite (ca la Dragosloveni, Câmpineanca și Răstoaca, jud. Vrancea, Gârbovăț, jud. Galați, Radovanu și Curcani, jud. Călărași sau Bârlogu, jud. Argeș), au fost descoperite diverse unelte de fierărie specifice (nicovale, clești, ciocane etc.) și chiar adevărate ateliere specializate pentru prelucrat în primul rând unelte destinate practicării agriculturii (piese de fier de la plug, coase, seceri, cosoare, hârlețe, greble etc.), precum și piese diverse folosite în ocupațiile casnice. De asemenea, au fost scoase la iveală zeci și sute de unelte folosite în prelucrarea obiectelor de podoabă, vestimentare și de cult. Numărul considerabil al acestor unelte, marea lor varietate, ca și atelierele specializate descoperite în absolut toate zonele geografice ale spațiului de la nordul Dunării de Jos, arată neîndoielnic că, o atare activitate meșteșugărească s-a desfășurat local către sfârșitul primului mileniu d.Hr. putându-se vorbi chiar de constituirea unor veritabile centre meșteșugărești specializate, mai ales în zonele unde existau la îndemână materiile prime necesare.

De asemenea, o serie de unelte specializate arată că, în mod obișnuit, pe lângă făurirea uneltelor au existat și numeroase ateliere destinate producerii obiectelor vestimentare, de podoabă și de cult. În foarte multe locuri descoperirile unor ateliere specializate în acest domeniu, tiparele din piatră sau lut, creuzetele, lingourile din argint, plumb, bronz sau alte aliaje, alături de diferite dălțițe, dornuri, pile, pensete etc., ca și numeroasele piese finite sau aflate în diferite stadii de prelucrare, atestate pretutindeni la nordul Dunării de Jos, dovedesc indubitabil largă răspândire a acestui meșteșug, cu o anumită pondere economică în cadrul satelor autohtone. În acest context trebuie reținută și constatarea că, încă din perioada secolelor IV-VI d.Hr. se produceau în aceste ateliere și numeroase obiecte de cult creștin, dovadă a răspândirii noii religii pretutindeni în aceste zone geografice. Metodele folosite pentru producerea obiectelor vestimentare (cătărămi, fibule, aplice etc.), de podoabă (cercei, pandantive, brățări etc.) sau de cult creștin (mai ales cruciulițe pandantiv), erau destul de asemănătoare cu cele din atelierele meșteșugărești ale Imperiului. Piese izolate sau grupate, ca și unele ateliere mai mari sau mai mici destinate anume desfășurării unei atari activități, ale căror produse erau pretutindeni căutate și apreciate deopotrivă de localnici sau de migratori, au fost atestate prin intermediul cercetărilor arheologice în zeci de așezări,

remarcându-se prin varietatea tipurilor și ornamentelor, mai ales descoperirile de la Felnac, jud. Arad, Bandul de Câmpie, jud. Mureș, Drobeta-Turnu Severin, Tei, Străulești și Dămăroaia pe teritoriul actual al orașului București, Budureasca, jud.Prahova, Olteni, jud.Teleorman, Costești, jud.Iași, Lozna-Străteni, jud.Botoșani, Hansca, raionul Ialoveni, Seliște, raionul Orhei, Davideni, jud.Neamț, Dodești, jud.Vaslui, Botoșana, jud.Suceava, unde se produceau atât obiecte de podoabă, cât și altele vestimentare și chiar de cult creștin.

Așa cum s-a mai arătat, alături de meșterii locali, în domeniul producerii obiectelor de podoabă, vestimentare și de cult au activat și unii meșteșugari itineranți, veniți din Bizanț, care lucrau la cerere și răspândeau, atât în mediul autohton, cât și în cel al migratorilor, produsele meseriilor artistice care erau la modă în lumea bizantină.

În perioada secolelor IV-XI d.Hr. la nordul Dunării de Jos o susținută activitate s-a desfășurat și în domeniul meșteșugurilor casnice, domeniu din care cercetările arheologice au atestat, de asemenea un număr considerabil de produse, extrem de diversificate.

Astfel, pentru făurirea unor unelte casnice, dar și pentru producerea unor obiecte vestimentare și chiar de podoabă și cult s-a folosit pe scară destul de largă osul, materie primă aflată din abundență în fiecare gospodărie, folosindu-se nu numai oasele animalelor domestice, ci și ale celor sălbatice, procurate prin vânatoare. Din os, provenit mai ales de la ovi-caprine s-au lucrat numeroase străpungătoare, în așezările de la Izvoare-Bahna, jud.Neamț, Lozna-Străteni, jud.Botoșani sau Bucov, jud.Prahova existând o serie de ateliere pentru producerea acestor obiecte, alături de altele, precum ace de cusut, spatule, fusaiole, cârlige, rășchitoare de fire, diferite mânere etc.

În așezările de la Bârlad-Valea Seacă, Dodești și Fedești, jud.Vaslui, Biharea, jud.Bihor, Morești, jud.Mureș sau Celei (Sucidava) jud.Olt au existat ateliere pentru prelucrarea osului sau a cornului de cerb și căprior, producându-se mai ales piepteni. De asemenea, din os și corn au mai fost lucrate psalii, patine pentru gheață, precum și unele tipuri de verigi, cătărămi, cruciulițe, amulete și chiar unele matrițe pentru foițele de metal (aur, argint) folosite în producerea unor obiecte de podoabă și vestimentare în tehnica presării, ca în cazul pieselor descoperite la Costești-Iași.

Concomitent cu folosirea osului sau a cornului s-au prelucrat și

pieile de animale. Uneltele din fier, bronz sau os (spatule, răzuitoare, lustruitoare, ace și străpungătoare etc.) au fost descoperite în numeroase așezări, dovedindu-se concret că o atare activitate s-a desfășurat practic în fiecare comunitate sătească, prelucrarea pieilor fiind direct legată de confecționarea unor numeroase obiecte de îmbrăcăminte sau obiecte casnice. Așa cum o arată și repartitia și asocierea diferitelor unelte, este posibil ca în atelierele destinate prelucrării osului și cornului să se fi preparat și lucrat și pieile. Fără îndoială, pe lângă pieile animalelor domestice s-au prelucrat și blănurile prețioase ale unor animale sălbatice (jder, răs, dihor, vulpe, bursuc, castor, hermelină, nevăstuică etc.) produse extrem de apreciate deopotrivă de nobilimea Romei și Bizanțului, ca și de căpeteniile populațiilor migratoare. Ca și în cazul sării, blănurile prețioase au fost comercializate pe scară largă sau au fost oferite ca tribut unor grupuri de populație migratoare, așezate temporar în anumite zone ale țării.

În gospodăriile populației autohtone din perioada secolelor IV-XI d.Hr. a continuat, de asemenea să fie prelucrată lâna și fibrele vegetale de in și cânepă, ocupație care în regiunile de la nordul Dunării de Jos a avut o îndelungată tradiție. O serie de obiecte puse în legătură cu această importantă activitate, cum sunt fusaiiolele pentru fusul de tors, răsucitoarele pentru fibre sau piese de la războiul de țesut (vertical), cum sunt greutățile sau suveicile, ca și existența unor ateliere de țesut, ca cele descoperite, de exemplu în așezările de la Morești, jud.Mureș, Botoșana, jud.Suceava, Bucov, jud.Prahova sau Dridu, jud.Ialomița, ca și resturile de pânză descoperite în unele obiective (așezări, morminte, tezaure etc.) sau imprimate pe unele obiecte de lut etc. arată neîndoiește largă răspândire a acestei îndeletniciri, continuată neîntrerupt în mediul rural până în ziua de astăzi, cu aceleași vechi și ingenioase metode.

Una din importante ocupații din această perioadă la nordul Dunării de Jos a fost prelucrarea lutului, materie primă aflată din abundență și la îndemâna tuturor în toate zonele locuite, din care s-au lucrat vase diferite, precum și alte numeroase obiecte folosite frecvent în fiecare gospodărie.

În ceea ce privește producerea ceramicii se știe că, în decursul secolelor moda făuririi vaselor s-a achembat continuu, astfel că, pentru perioade chiar mai scurte de timp, ceramica a devenit un produs

specific pentru unele zone, putând oferi criterii destul de importante în anumite etape pentru atribuire de ordin cultural, cronologic și tipologic. Tehnica de lucru, formele și ornamentele ceramicii au păstrat însă de-a lungul secolelor și numeroase elemente de origine dacă sau romană, primind în decursul evoluției lor și o serie de influențe venite din regiunile imediat învecinate, din lumea barbară, dar mai ales din partea civilizației romane și bizantine.

După cum au dovedit-o elocvent cercetările arheologice, în perioada secolelor IV-XI d.Hr. locuitorii din regiunile de la nordul Dunării de Jos au produs o gamă extrem de variată de forme ceramice, folosind în principal tehnica modelării vaselor la roată sau cu mâna. Ornamentele, de la o categorie ceramică la alta sau în funcție de forma recipientului au fost dispuse pe suprafața lui în diferite variante, constituind pentru anumite etape de timp, o "modă", răspândită pe întreg spațiul carpato-dunărean. Ornamentele, de obicei incizate (linii simple orizontale sau vălurite, dispuse alternând sau în bandă, în zig-zag sau oblic, puncte, alveole etc.) și mai rar în relief (brâuri simple sau alveolate și crestate, protuberanțe etc.) sunt specifice, atât ceramicii lucrate la roată, cât și celei lucrate cu mâna. În funcție de calitatea pastei, de ingrediente și tehnica de lucru folosită, au fost produse tipuri de vase diferite, de calitate superioară, dar și recipiente mai simple, de factură destul de modestă.

După cum se știe, ceramica era arsă în cuptoare, construite special în acest scop, prevăzute cu camere separate de ardere a focului și de coacere a vaselor și cu grătar perforat între ele, sprijinit pe un stâlp central sau chiar fără stâlp, sistem folosit aproape neschimbat din cele mai vechi timpuri. Ceramica lucrată cu mâna se putea coace și în cuptoare mai simple, aflate în locuințe sau construite special în spațiul dintre case.

Ateliere pentru produs ceramică sunt atestate în numeroase așezări, producția lor satisfăcând în primul rând necesitățile locuitorilor din comunitatea sătească respectivă. De abia către sfârșitul primului mileniu d.Hr. se poate vorbi de constituirea unor veritabile centre de olărie, specializate, în legătură cu existența lor fiind de pus, probabil și apariția mărcilor de pe fundul oalelor, reprezentând diferite semne și forme geometrice în relief, interpretate fie ca simboluri magice și ca semne de proprietate, fie ca mărci de olari etc.

Tipurile de vase documentate arheologic în sute de așezări și necropole sunt de o foarte mare varietate de forme, întâlnindu-se în principal, oala-borcan, castronul, strachina, cana, fructiera, capacul, tipsia etc. în numeroase variante, cu sau fără ornamente.

Ca și în cazul altor ocupații, producerea ceramicii lucrată cu roata, existența atelierelor de olărie, tehnicile superioare de producere a vaselor, gama ornamentelor etc. sunt și ele apanajul unei populații stabile, tradițiile vizibile în tipurile de vase și în ornamentația lor constituind argumente hotărâtoare pentru evidențierea vechimii și autohtonismului acestui meșteșug.

Desigur, în afară de vase, din lut au fost lucrate multe alte obiecte folosite frecvent în activitățile casnice sau meșteșugărești, cum sunt creuzetele și lingurile pentru turnat metalele topite, diferitele tipare pentru confecționarea bijuteriilor; obiectelor vestimentare și de cult, tuburi pentru capătul foalelor de introdus aerul în cuptoarele de redus minereurile, precum și fusaiiolele pentru fusul de tors, greutate perforate, pentru războiul de țesut și plasele de prins pește, vălătuci-suport pentru cuptoare, cărămizi etc. De asemenea, lutul a fost frecvent întrebuințat la construcția unor cuptoare, tăvi de uscat și prăjit cereale, lipitul pereților și a podelelor din locuințe etc.

Alături de ocupațiile menționate, în cadrul așezărilor rurale de la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV-XI d.Hr. o deosebită importanță a avut-o prelucrarea lemnului. Existența întinselor păduri din zonele respective, păduri bogate în diferite esențe a, făcut posibilă furnizarea continuă și în cantități apreciabile a unei materii prime, prețioase din punct de vedere economic și relativ destul de ușor de prelucrat.

Datorită structurii sale, lemnul însă nu s-a putut conserva decât în cazuri excepționale, astfel că despre activitatea de prelucrare a acestei materii prime valoroasă nu avem alte dovezi decât uneltele specifice pentru tăiat, cioplit, fasonat și modelat, descoperite prin intermediul săpăturilor arheologice.

Este de altfel cunoscut faptul că, în cadrul gospodăriilor țărănești foarte multe obiecte casnice au fost făcute din lemn, o atare activitate în regiunile carpato-dunărene având o veche tradiție păstrată până astăzi. În acest domeniu meșterii locali au făurit din diferite esențe de lemn o mare diversitate de obiecte, unele remarcabile ca utilitate și

ornamentație. În afară de acestea, lemnul a fost folosit mai ales la construirea caselor, a podurilor de peste ape, a gardurilor sau a fortificațiilor, s-au făcut din el arme (arcuri, ghioage, sulii) și capcane pentru vânătoare, precum și alte obiecte, cum sunt unele recipiente (butoaie, donițe, căldări etc.) sau scaune, mese etc.

Unealta principală destinată prelucrării lemnului a fost toporul, la care se adaugă și altele cum ar fi cuțitele, securi, barde, sfredele, ferăstraie, dălți, tesle etc. Numărul deosebit de mare a unor asemenea unelte descoperite prin săpăturile întreprinse dovedește marea răspândire a acestui meșteșug care, în unele zone ale țării a putut constitui în anumite așezări chiar ocupația principală.

Într-un anumit sens, pentru zonele geografice mai bogate în păduri se poate vorbi chiar de o "civilizație a lemnului", cu unele excepții, locuitorii acestor făurindu-și toată gama uneltelor necesare într-o gospodărie bazată în principal pe agricultură, creșterea vitelor sau meșteșugurilor casnice.

În cadrul activităților gospodărești, alături de alte materiale s-a folosit într-o destul de mare măsură și piatra. Aflată din abundență și relativ variată ca structură, origine, culoare etc. mai ales în zonele montane și de podișuri unde se întâlnesc frecvent, grezii, pietre de râu, șisturi, roci vulcanice, marne calcaroase etc. acestea au construit, de la caz la caz, materia primă din care au fost făcute rășnițe rotative simple sau duble (*meta* și *catillus*), cutele pentru ascuțit obiectele de metal sau os, lustruitoare pentru metale și ceramică, fusaiole pentru fusul de tors, greutăți perforate pentru plasele de pescuit sau războaiele de țesut, precum și tipare folosite la turnarea unor obiecte de podoabă, vestimentare și de cult. Se întâlnesc chiar și mici cruciulițe sau pandantive de diferite forme, lucrate din rocă vulcanică, șisturi de diferite culori etc. De asemenea piatra a fost folosită frecvent pentru temeliiile de case, pentru construirea unor fortificații, pietruirea drumurilor, baraje etc.

În ansamblul ocupațiilor specifice comunităților sătești locale de la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV-XI d.Hr. un anumit loc l-a ocupat activitatea în domeniul construcțiilor, îndeosebi a locuințelor și anexelor gospodărești și, către sfârșitul primului mileniu d.Hr. și în legătură cu ridicarea unor fortificații.

După cum s-a arătat, tipul de locuință este unul din elementele

principale și definatorii a cărui cunoaștere poate contribui la precizarea trăsăturilor care caracterizează civilizația unei populații, deoarece el reflectă în chip concret modul de trai al acesteia și experiența sa în domeniul construcțiilor, în general.

Pentru perioada și regiunile geografice amintite, tipul de locuință și sistemul ei de construcție a putut fi bine cercetat prin intermediul săpăturilor arheologice, care au scos la iveală un număr considerabil de asemenea complexe de locuire, în unele cazuri satele fiind dezvelite în întregime (ca la Valea Seacă-Bârlad și Dodești), jud.Vaslui, Botoșana, jud.Suceava, Davideni, jud.Neamț, Morești, jud.Mureș, Dulceanca, jud.Teleorman, Dridu, jud.Ialomița etc.), ceea ce a permis în plus constatări referitoare la dispoziția lor în cadrul așezărilor, precum și unele observații referitoare la structura social-economică a comunităților sătești.

Spre deosebire de casa romană, construită de obicei din piatră și lemn, la suprafața solului, tipul predominant la daco-romani și la vechii români a fost și a continuat să fie locuința de tip *bordei*, adâncită în pământ, constituită dintr-o singură încăpere, având formă frecvent rectangulară. Partea ei aeriană era construită din bârne de lemn, ca și acoperișul, care era format din două pante sau numai din una.

Locuințele tradiționale, de origine geto-dacică, conservate ca atare și în perioada secolelor IV-XI d.Hr. și chiar mai târziu în Evul Mediu au fost bordeiele de formă rectangulară, prevăzute cu vetre simple din lut sau cu cuptoare scobite într-o laviță de pământ cruțat. Multe din aceste locuințe păstrează la colțuri urmele stâlpilor de susținere a pereților și acoperișului, iar cu începere din secolele IV-V d.Hr., când are loc o răcire accentuată a climei, vetrele din lut sunt înlocuite cu cuptoare construite din piatră.

Folosirea neîntreruptă a acestor tipuri de bordeie cu vatra simplă sau cu cuptoare din lut sau piatră dovedește că, în ciuda influențelor romane și mai târziu bizantine, localnicii au preferat locuința tradițională, care prin structura ei corespundea mai bine necesităților lor de trai, legate de practicarea agriculturii, creșterea vitelor și meșteșuguri, precum și condițiilor climatice specifice, mai ales zonele de podișuri și câmpii împădurite, cel mai intens locuite de autohtoni. Asemenea locuințe erau destul de ușor de construit și tot atât de demontat, facilitând mutările unor sate, determinate de pendulările lor în anumite

microregiuni ca urmare a practicării unei agriculturi extensive, periodice și mobile.

Pe lângă locuințele de tip bordei, cercetările arheologice întreprinse au reușit să scoată la iveală și resturile unor case ridicate la suprafața solului. Ele erau construite simplu din lemn, nuiiele împletite și chirpici de lut. Datorită perisabilității materialelor din care au fost construite, urmele acestor case s-au păstrat parțial sau au dispărut uneori cu totul, nefiind posibilă întotdeauna reconstituirea.

Alături de case, cercetările arheologice au atestat existența unor anexe gospodărești, construite special pentru anumite activități (atelier, gropi de provizii căptușite cu scânduri sau lipite cu lut, grajduri, încăperi pentru războiul de țesut etc.), precum și cuptoare de diferite forme și destinații, de la cele mai simple pentru copt pâinea, până la cele folosite la reducerea minereurilor sau la ars ceramica.

Așa cum am amintit, în cadrul activităților din domeniul construcțiilor, mai ales către sfârșitul primului mileniu d.Hr. o importanță aparte au avut-o și diferitele sisteme de apărare, fortificațiile, în general, pe care populația autohtonă a fost nevoită să le ridice ca urmare a pericolelor ivite prin pătrunderea unor noi grupuri de migrații. În principal, este vorba de activitatea depusă pentru fortificarea unor așezări, prin folosirea unor sisteme de apărare cu soluții tehnice originale, dar și cu influențe venite din lumea slavă sau bizantină.

În general, fortificarea acestor așezări prin construirea unor valuri de pământ, palisade de lemn și amenajarea unor șanțuri de apărare a ținut cont de poziția și forma de relief pe care era situată cetățuia respectivă, îmbinându-se astfel sistemele artificiale de protecție cu condițiile naturale de apărare. De aceea, așezările care au fost fortificate sunt în marea lor majoritate situate pe înălțimi dominante, cu o bună vizibilitate, formele de relief cu pantele abrupte constituind ele însele un eficient mijloc de protecție împotriva atacatorilor.

Sistemele de fortificație ale acestor așezări întărite a fost cel mai bine studiate în așezarea de la Fundu Herții, jud.Botoșani, singura deocamdată de la nordul Dunării de Jos cercetată în întregime. Observațiile făcute acolo cu prilejul investigațiilor întreprinse sunt în cea mai mare parte comune și majorității așezărilor de acest fel descoperite și parțial cercetate și în restul țării.

În principal, incinta așezării era înconjurată cu un val lateral construit simplu din pământ, având panta exterioară dinspre malurile abrupte placată cu pietre pentru ca pământul să nu se scurgă. Pe coama acestui val lateral era construită o palisadă din stâlpi de lemn, prinși între ei cu bârne transversale. Pe platoul de acces spre incintă terenul era barat transversal cu trei valuri de pământ și cu trei șanțuri de apărare. Valurile erau construite cu pământul scos de la săparea șanțurilor, care era depus în spațiul dintre unele casete din lemn, umplute și ele cu pământ. Apoi valul era supraînălțat cu pământ adus din altă parte. Pe coama acestor valuri erau construite palisade, alcătuite dintr-un gard de stâlpi groși ascuțiți la capătul aerian. Stâlpii erau prinși între ei cu bârne transversale și fixați cu alți stâlpi de sprijin. Pantele valurilor dinspre șanțuri erau placate și ele cu lespezi de piatră pentru ca pământul să nu se scurgă. La toate cele trei valuri transversale au fost construite porți din lemn, flancate cu mici palisade. Probabil, în fața acestor porți, peste șanțuri se aflau poduri de lemn mobile, care puteau fi lăsate sau ridicate în funcție de împrejurări.

La Fundu Herții, la piciorul pantei promontoriului pe care s-a construit așezarea întărită, s-a săpat un alt șanț pentru a-i mări posibilitățile de apărare. Această apărare a fost aici sporită și prin construire palisadei exterioare.

Numărul de valuri de pământ laterale sau transversale, palisade simple sau duble, ca și șanțurile de apărare variază de la așezare la așezare, în funcție și de poziția terenului pe care este amplasată și desigur și de condițiile naturale de apărare existente (înălțimea promontoriului, unghiul pantei, posibilitățile de a obține materialele necesare de construcție etc.).

Așezări întărite datând din perioada secolelor VIII-XI d.Hr. așa cum s-a mai menționat, sunt cunoscute și în alte numeroase părți ale spațiului de la nordul Dunării de Jos, multe dintre ele fiind cercetate prin intermediul săpăturilor arheologice. Unele din aceste așezări folosesc sisteme de fortificație identice cu cele de la Fundu-Herții sau imită altele folosite de populațiile slave din vecinătate.

După cum s-a mai arătat, asemenea așezări întărite se concentrează în regiunile din nord-estul României (Tudora, Dersca, Fundu-Herții, Baranga, jud.Botoșani), în zona Nistrului Mijlociu (Calfa, raion Anenii Noi, Alcedar, raion Șoldănești, Echimăuți, raion Rezina, Rudi, raion

Donușeni etc.) din Basarbia, precum și în Bucovina de Nord (Revna, Terebovlia, Lomacintzy etc.), formând o zonă oarecum compactă, la care se adaugă cele din vestul și centrul României, din Banat și Transilvania (Pescari, jud.Caraș-Severin, Vladimirescu, jud.Arad, Moldovenești, Dăbâca și Cluj-Mănăștur, jud.Cluj, Moigrad, jud.Sălaj, Biharea, jud.Bihor etc.). Sistemele de fortificații la aceste așezări sunt de obicei constituite din valuri de pământ, palisade simple, șanțuri de apărare etc. folosind de la caz la caz sisteme diferite de construcții pentru valuri mai ales. O excepție o constituie obiectivul de la Slon, jud.Prahova unde au fost descoperite și parțial cercetate prin săpături trei cetăți, care au folosit pentru construcția fortificațiilor lemnul, cărămidile și piatra, întâlnindu-se, ca și la alte obiective (Dăbâca, Moldovenești, Pescari), turnuri de apărare ridicate probabil sub influența civilizației bizantine.

După cum s-a subliniat în repetate rânduri, ridicarea acestor așezări întărite este în primul rând rezultatul transformărilor multiple care au avut loc în sânul comunităților sătești locale, care au dus la unele diferențieri de ordin social și economic între membrii comunităților, apoi a confederării unor sate în puternice uniuni cu o structură internă proprie, social, economică și politică. Aceste uniuni au fost capabile ca, prin munca în comun a satelor sub o conducere centralizată, să ridice asemenea fortificații determinate de pericolele provocate de noile mișcări de populații nomade dinspre stepile nord-pontice. Fără îndoială, unele din aceste cetăți au fost nu numai locuri de refugiu pentru comunitățile din jur, ci și reședința unor conducători ai uniunilor de sate, denumirile unora dintre ele, ca și structura lor social-economică și politică, fiind conservate peste secole în toponimia și hidronimia unor zone.

În general, studiul atent al ocupațiilor diverse ale locuitorilor de la nordul Dunării de Jos, alături de agricultură și creșterea vitelor, relevă neîndoiește existența unor multiple și deosebit de importante preocupări din punct de vedere economic, preocupări care, în ansamblul și diversitatea lor, evidențiază vechimea, și continuitatea acestora ca și bogatele tradiții, dacice romane și bizantine. Caracteristicile fundamentale ale acestor ocupații, indiferent de perioadă sau zonă geografică, vădesc incontestabil, un pronunțat autohtonism, constatare de natură să sublinieze alături de trăsăturile

culturii materiale atestată în perioada secolelor IV-XI d.Hr., statornicia comunităților sătești de la nordul Dunării de Jos și, în același timp, să aducă noi și importante elemente care să contribuie la înțelegerea corectă a desfășurării în timp și spațiu a procesului de etnogeneză românească.

Prezenta lucrare, elaborată ca o sinteză a bogatelor rezultate, pe care cercetarea arheologică le are la îndemână în momentul de față (într-o anumită măsură inedită), este menită să ofere o privire de ansamblu asupra unui domeniu de activitate umană cu o deosebită importanță nu numai din punct de vedere economic, ci în egală măsură cultural, social și spiritual. O atare sinteză, în măsura în care marea majoritate a vestigiilor scoase la iveală de cercetările arheologice întreprinse în ultima jumătate de secol vor fi publicate, va putea fi temeinic întregită facilitând clarificarea unor numeroase și importante aspecte mai puțin sau deloc elucidate din istoria atât de complexă a primului mileniu d.Hr.

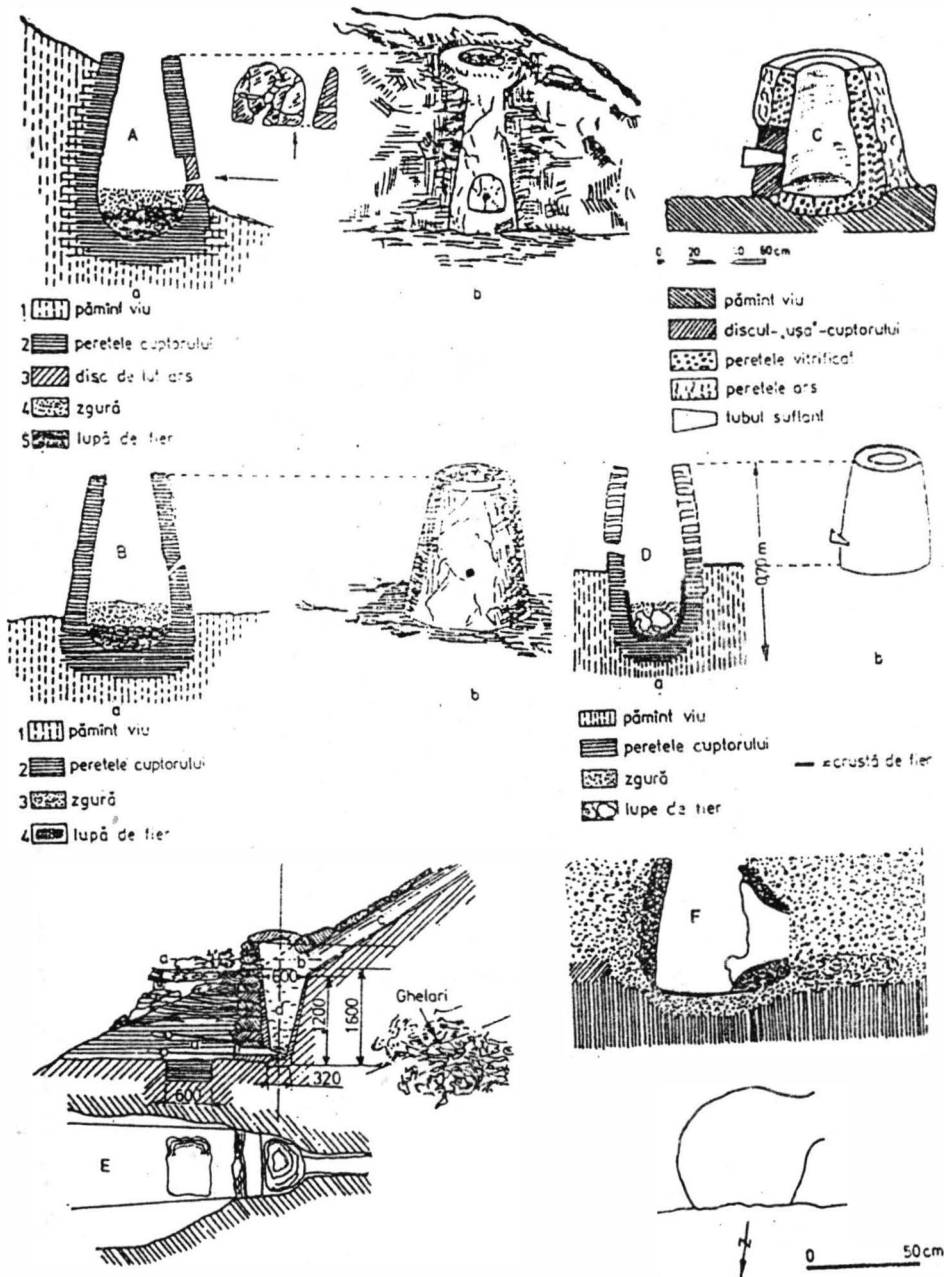

Fig.1.

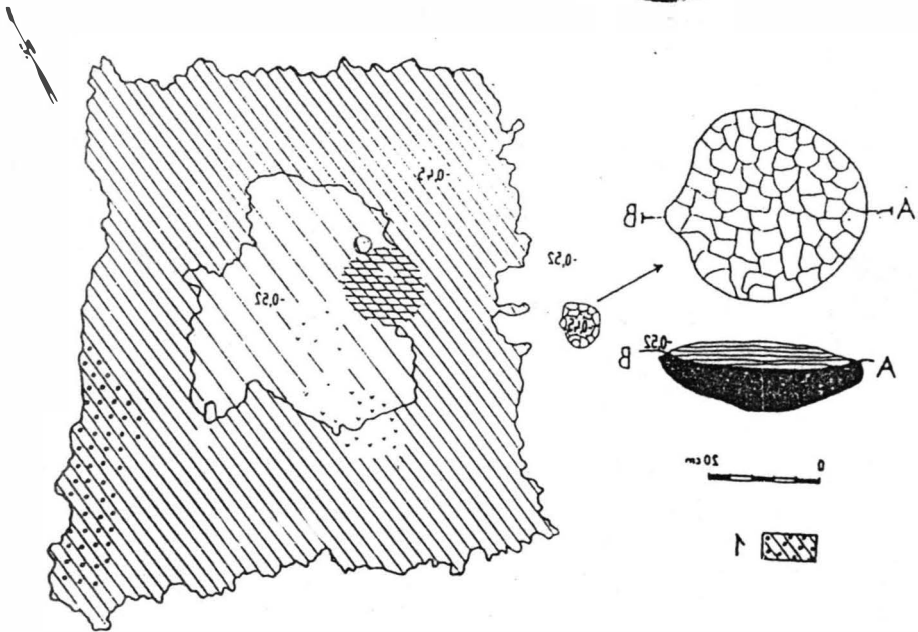
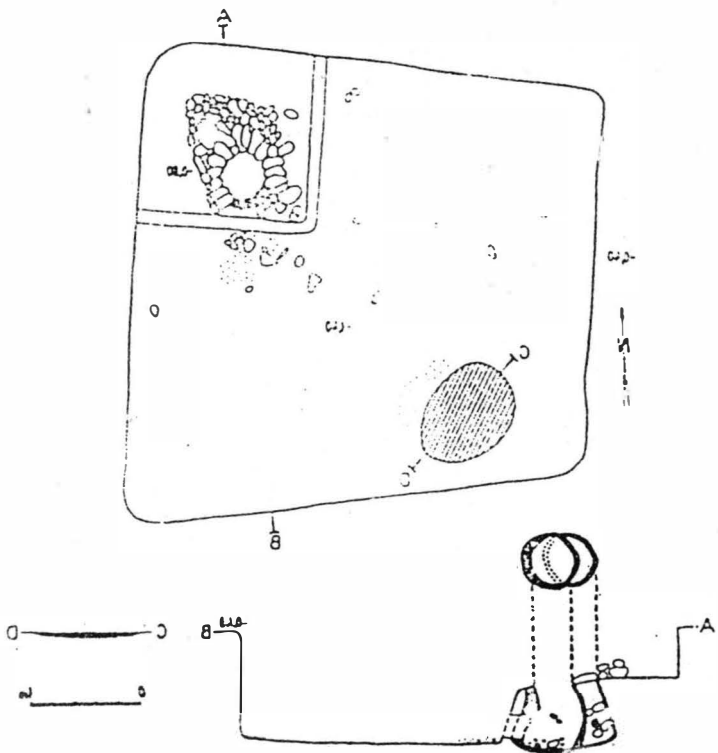

Fig.2.

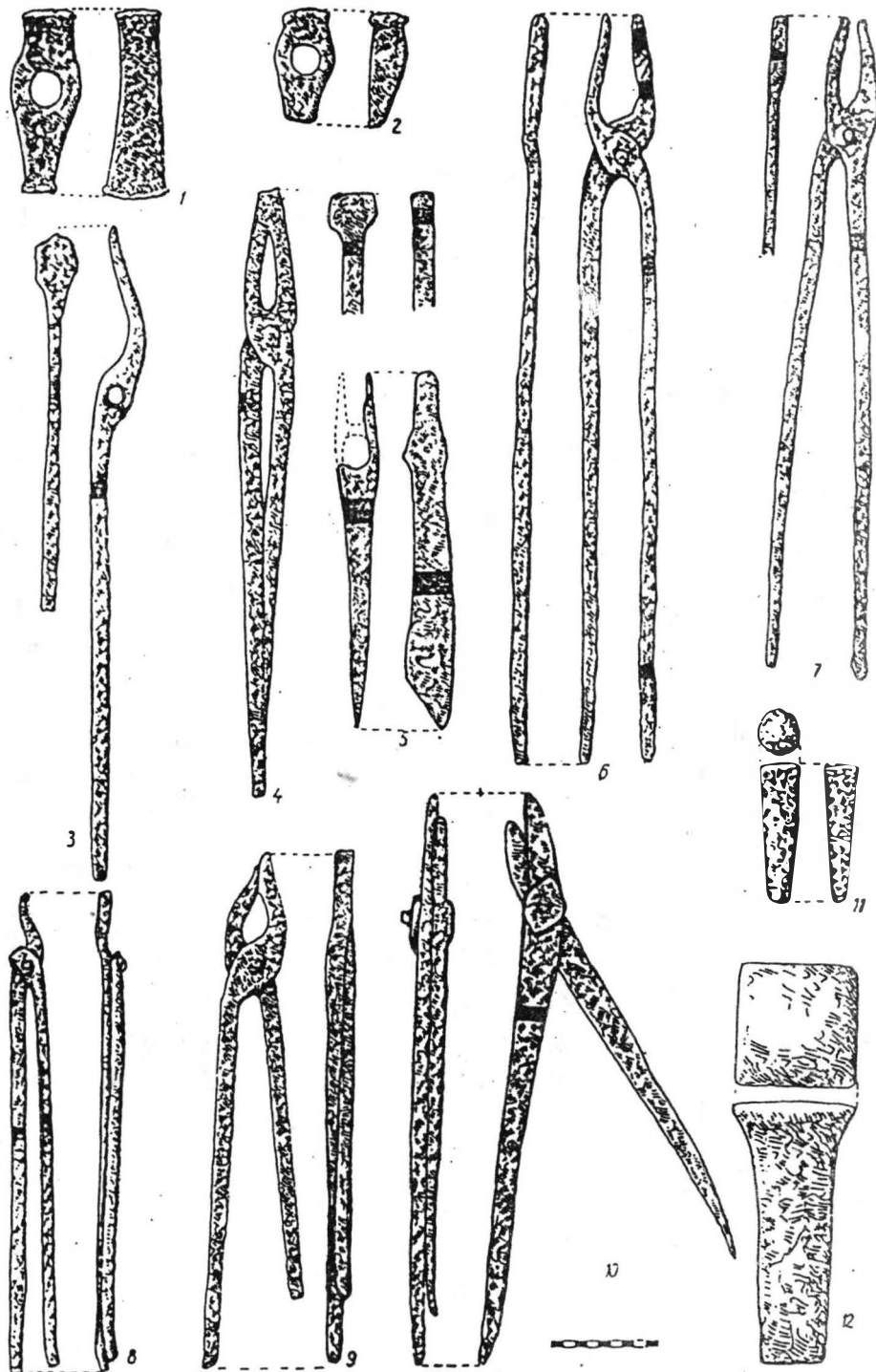

Fig.3.

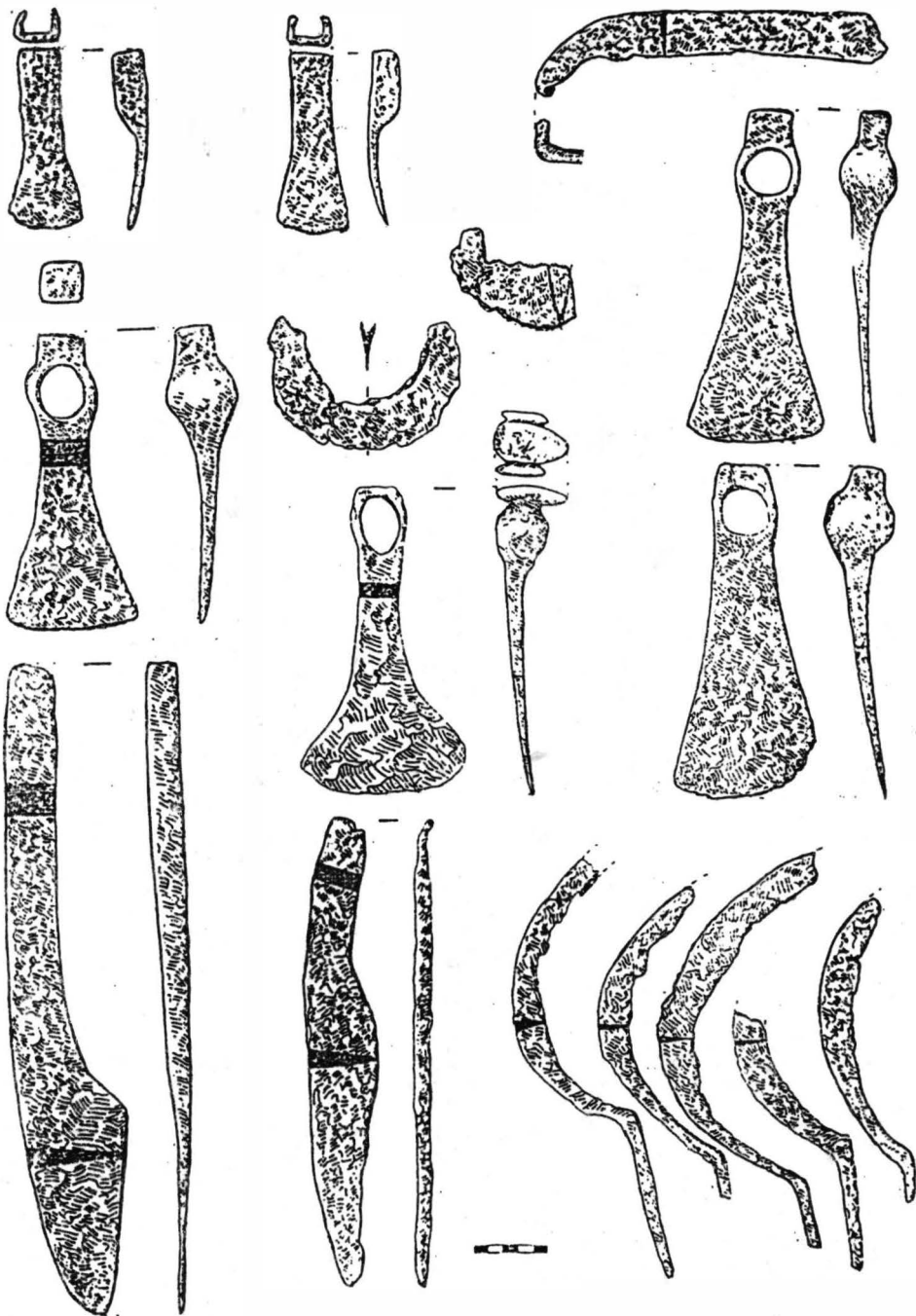

Fig.4.

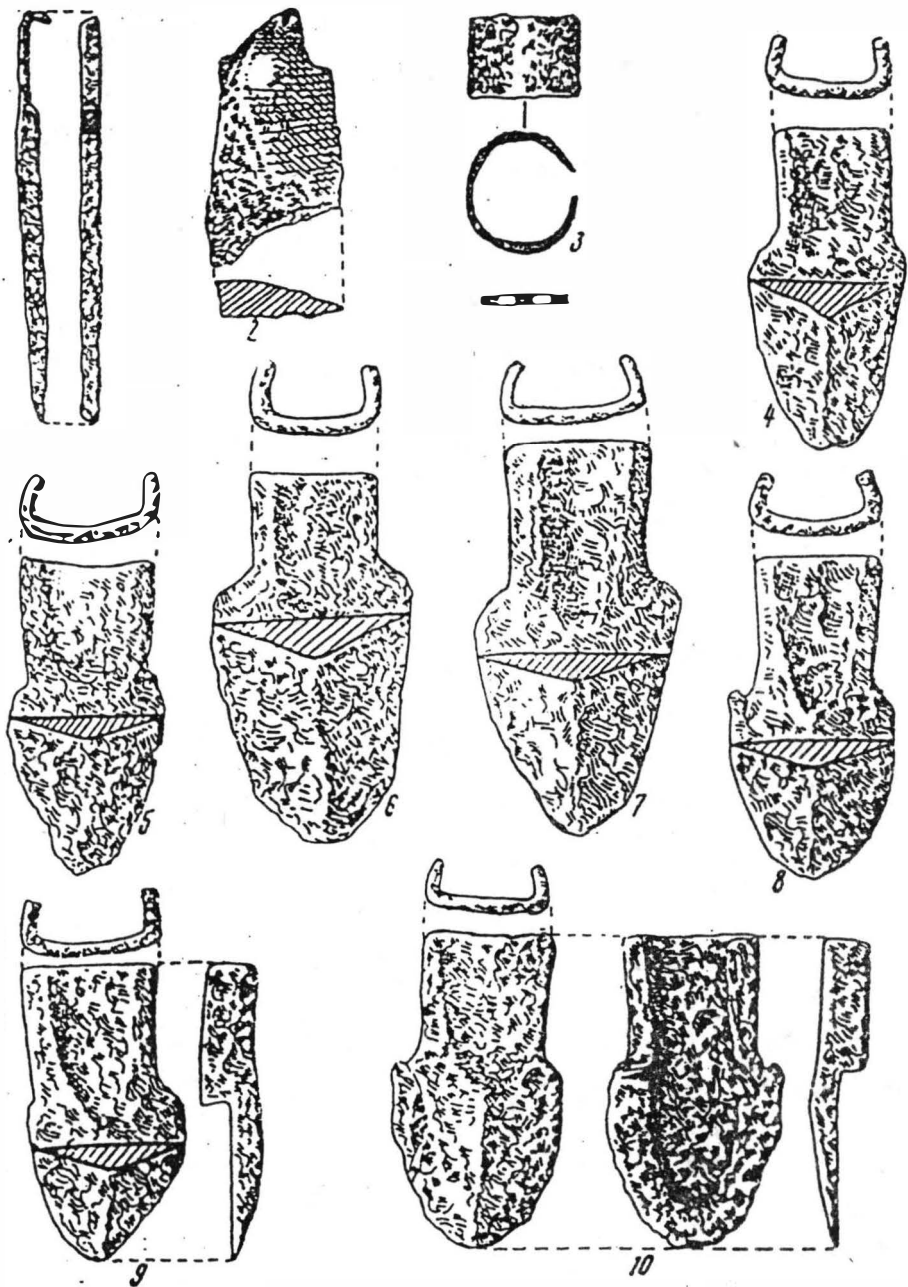

Fig. 5.

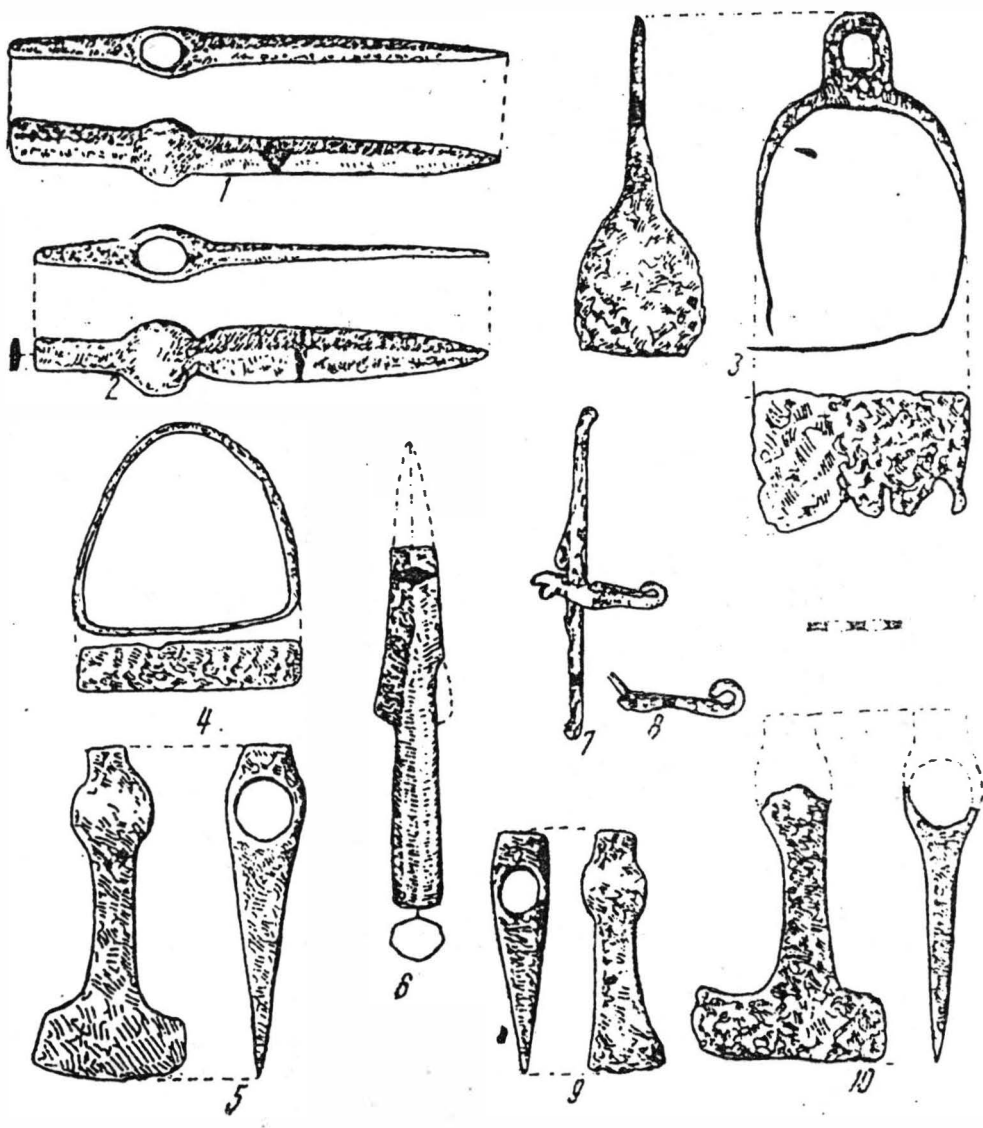

Fig.6.

Fig. 7.

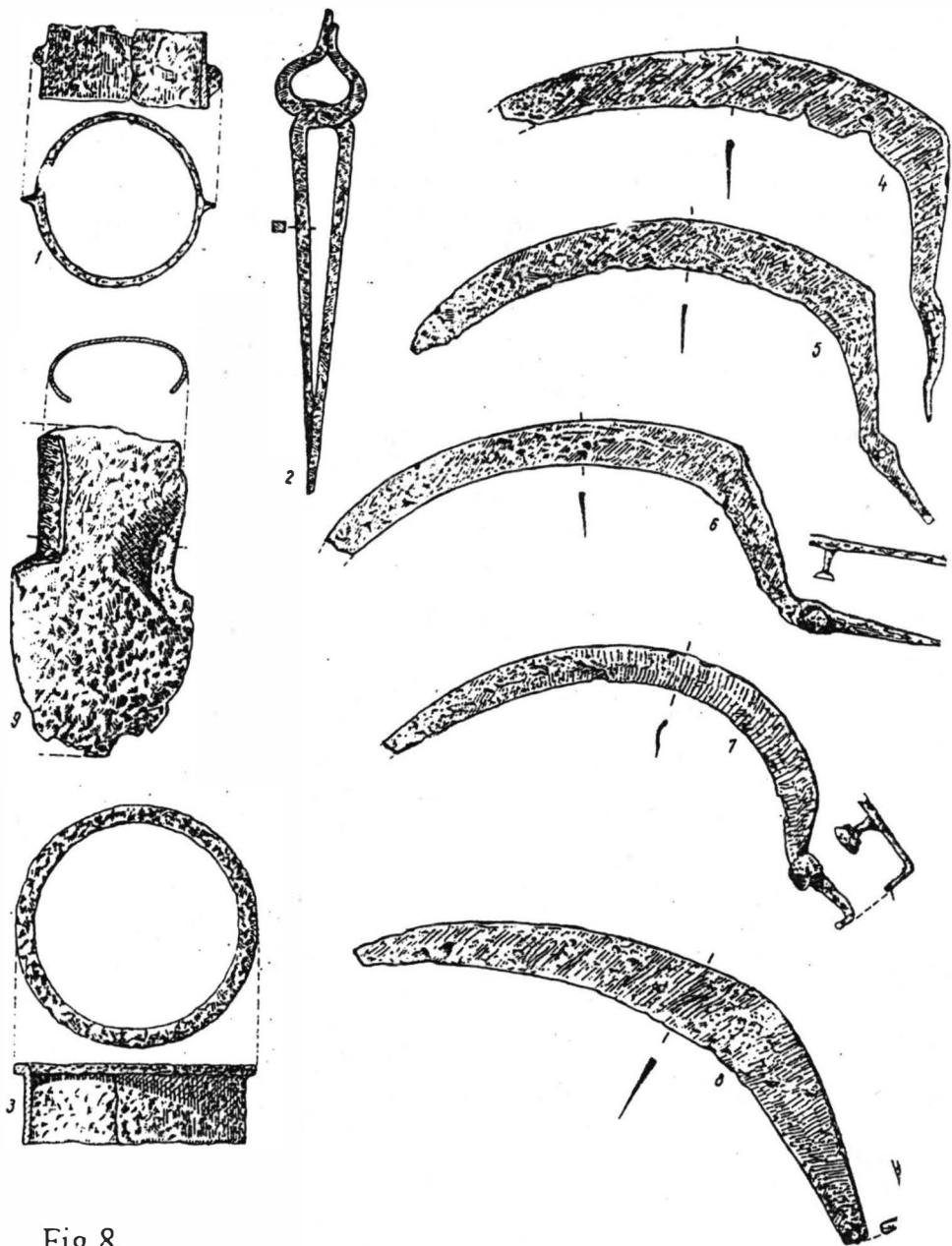

Fig.8.

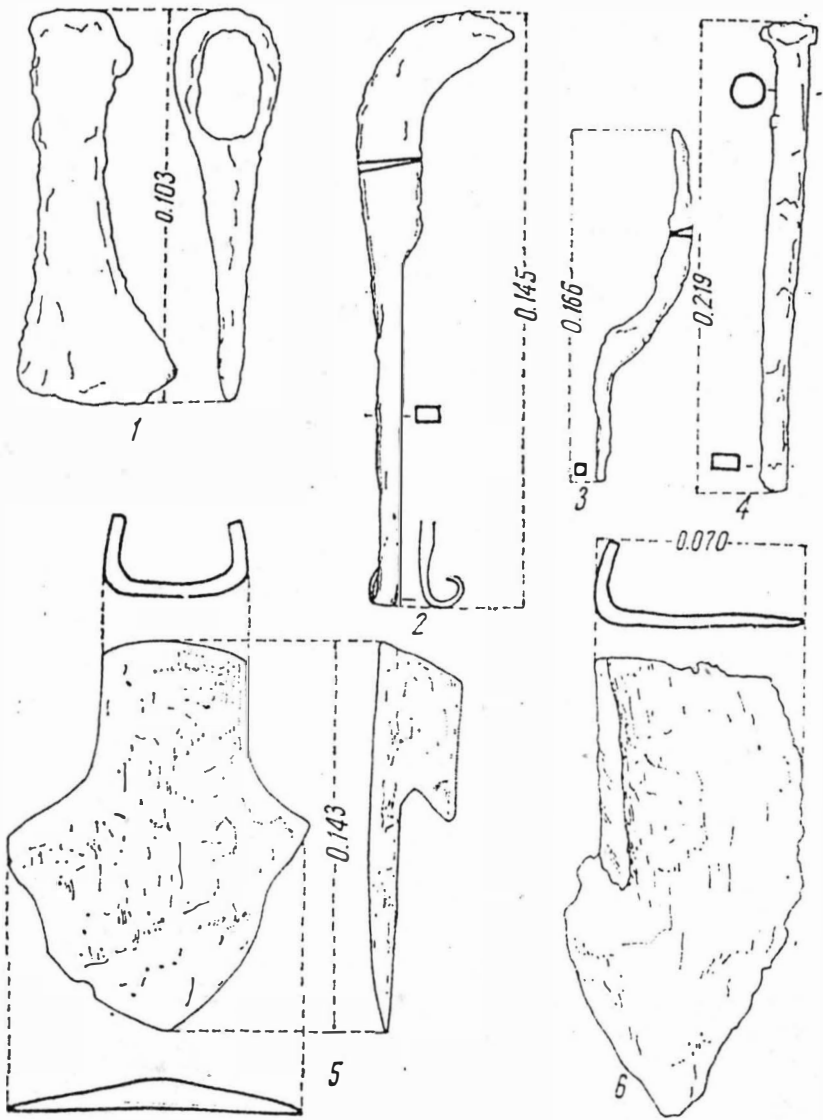

Fig.9.

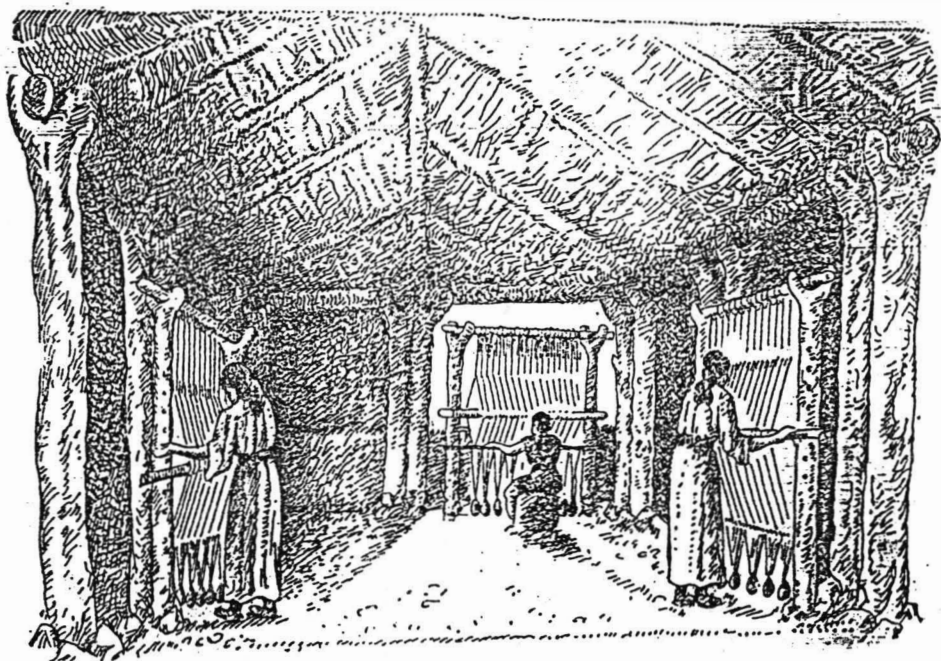
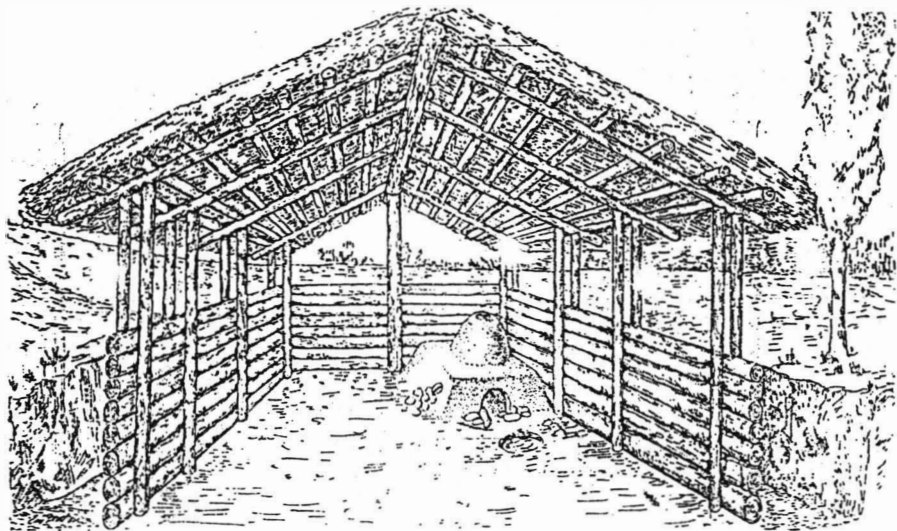

Fig.10.

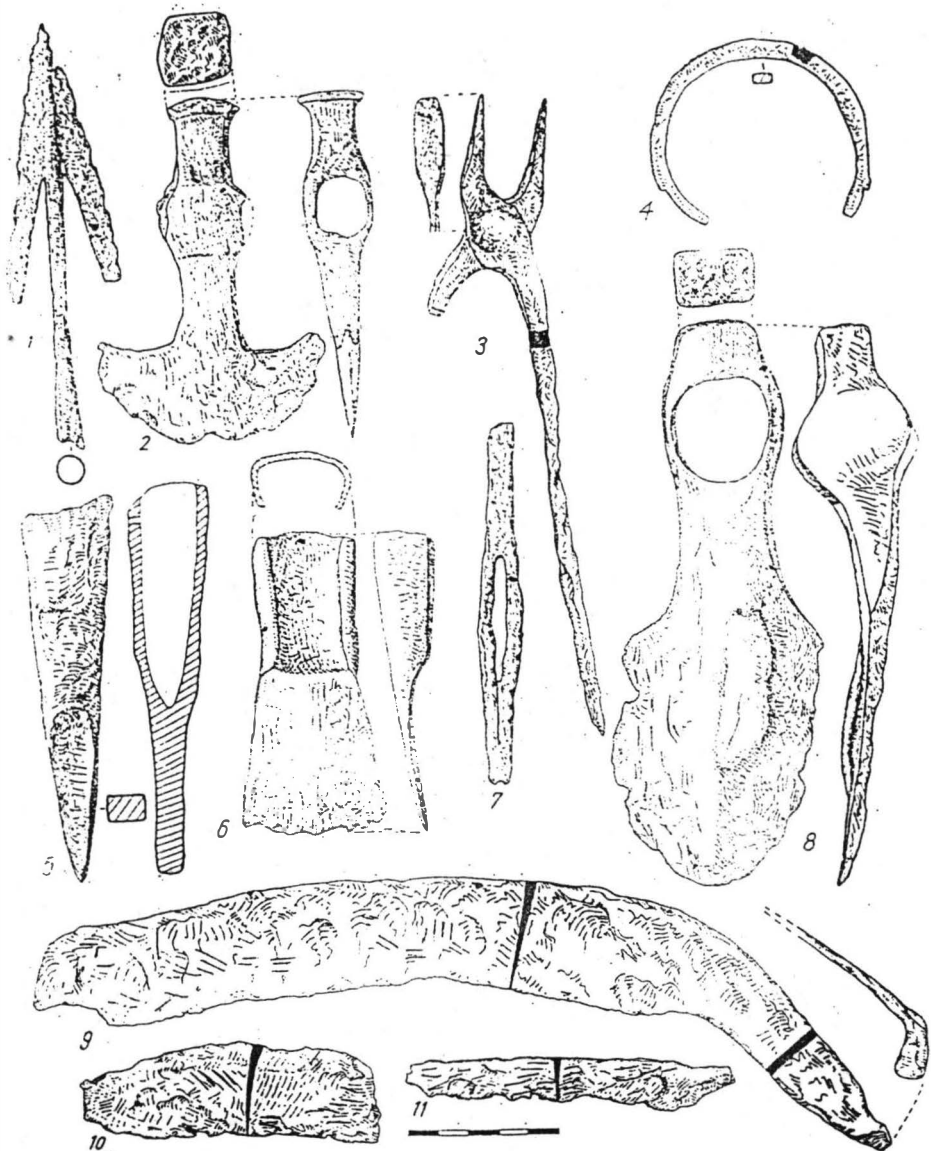

Fig. 11.

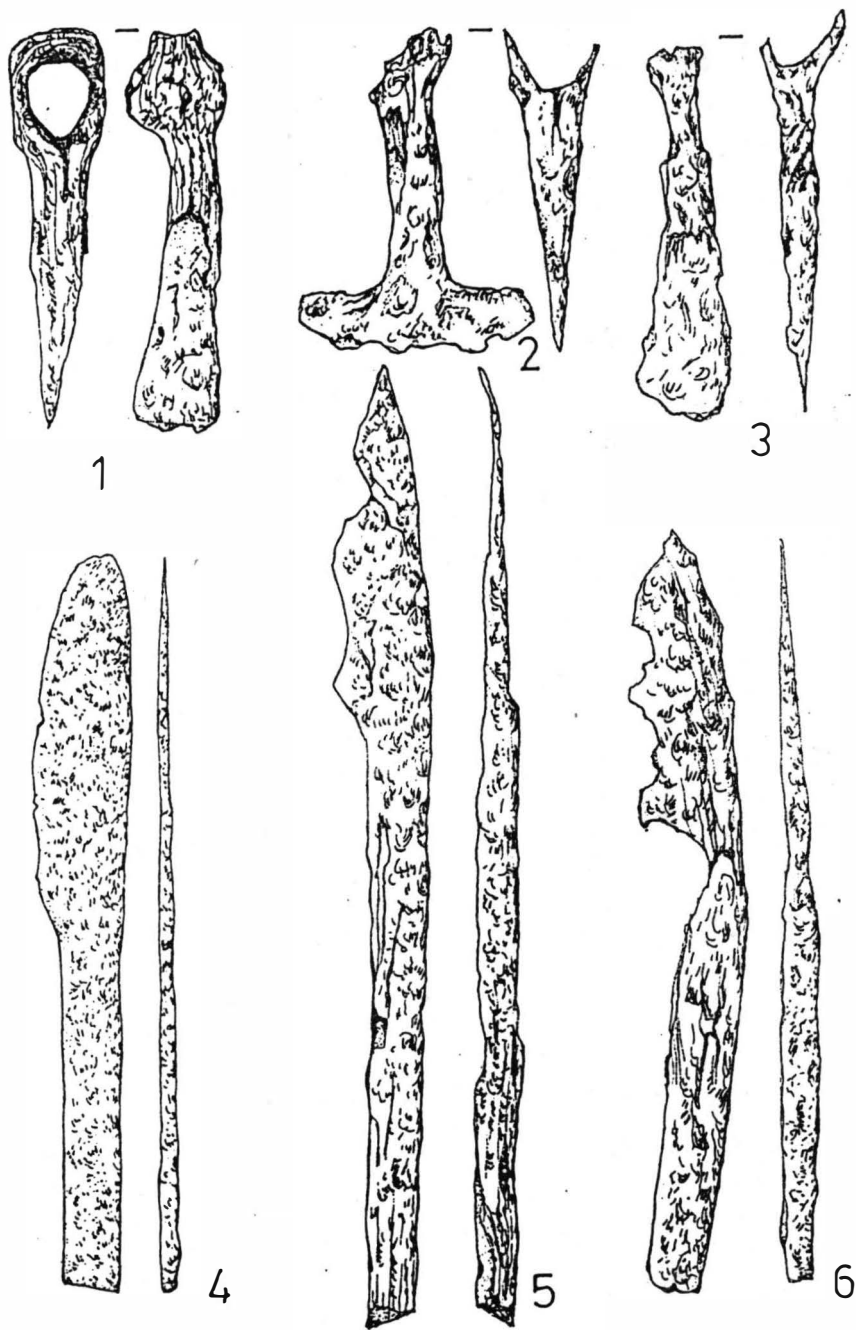

Fig.12.

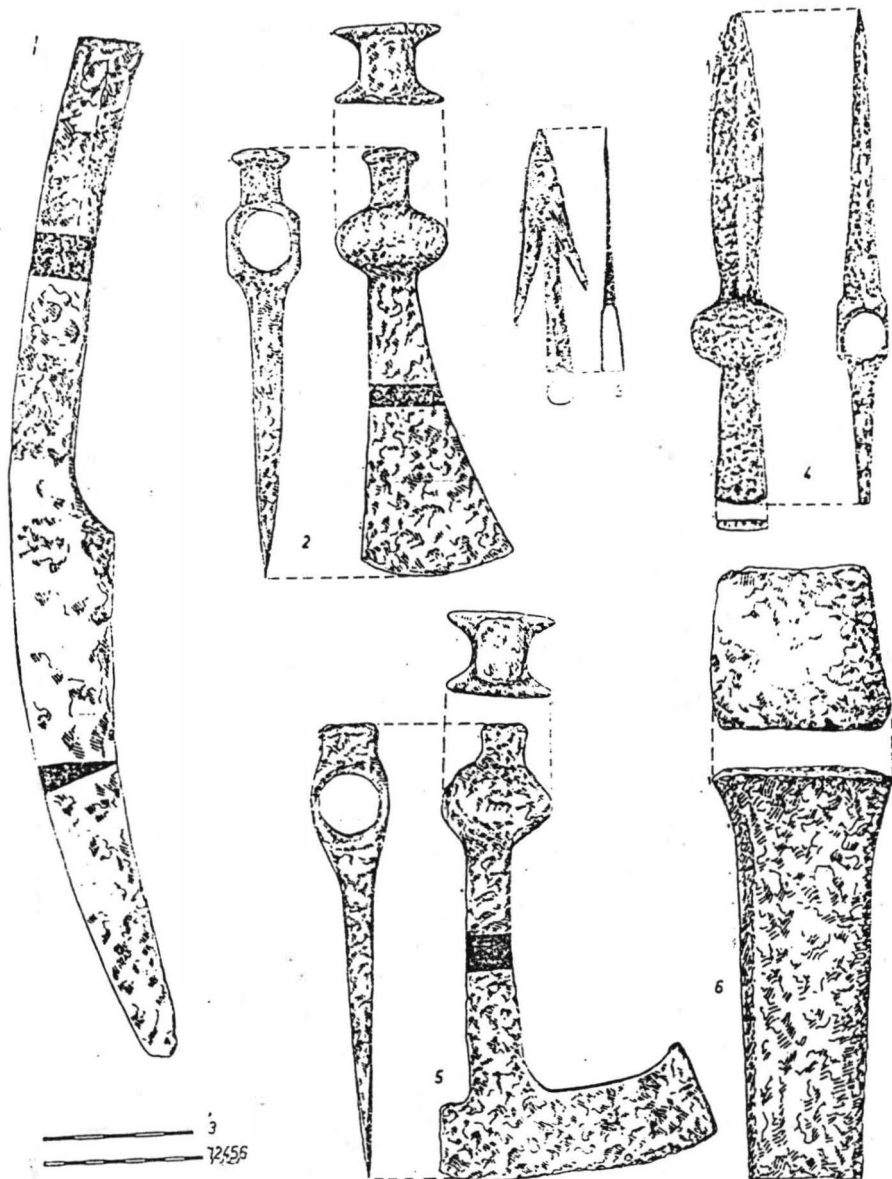
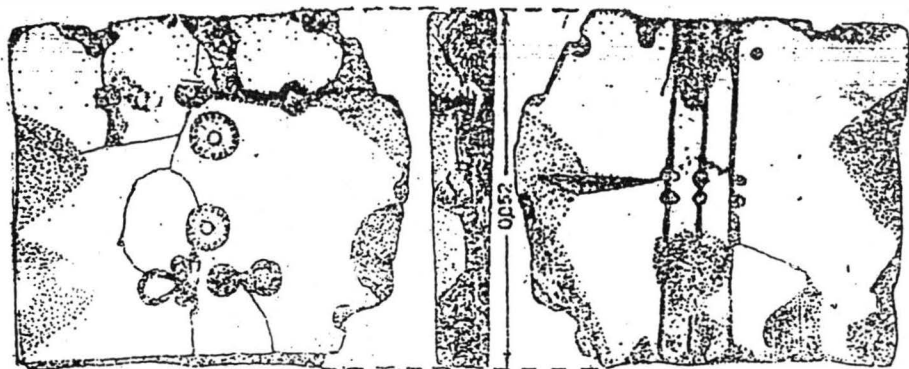
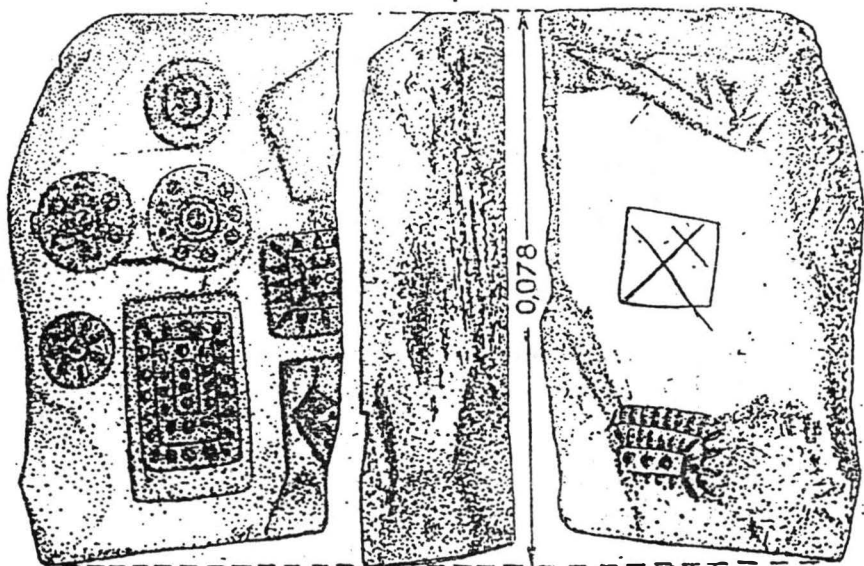

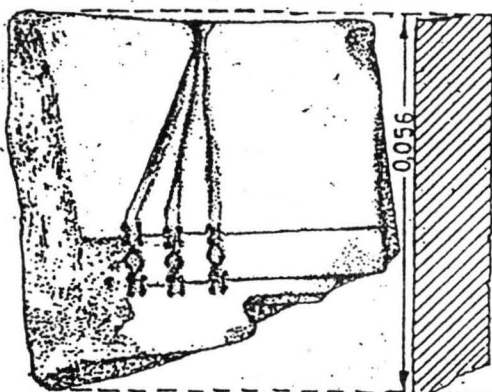
Fig.13.

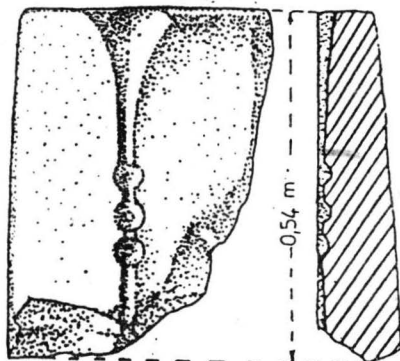
1

2

3

4

Fig. 14.

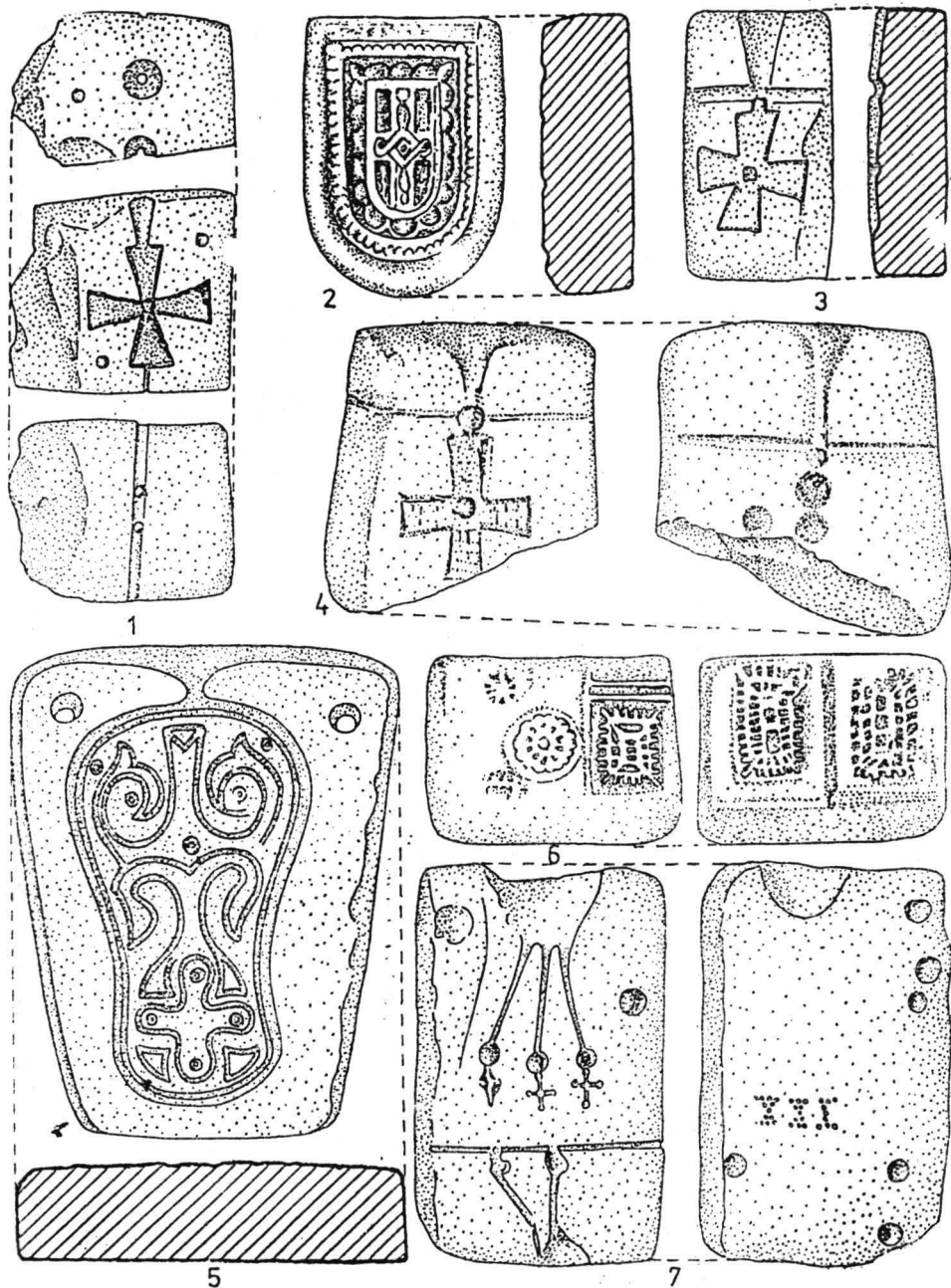

Fig.15.

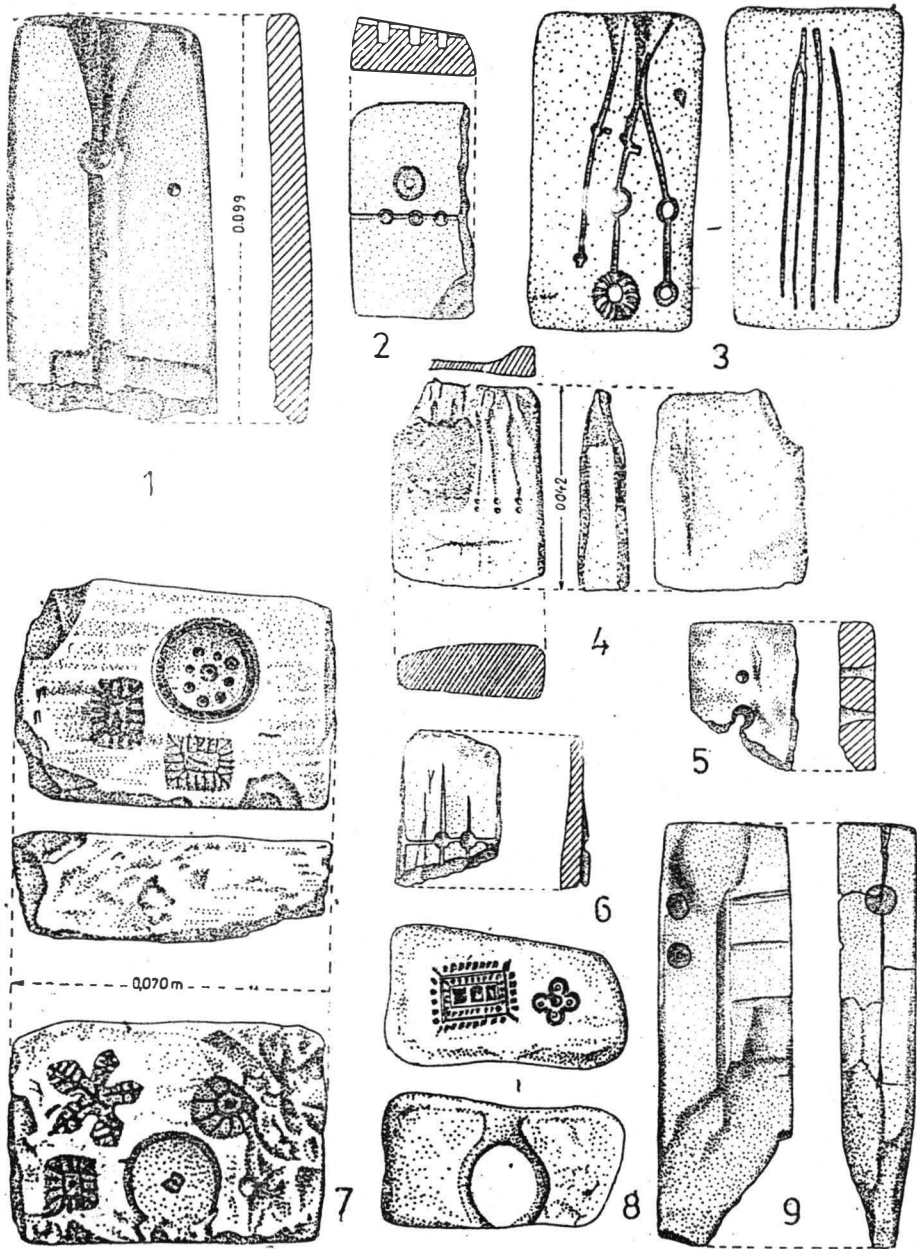

Fig.16.

Fig.17.

Fig.18.

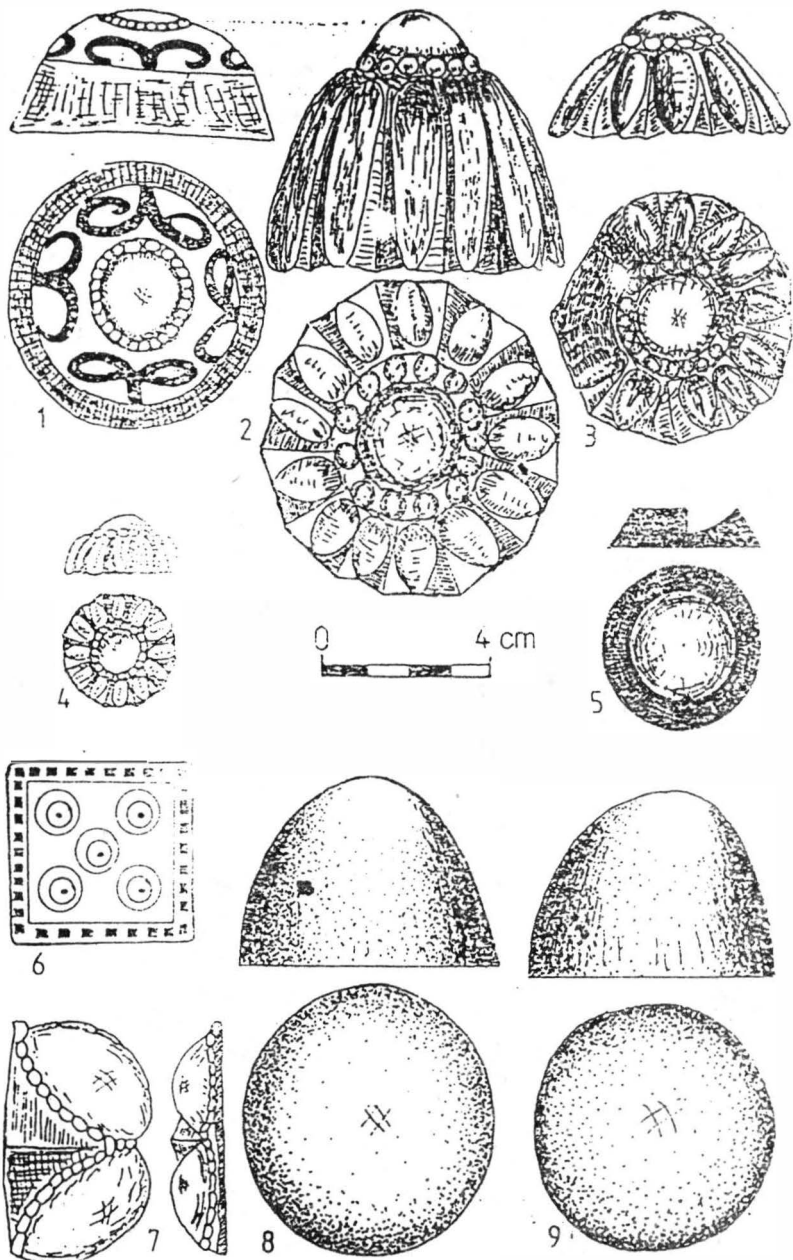

Fig. 19.

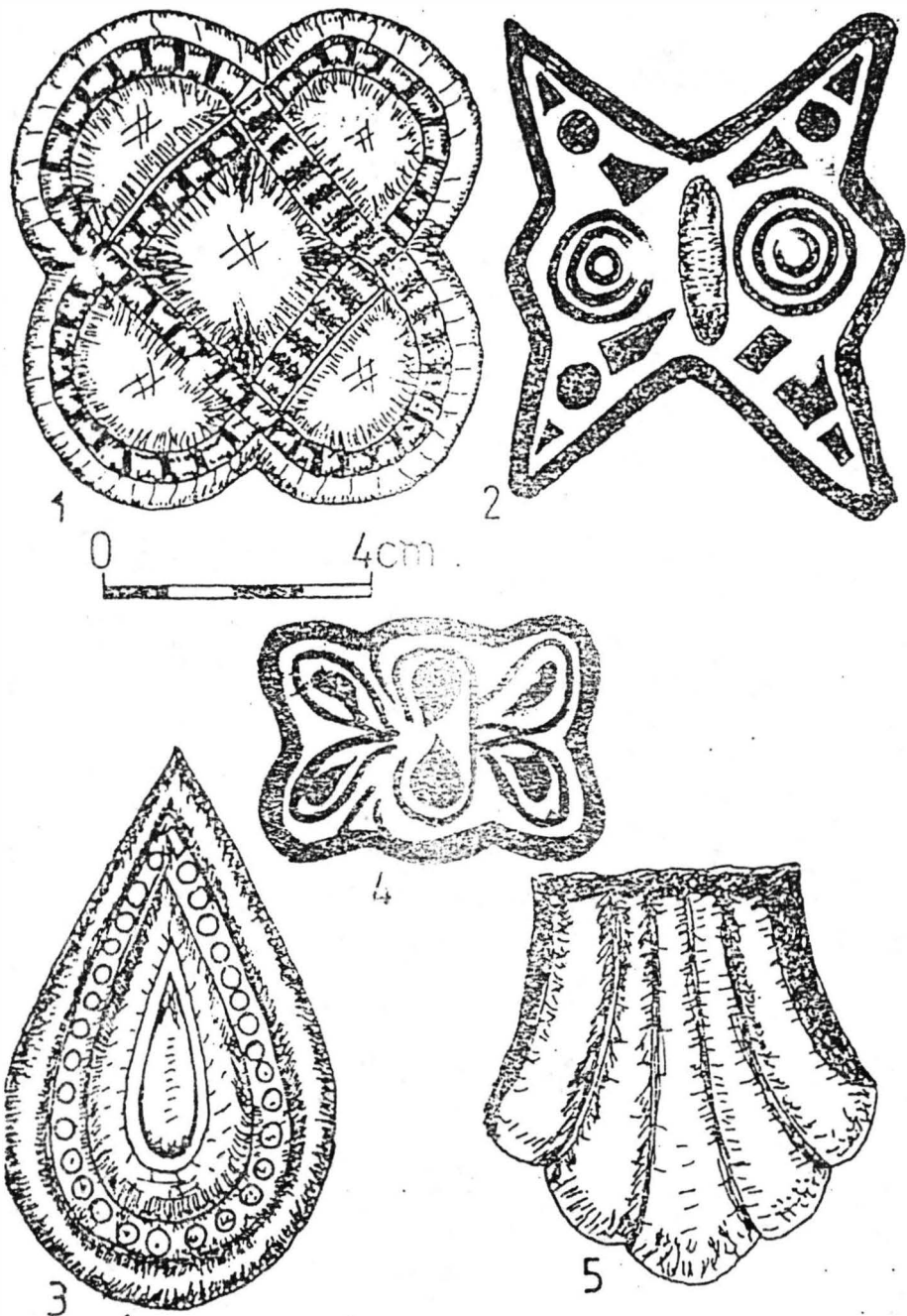

Fig.20.

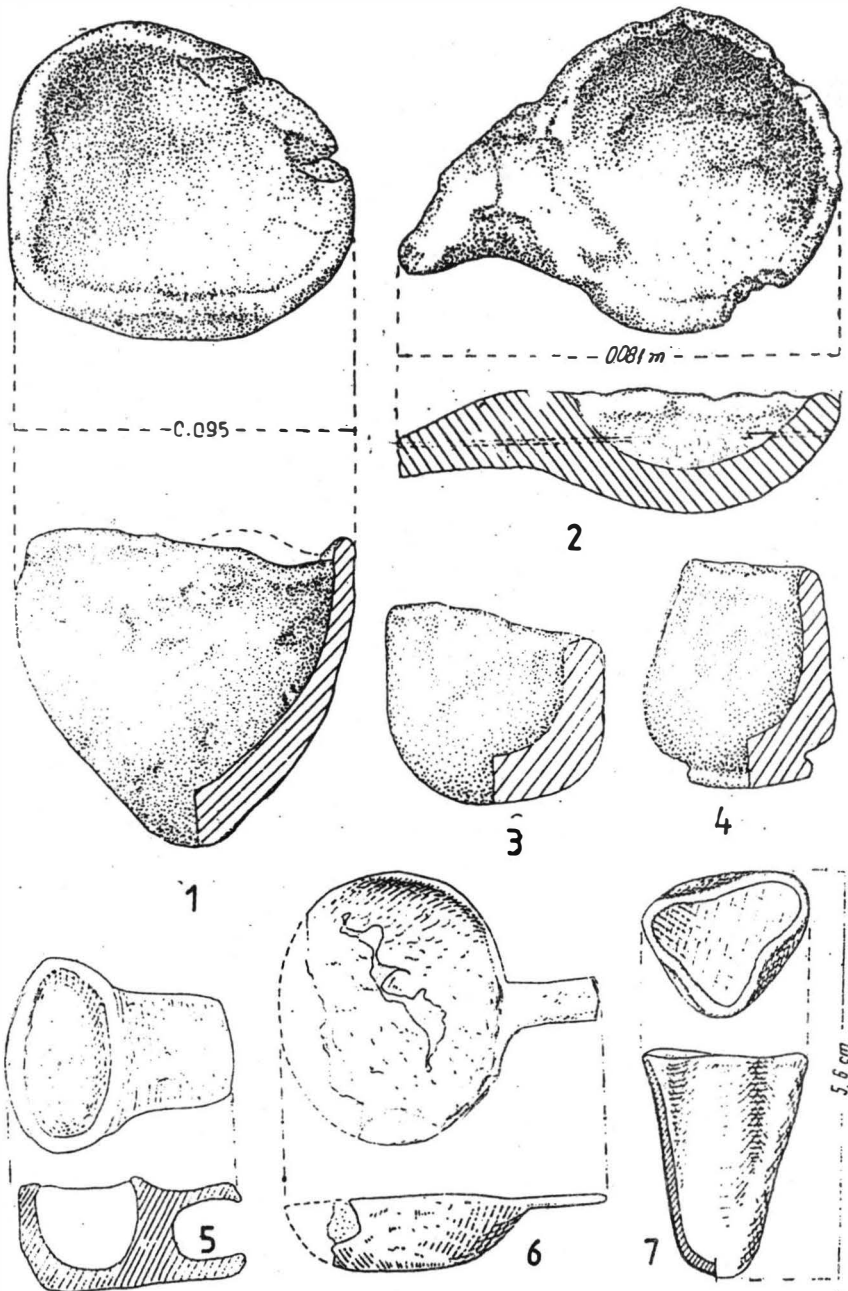

Fig.21.

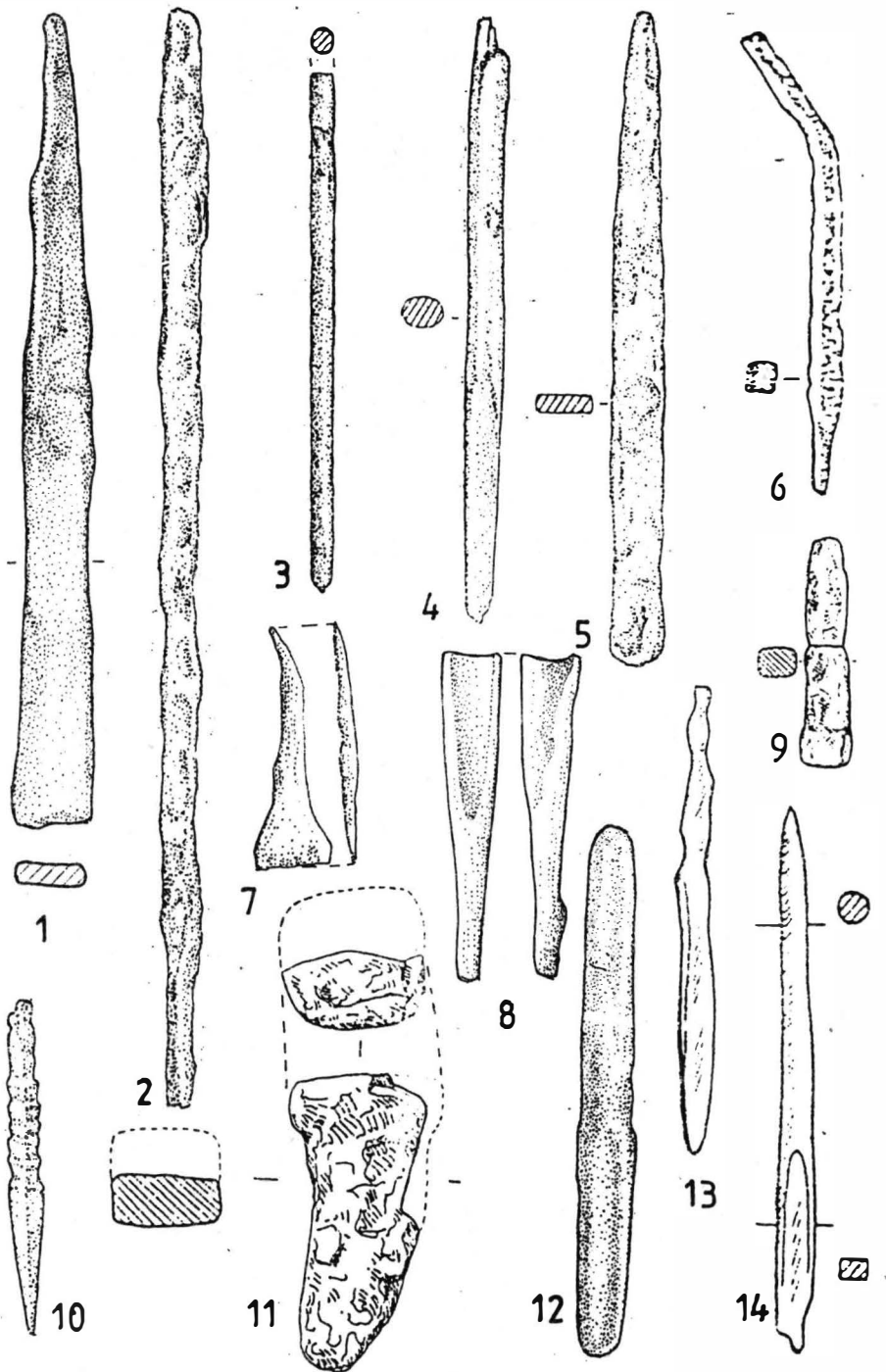

Fig.22.

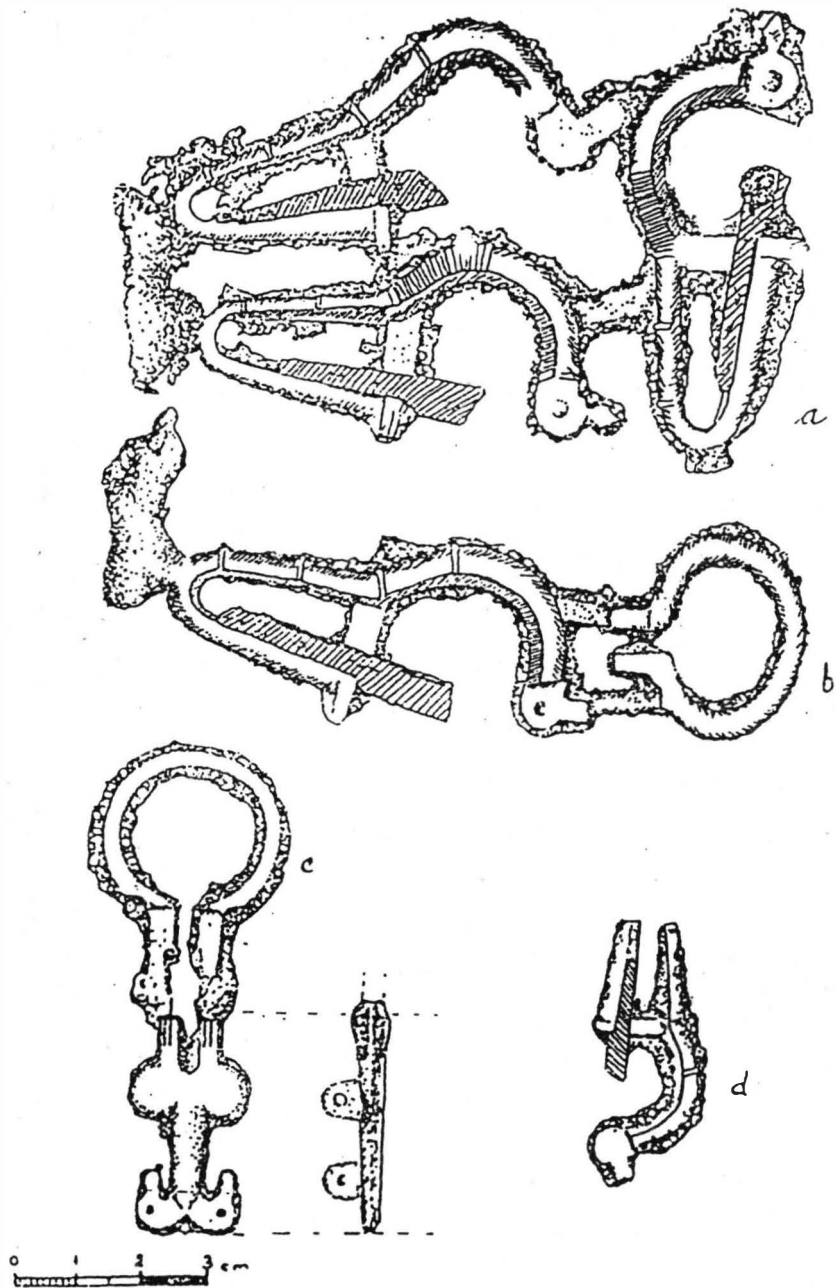

Fig.23.

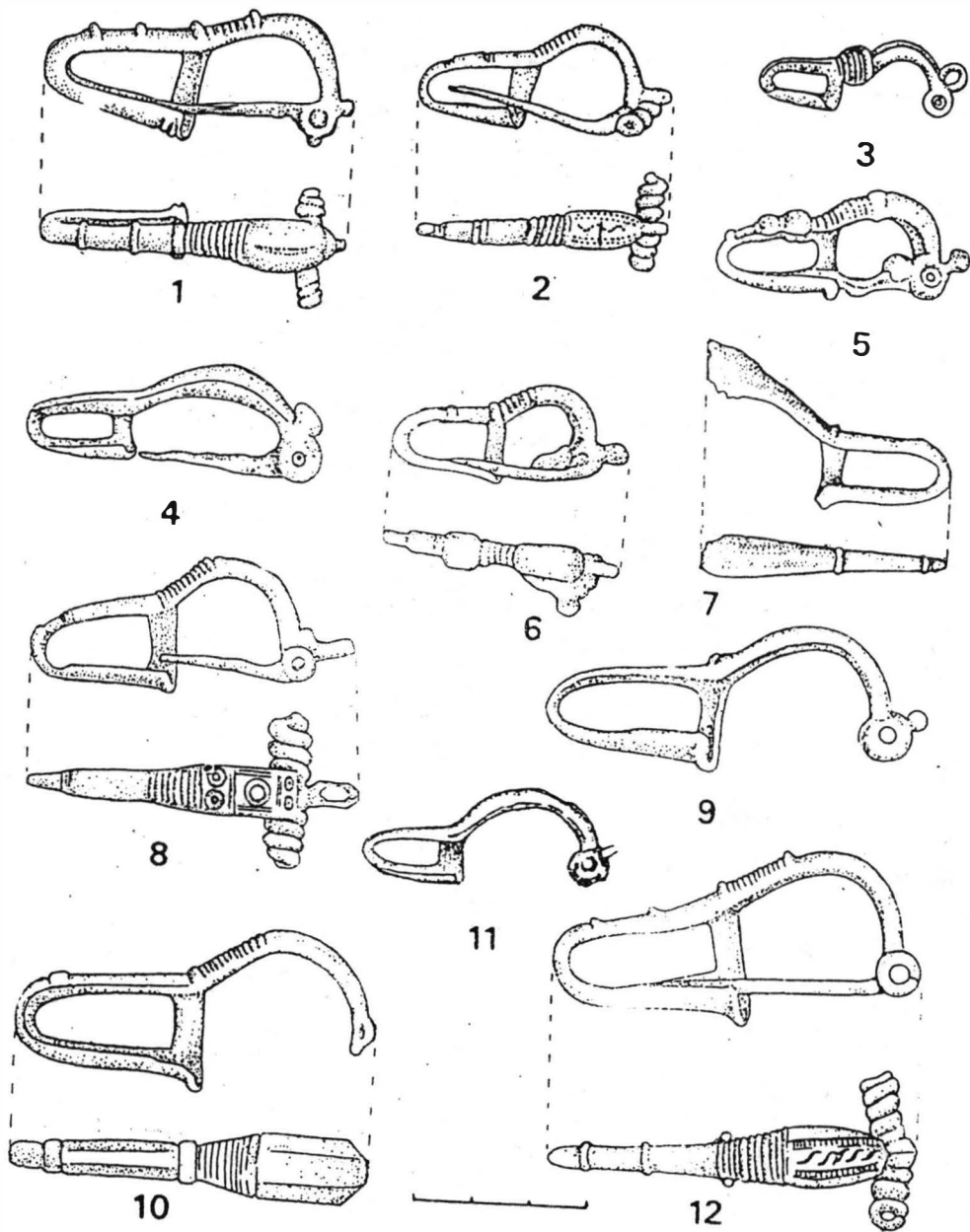

Fig.24.

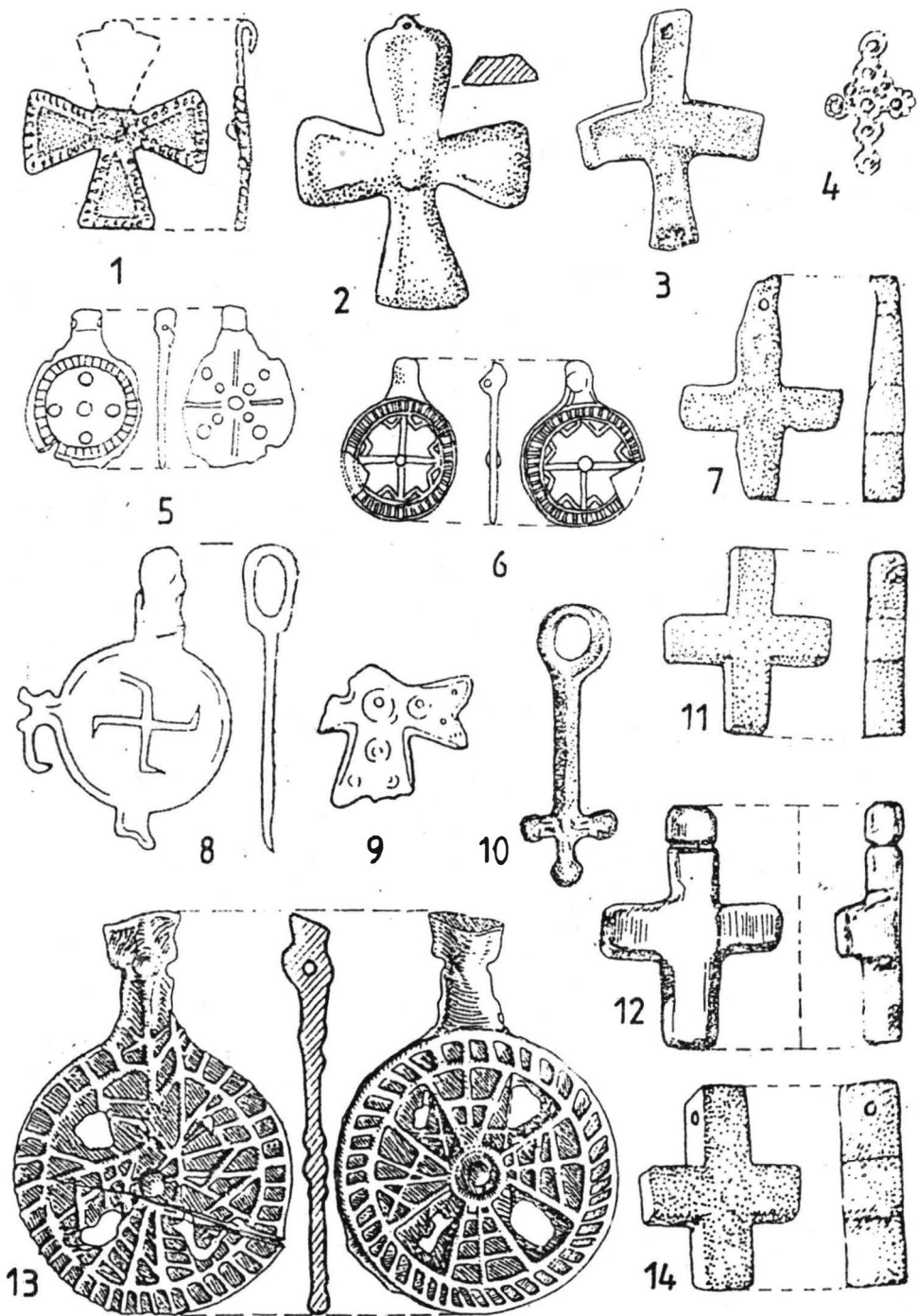

Fig.25.

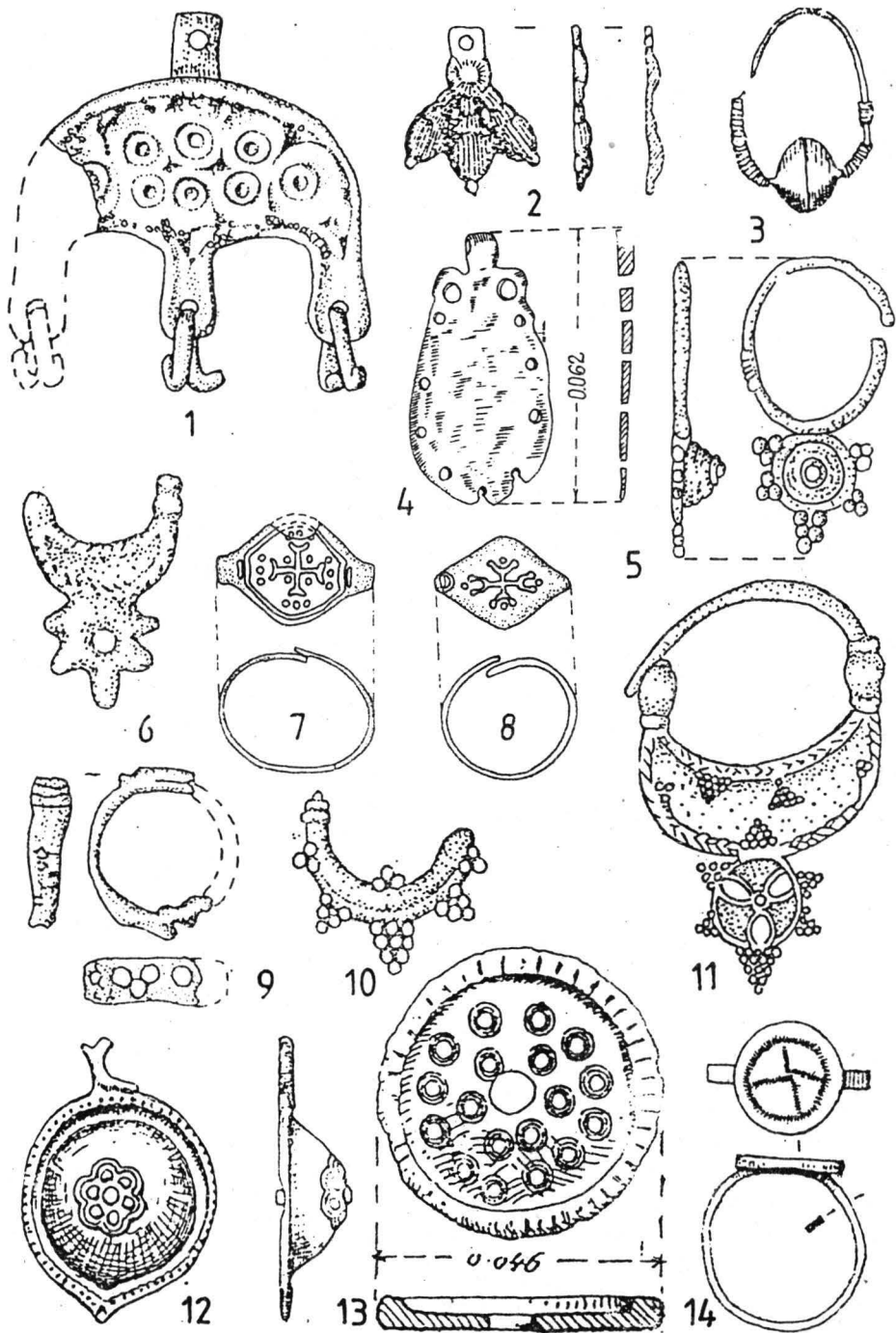

Fig.26.

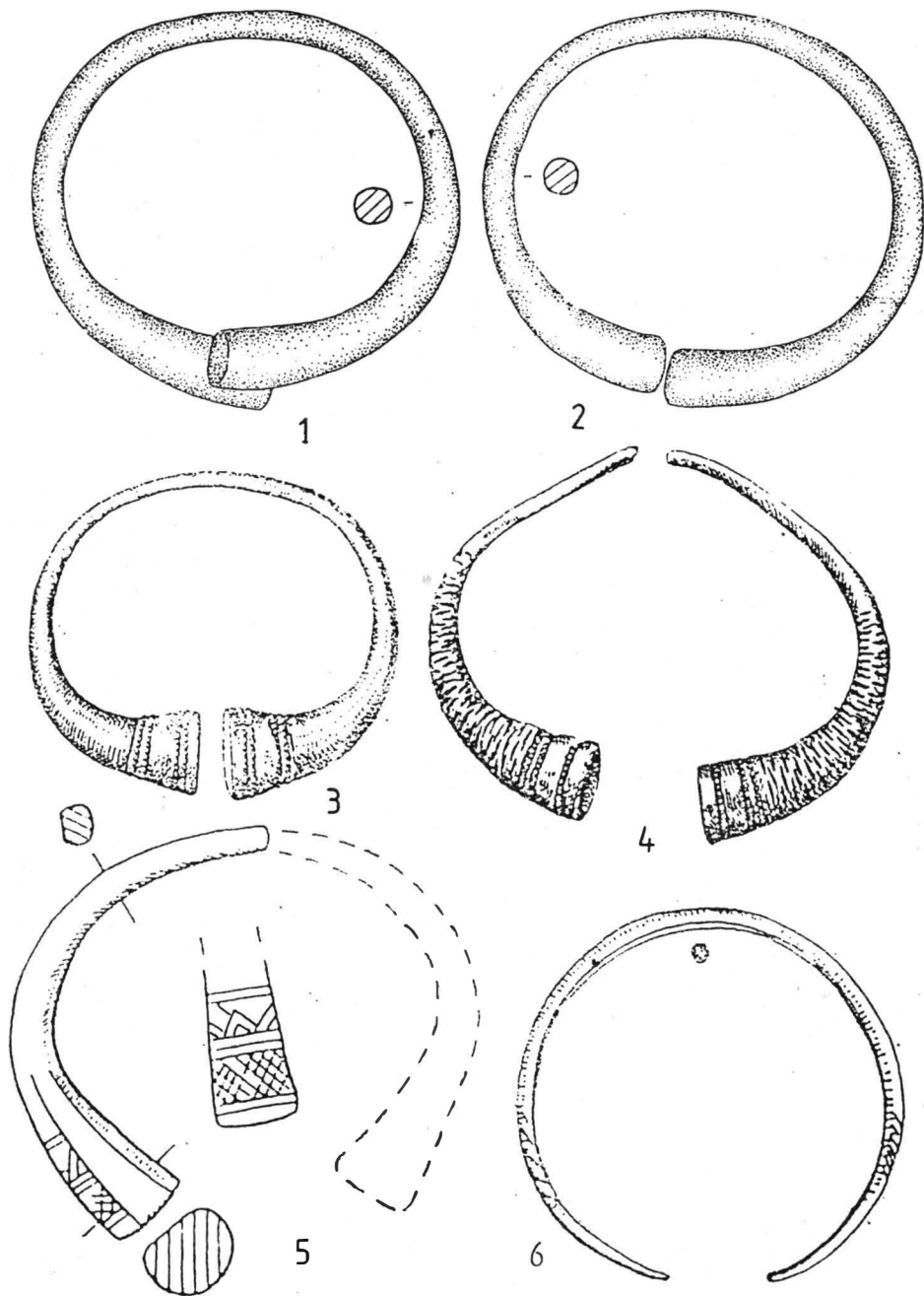

Fig.27.

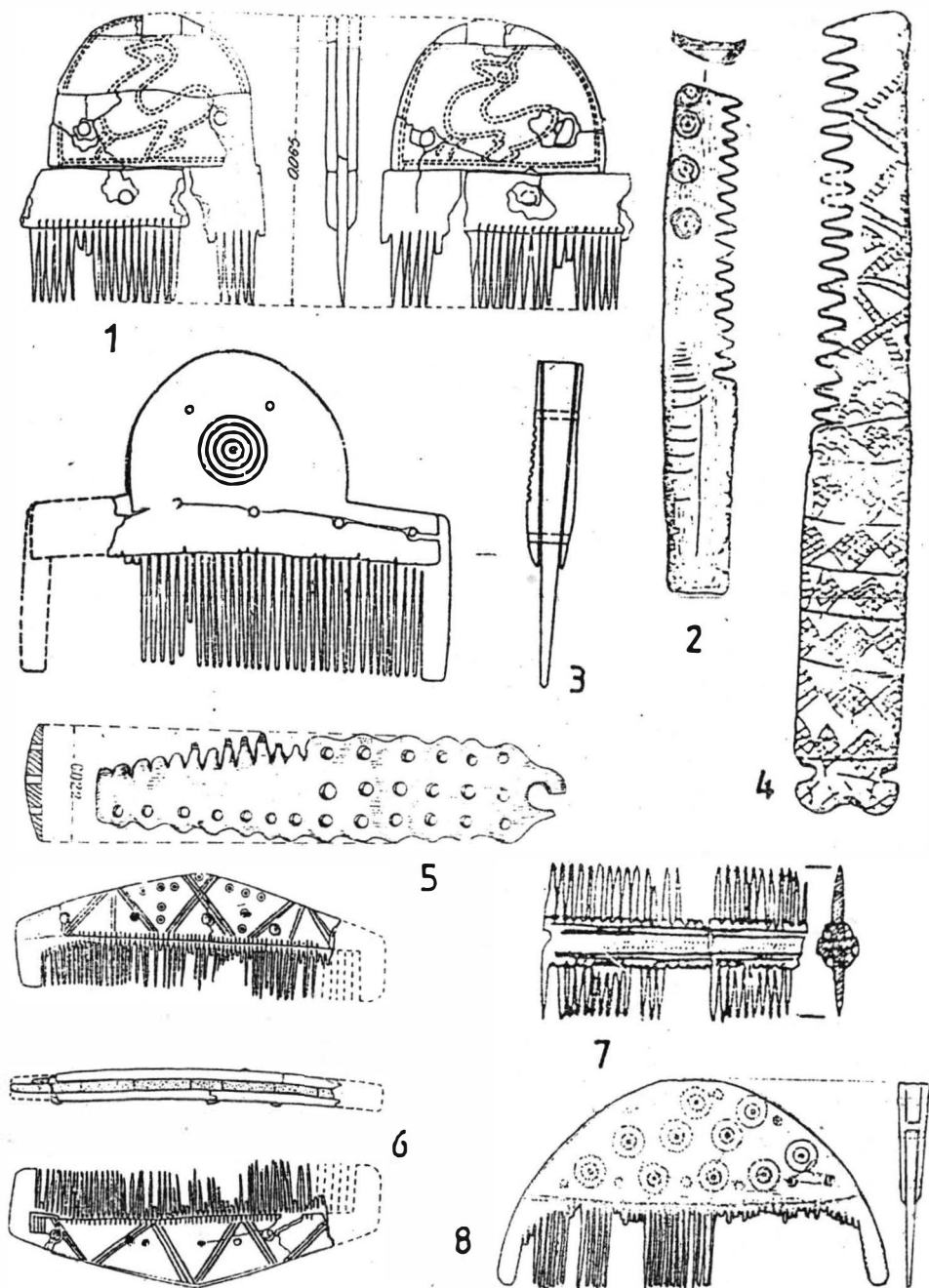

Fig.28.

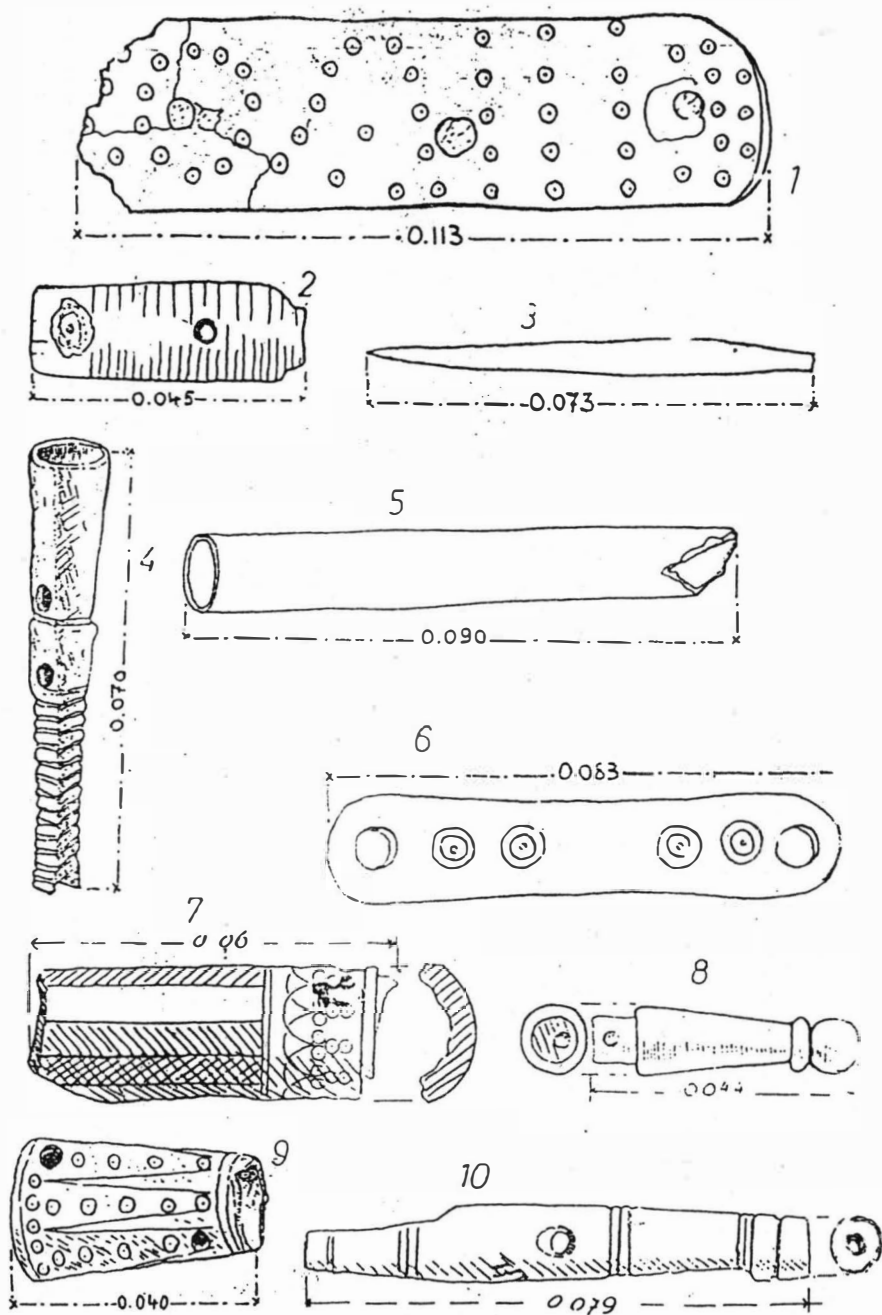

Fig.29.

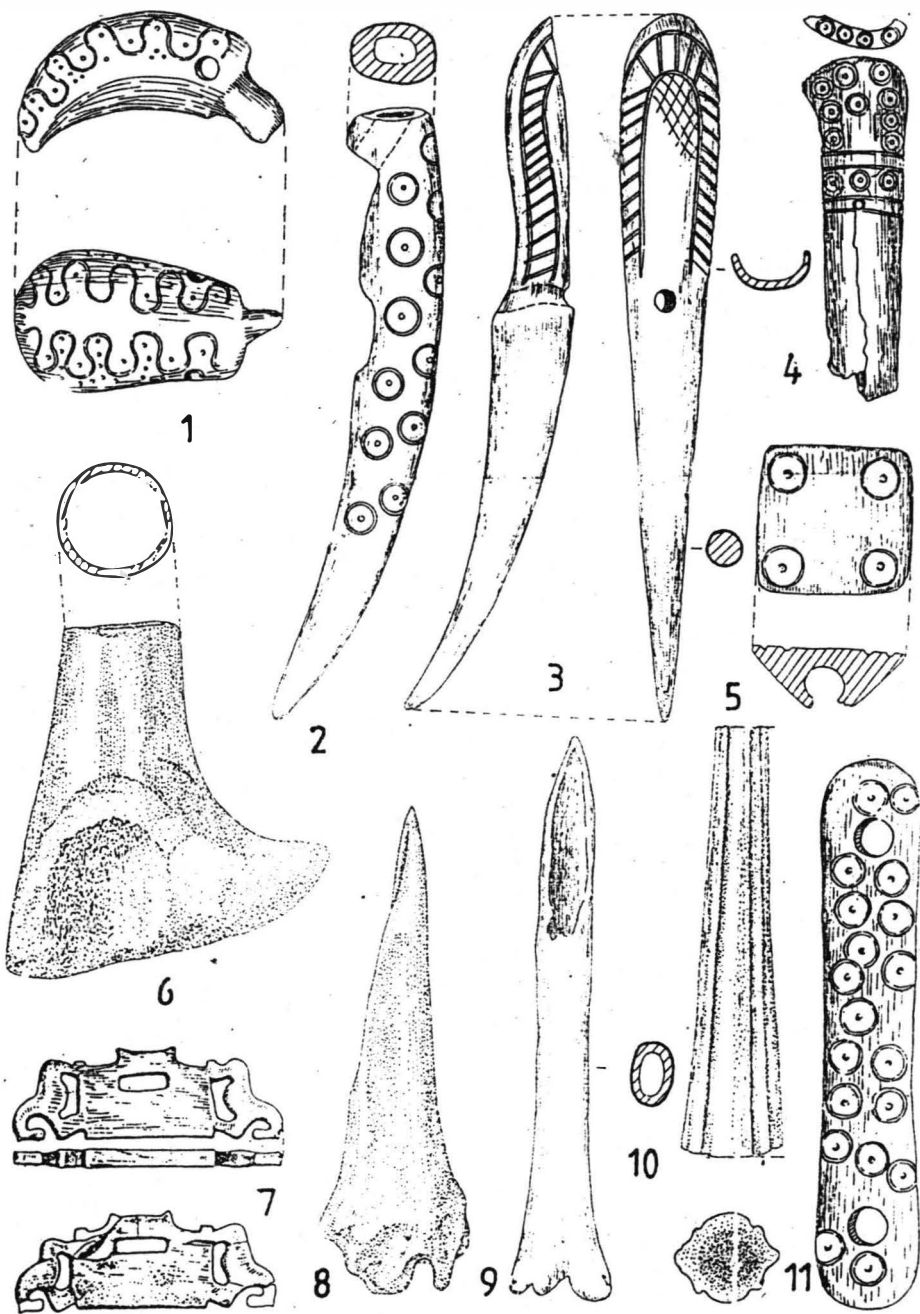

Fig.30.

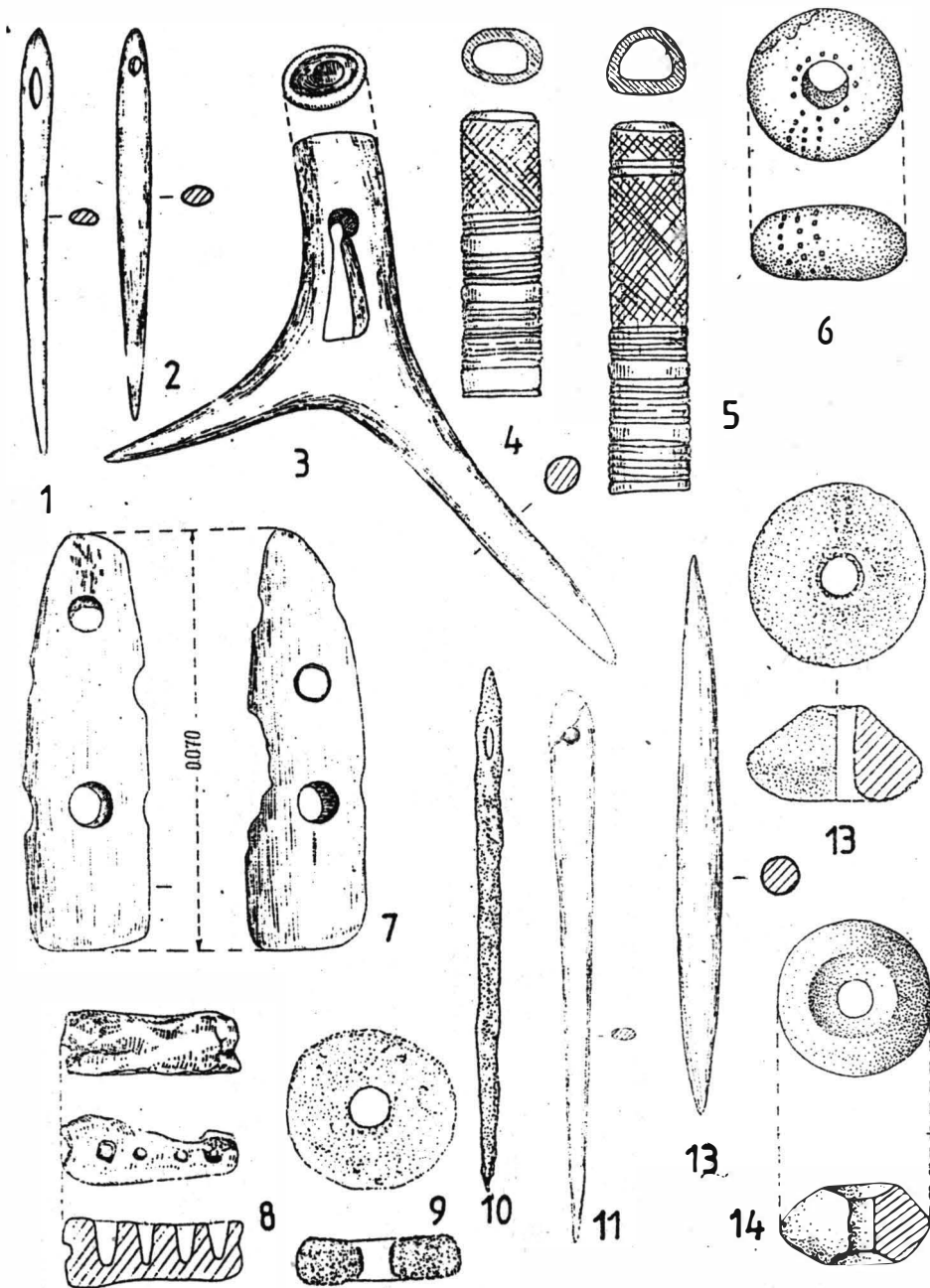

Fig.31.

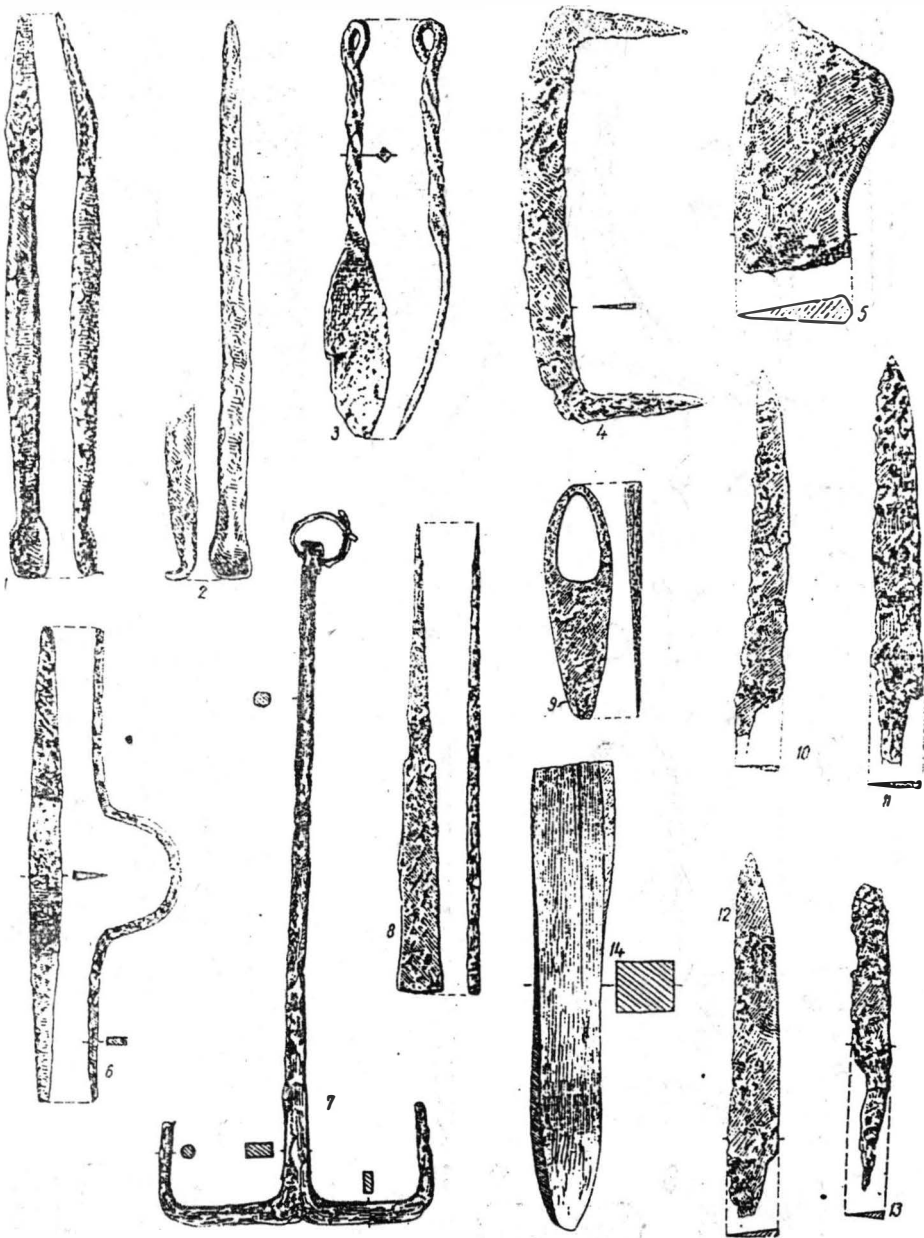

Fig.32.

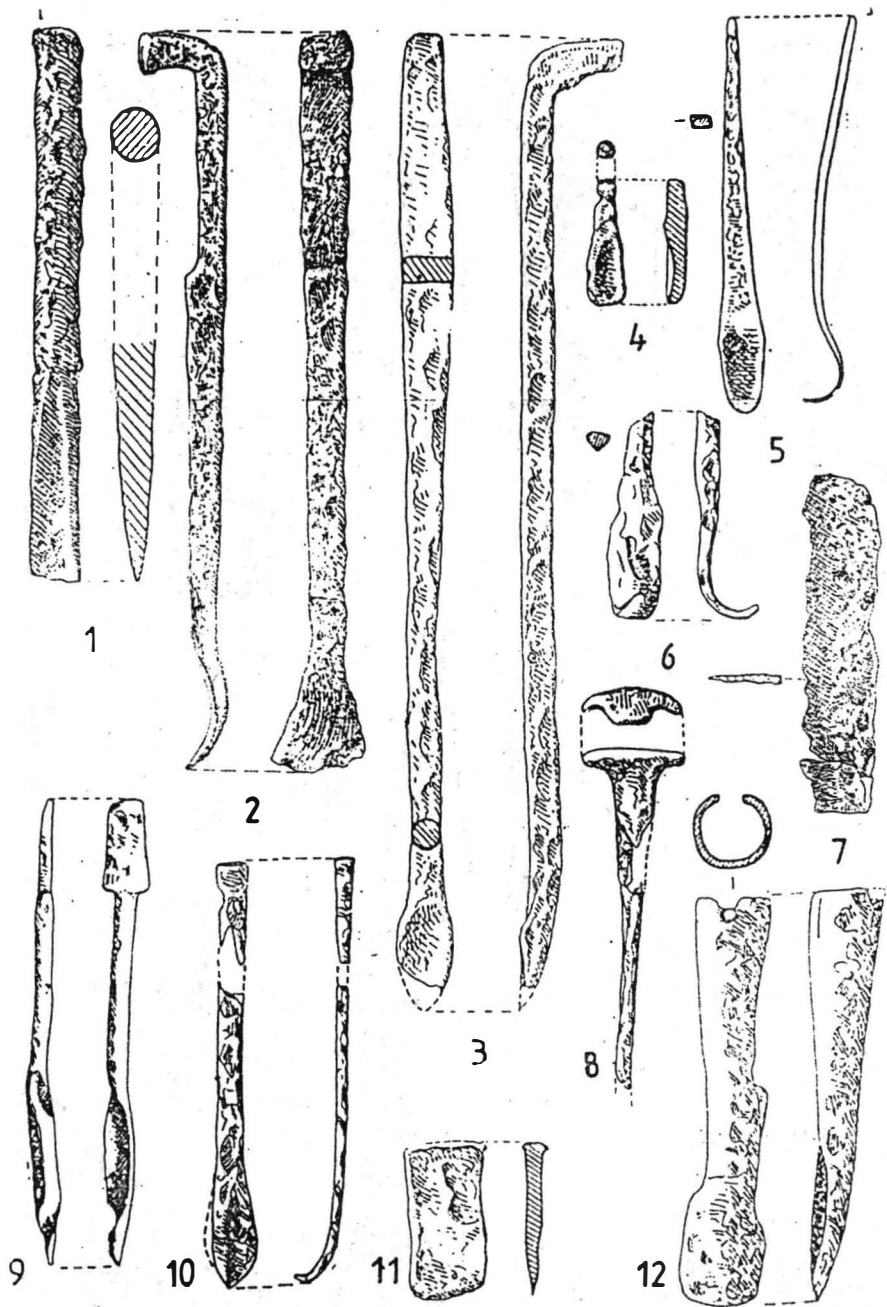

Fig.33.

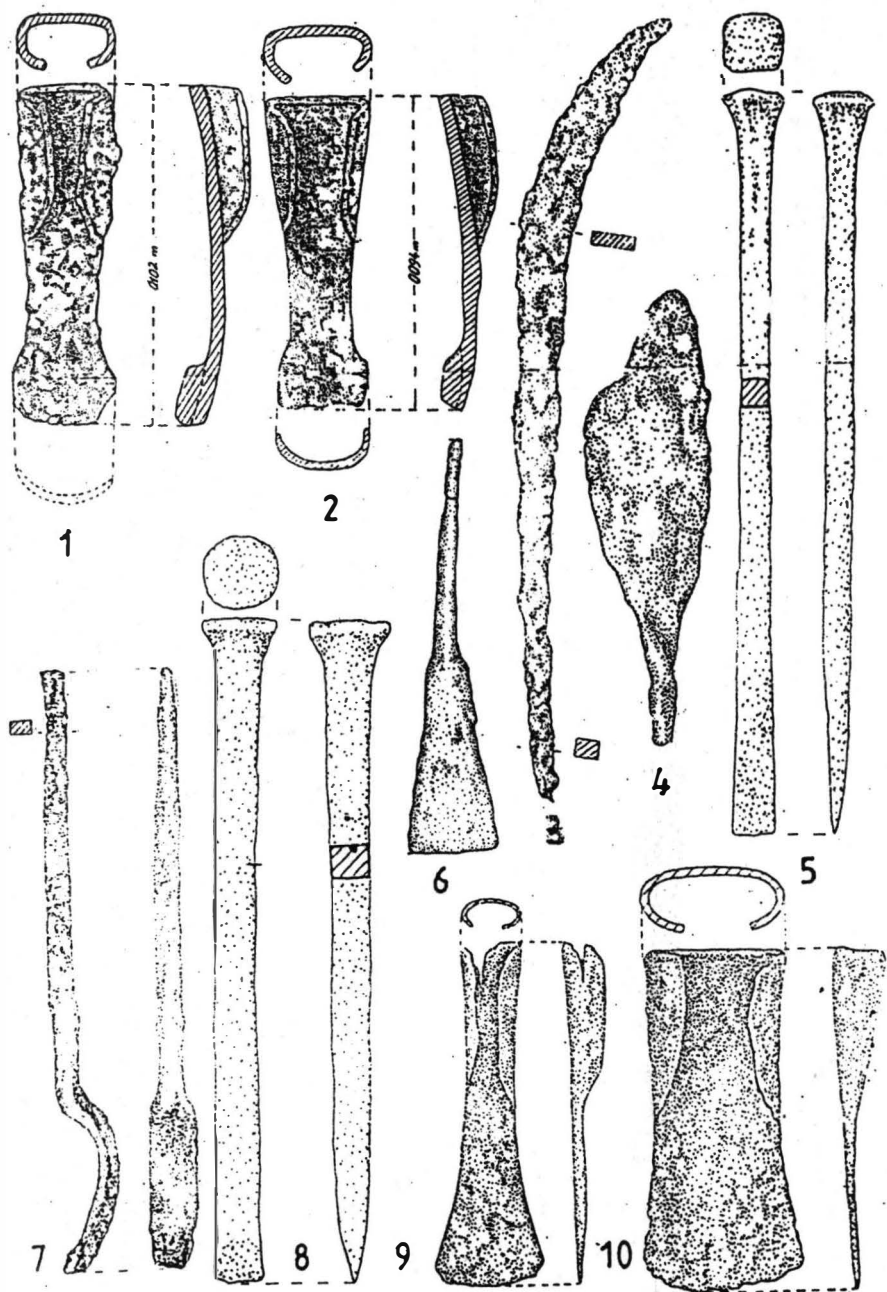

Fig.34.

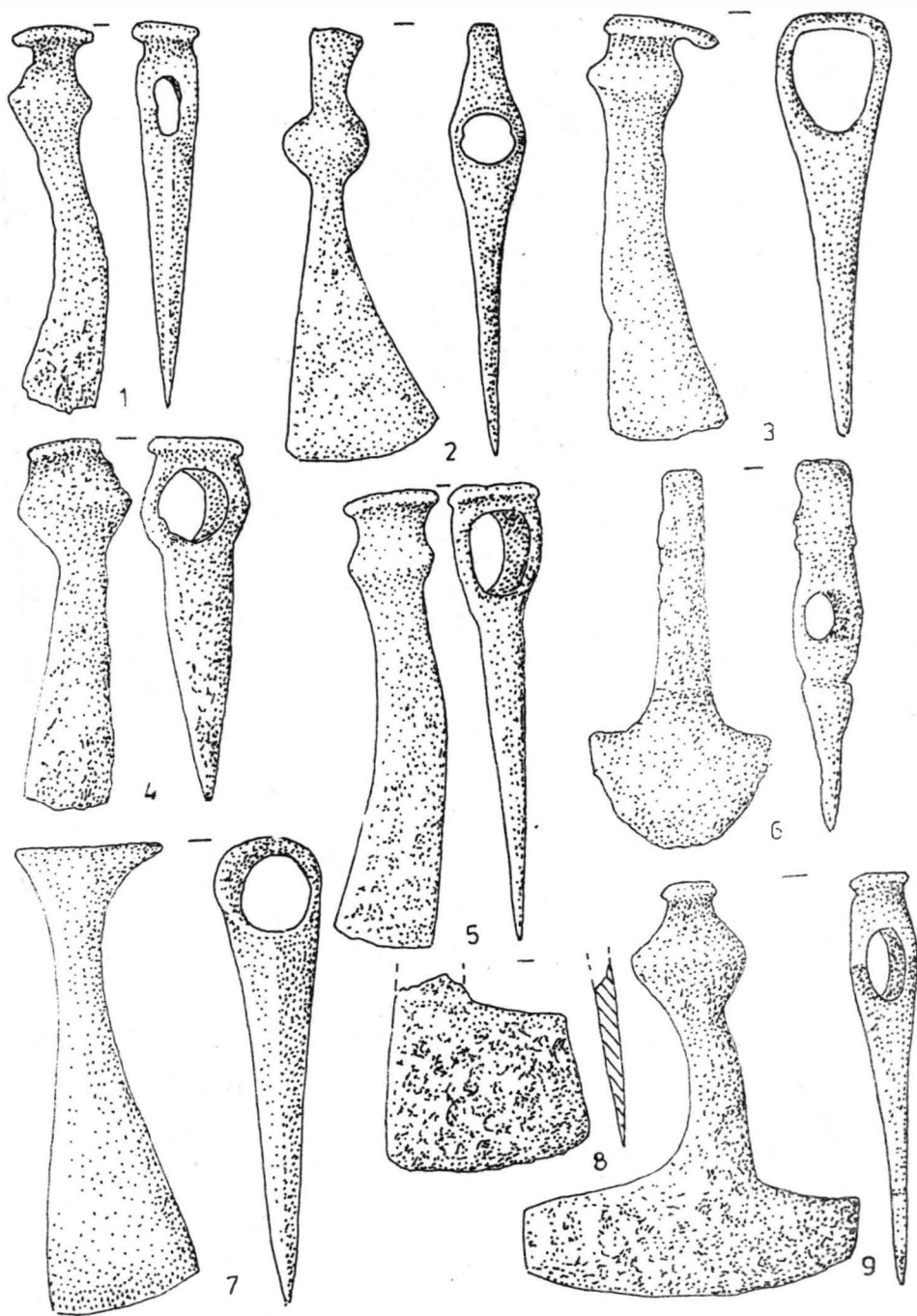

Fig.35.

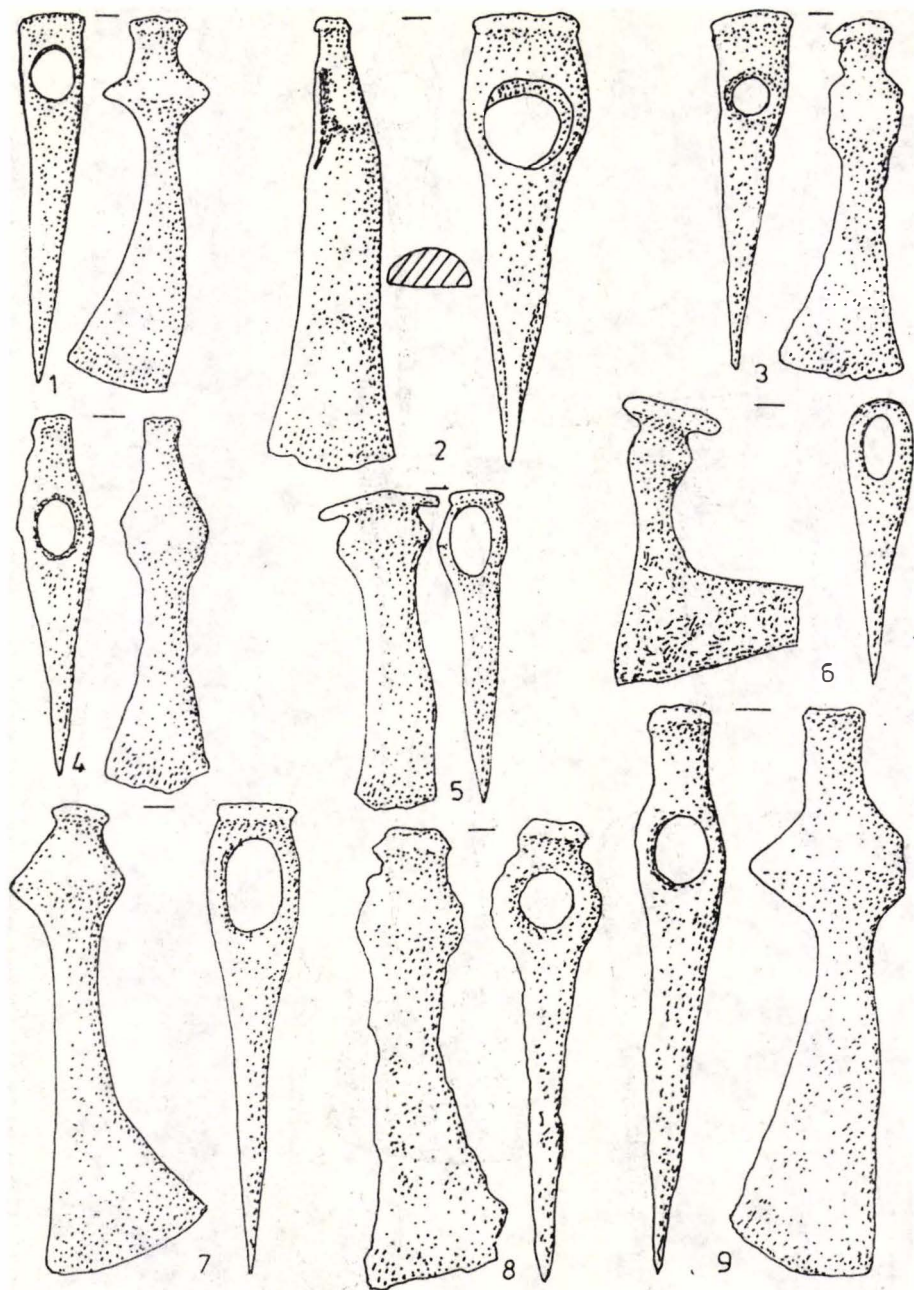

Fig.36.

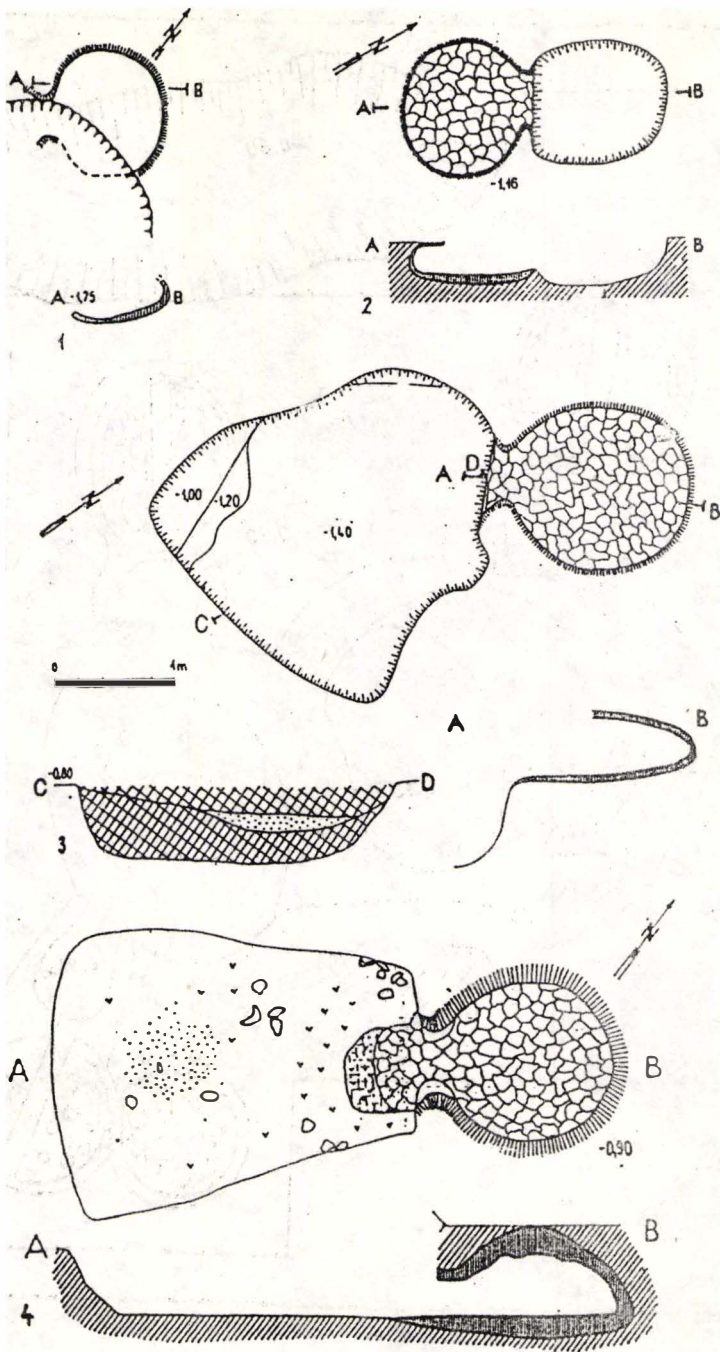

Fig.37.

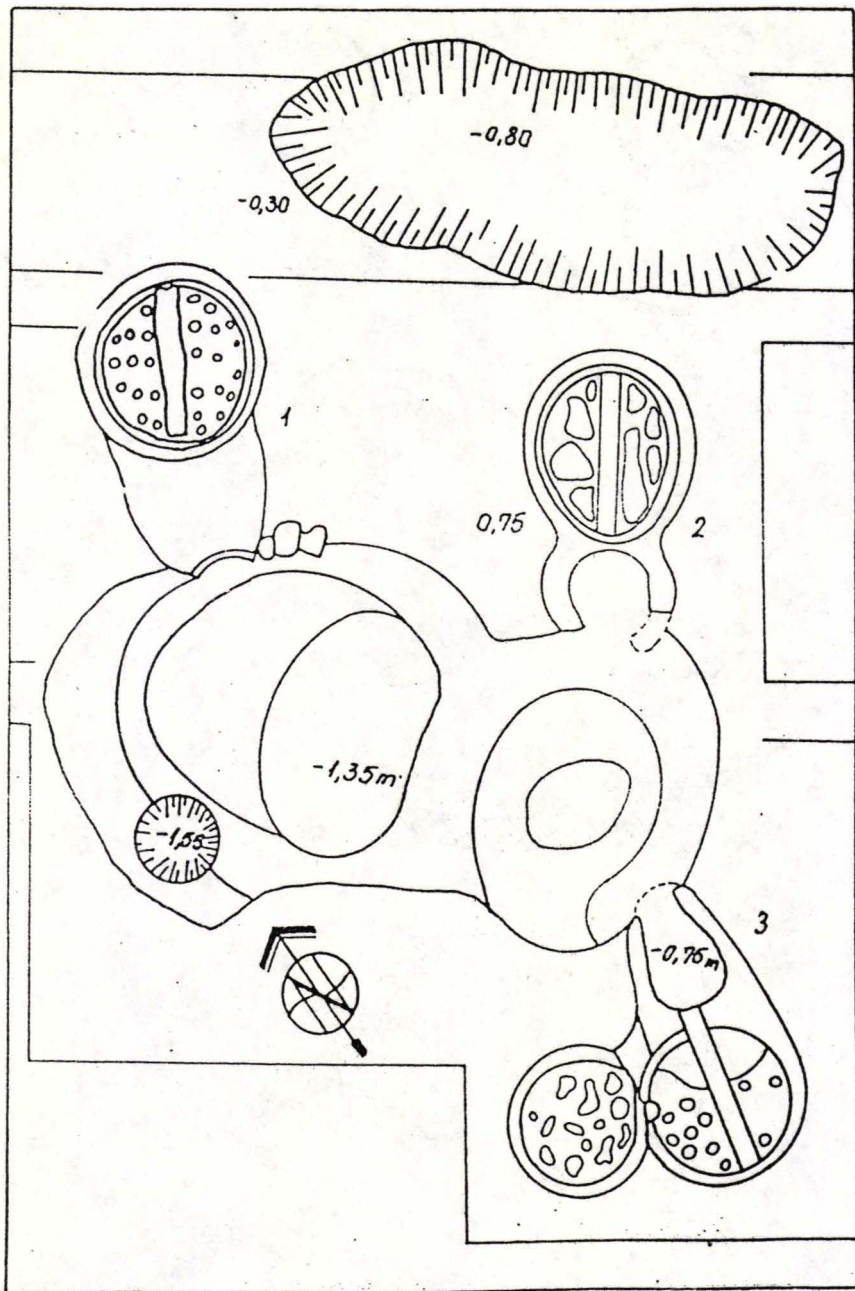

Fig.38.

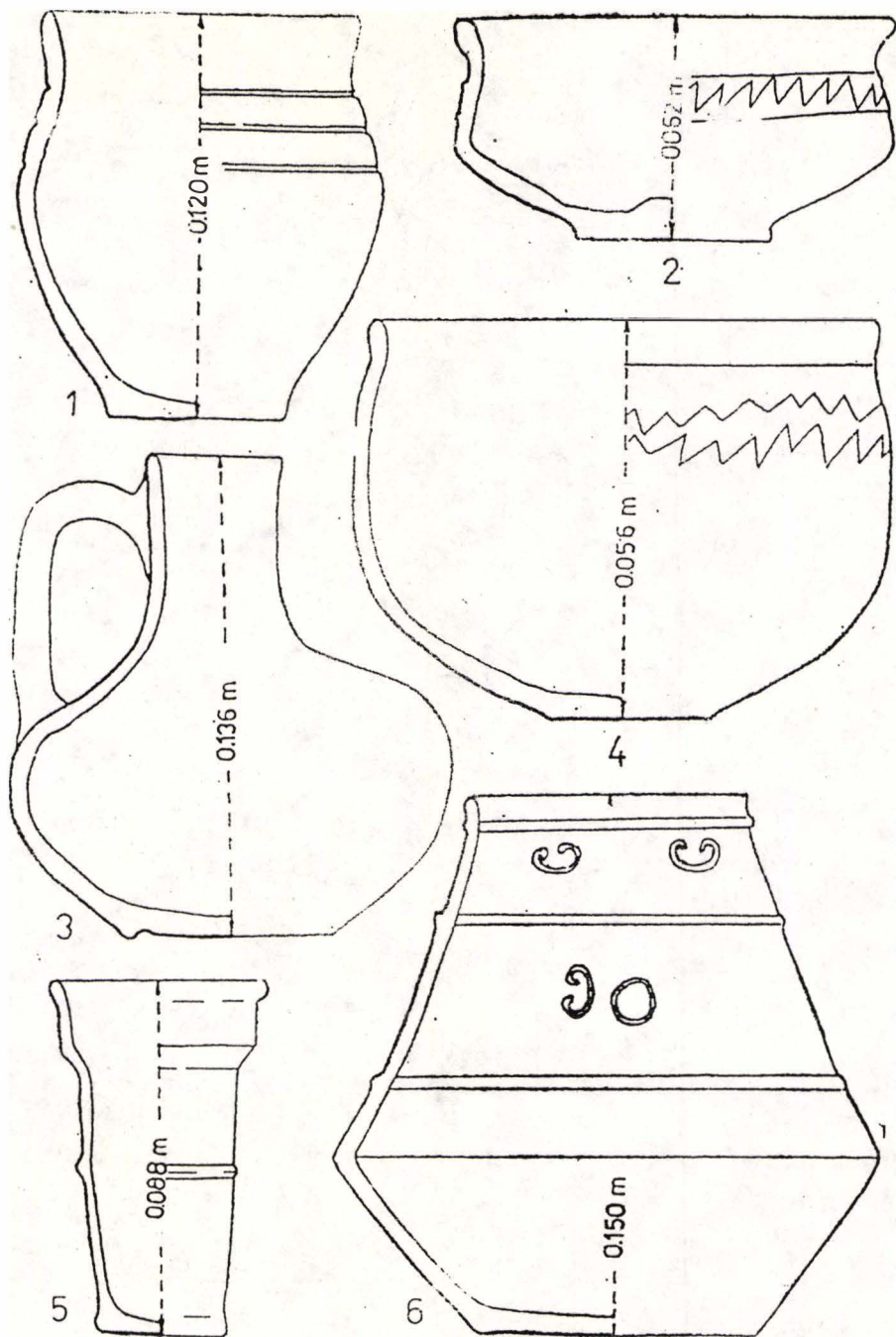

Fig.39.

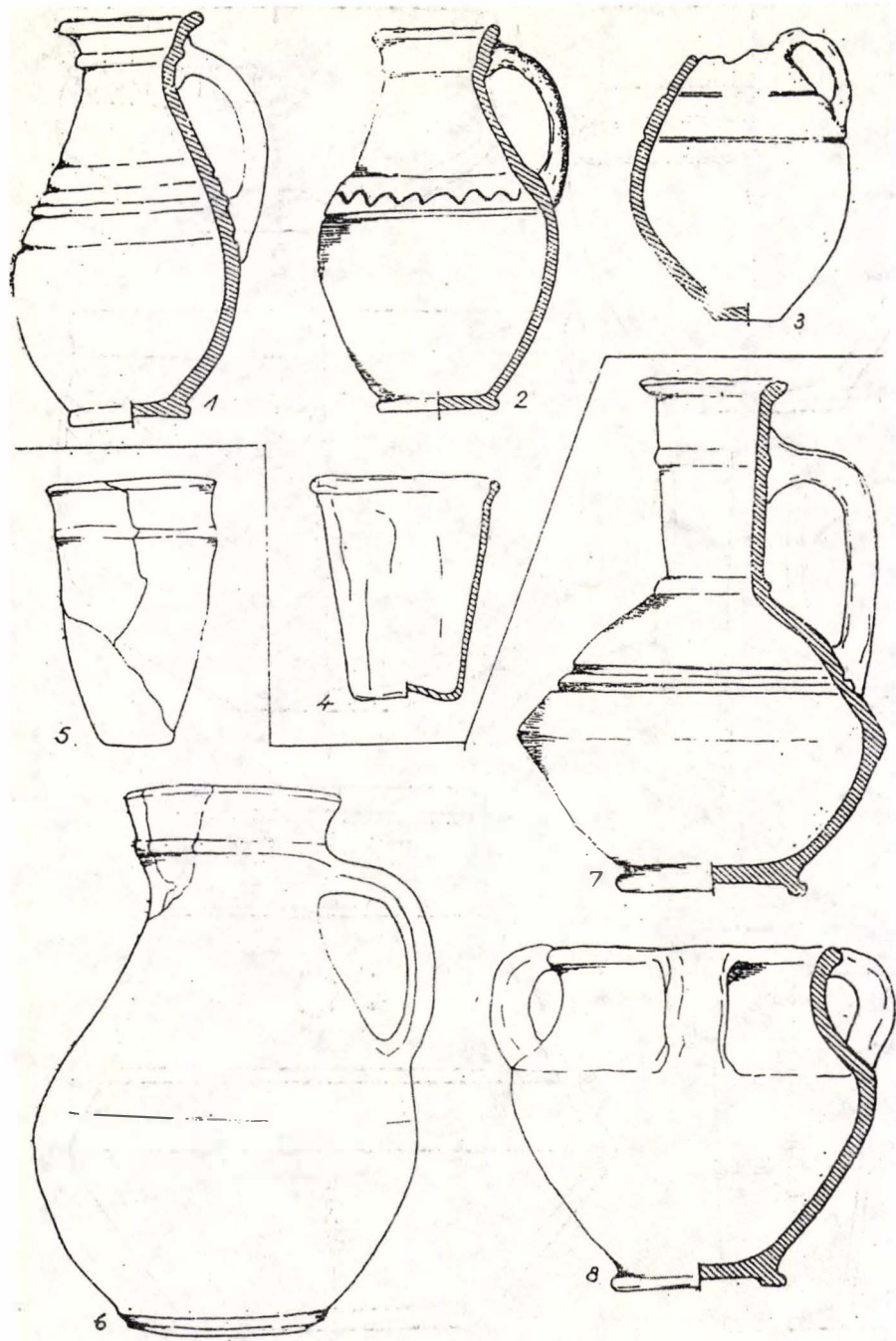

Fig.40.

Fig.41.

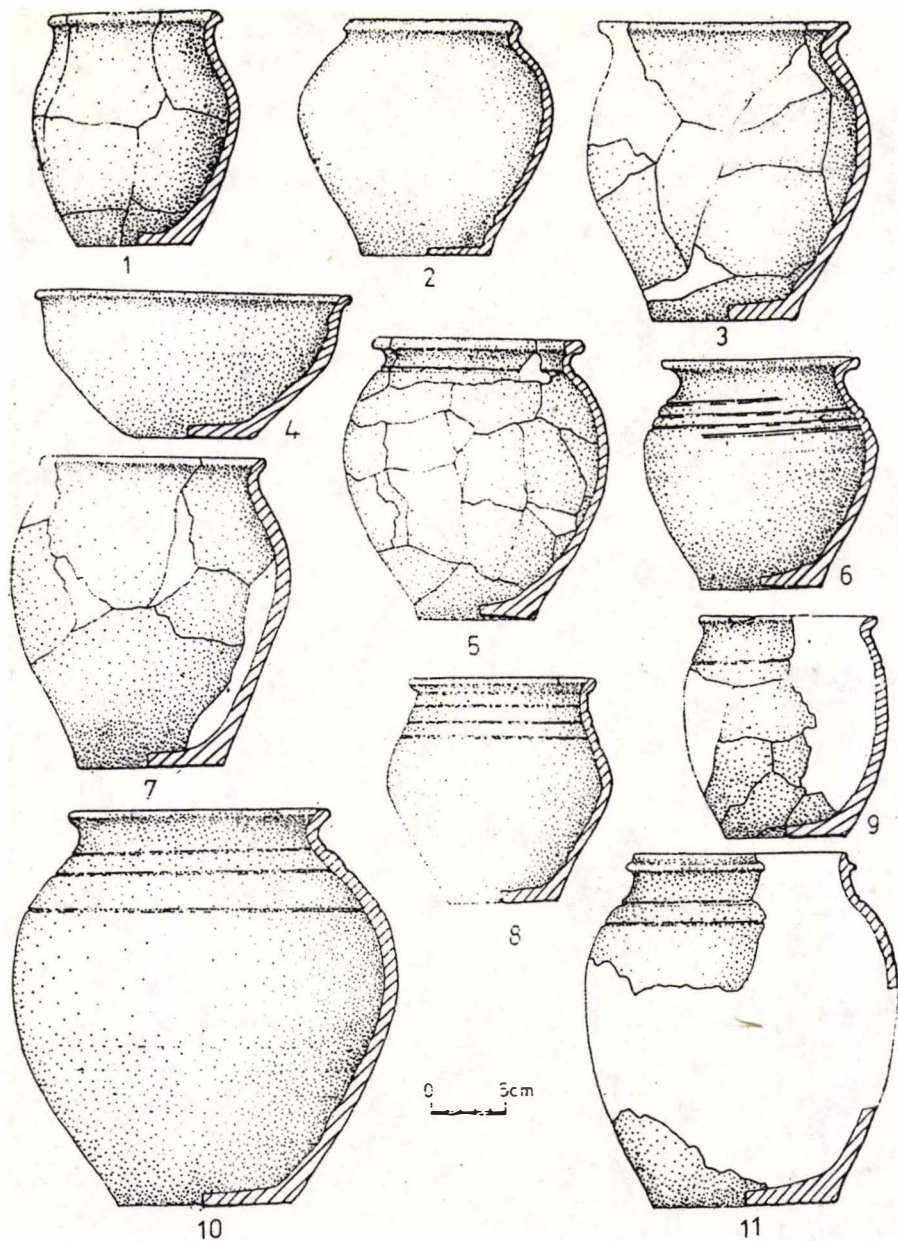
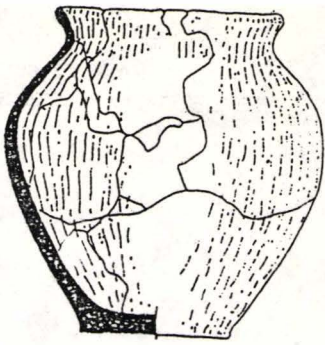
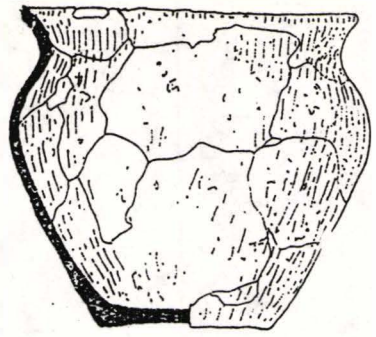

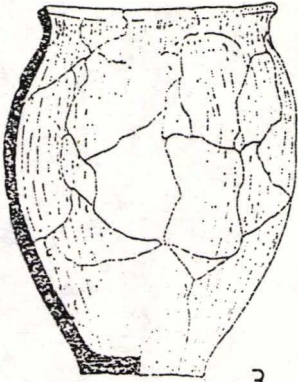
Fig.42.

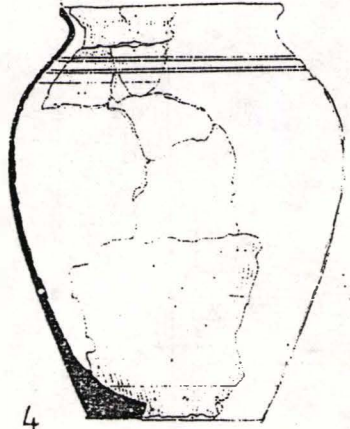
1

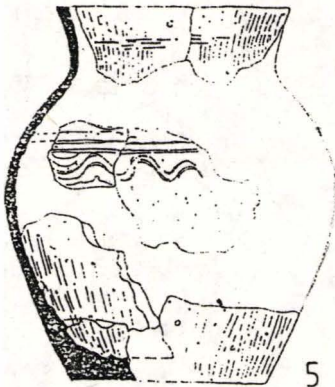
2

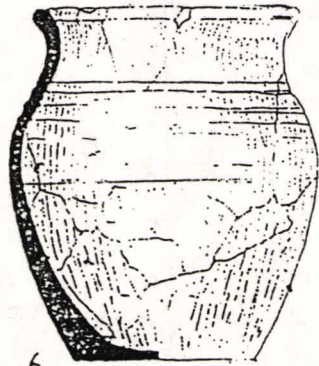
3

4

5

6

Fig.43.

Fig.44.

Fig.45.

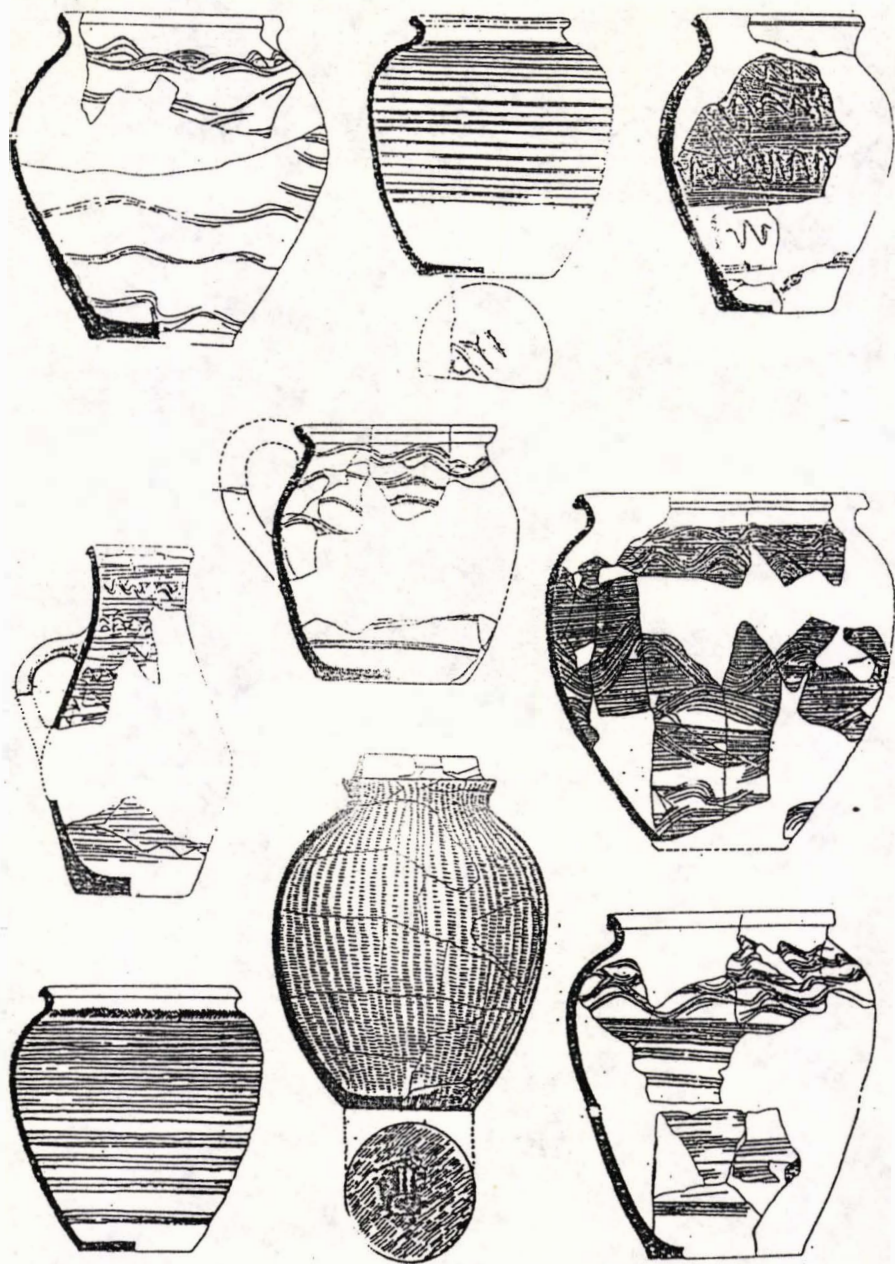

Fig.46.

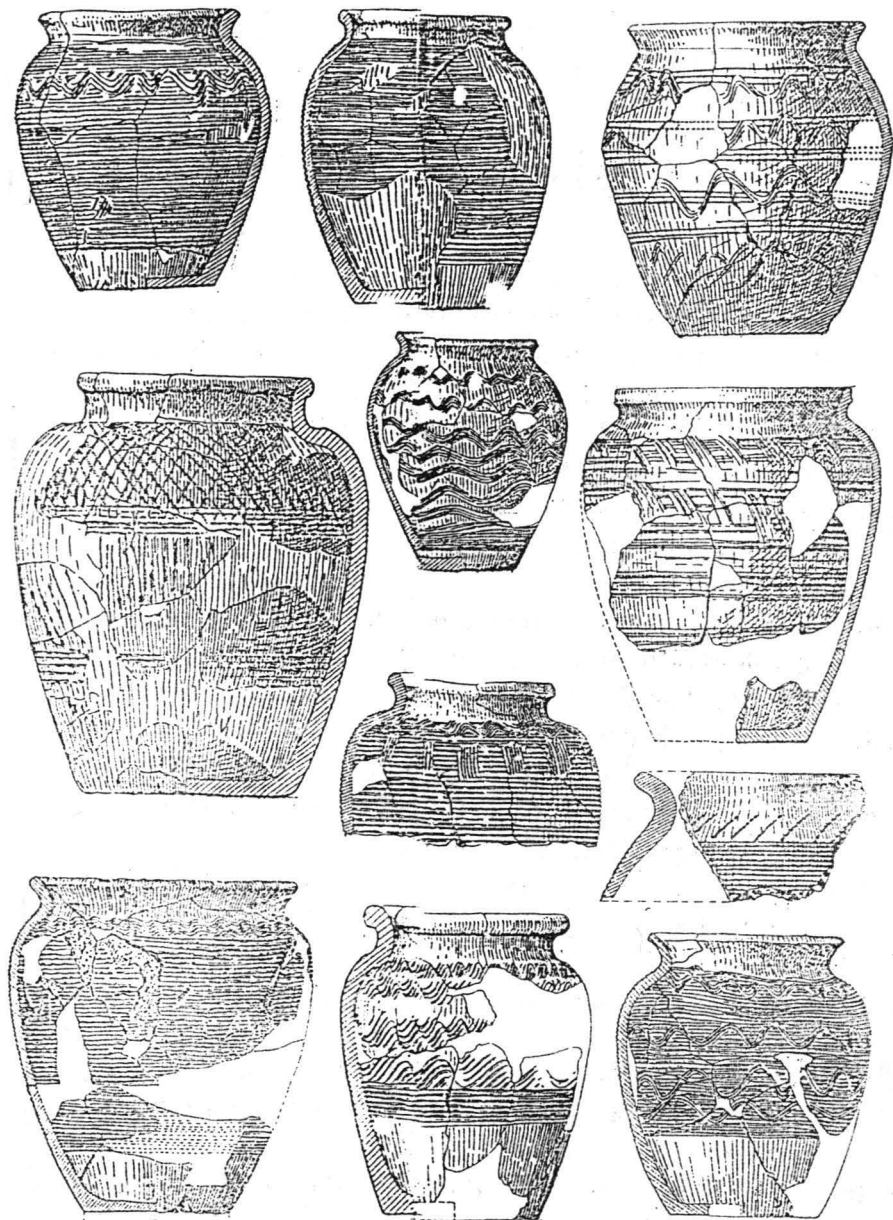

Fig.47.

LISTA FIGURILOR

- Fig. 1.** Cuptoare de redus minereu din secolele IV-IX d.Hr. A, Doboșeni-Covasna; B, Șercaia-Brașov; C, Fizeș-Caraș Severin; D, Șirna-Prahova; E, Ghelari-Hunedoara; F, Gera Tiuz-Germania (după Șt.Olteanu, N.Neagu, D.Șeclăman).
- Fig. 2.** Ateliere pentru redus minereu din secolele VIII-X d.Hr. de la Bucov-Prahova (după Maria Comșa).
- Fig. 3.** Unelte de fierărie din secolele IX-X din depozitul de la Dragosloveni-Vrancea (după Maria Comșa și Gh.Constantinescu).
- Fig. 4.** Unelte agricole și meșteșugărești din depozitul de la Dragosloveni-Vrancea, secolele IX-X (după Maria Comșa și Gh.Constantinescu).
- Fig. 5.** Unelte agricole din depozitul de la Dragosloveni-Vrancea (după Maria Comșa și Gh.Constantinescu).
- Fig. 6.** Unelte și arme din depozitul de la Dragosloveni-Vrancea (după Maria Comșa și Gh.Constantinescu).
- Fig. 7.** Unelte de fierărie și agricole din secolele IX-X. 1-3,5,9-12, Echimăuți-Rezina; 4,6-8, Alcedar-Șoldănești (după G.B. Fedorov).
- Fig. 8.** Unelte agricole și de fierărie din secolele IV-V de la Bratei-Sibiu (după Ligia Bâzru).
- Fig. 9.** Unelte din fier din secolele IV-V. 1, Târgșor-Prahova; 2, Lunca-Galați; 3-4, Trușești-Botoșani; 5, Băiceni-Iași; 6, Buțuluc-Iași (după I.Ioniță).
- Fig. 10.** Reconstituirea unui atelier de fierărie din secolele VIII-IX de la Dodești-Vaslui (A) și a unui atelier de țesătorie din secolul al VI-lea (B) la Morești-Mureș (B, după K.Horedt).
- Fig. 11.** Unelte și arme din fier din secolele IX-X de la Curcani-Călărași (după Maria Comșa și C.Deculescu).
- Fig. 12.** Unelte din fier din secolele IX-X din depozitul de la Răstoaca-Vrancea (după A.Paragină).

- Fig. 13.** Unelte și arme din secolele IX-X din depozitul de la Radovanu-Călărași (după Maria Comșa și Elena Gheannopoulos).
- Fig. 14.** Tipare din secolele V-VII. 1, Ștefan cel Mare-Bacău; 2, Rădeni-Neamț; 3, Davideni-Neamț; 4, Dodești-Vaslui (1-3, după I.Mitrea).
- Fig. 15.** Tipare din secolele VI-VIII. 1, Botoșana-Suceava; 2, Dumbrăveni-Sibiu; 3, București-Străulești; 4, Olteni-Teleorman; 5, Traian-Bacău; 6, Poienița-Vrancea; 7, Cristur-Covasna (2, după K.Horedt; 3, după V.Teodorescu; 4, după C.Preda 6, după I.Mitrea; 7, după Z.Zekely).
- Fig. 16.** Tipare din secolele VI-VIII. 1, Vădeni-Vaslui; 2, Dolheștii Mari-Suceava; 3, București Soldat Ghivan; 4, Gura Idrici-Vaslui; 5, Lozna Străteni-Botoșani; 6, Botoșana-Suceava; 7, Soveja-Vrancea; 8, Răcoasa-Vrancea; 9, Onești-Bacău (3, după Margareta Constantiniu; 4, după G.Coman și Ruxandra Alaiba; 8, după V.Bobi).
- Fig. 17.** Matrițe din os din secolele VII-VIII de la Costești-Iași.
- Fig. 18.** Tipare din secolele VI-VII de la Felnac-Arad (după L.Mărghitan).
- Fig. 19.** Tipare din secolele VI-VII de la Felnac-Arad (după L.Mărghitan).
- Fig. 20.** Tipare din secolele VI-VII de la Felnac-Arad (după L.Mărghitan).
- Fig. 21.** Creuzete și linguri de turnat din secolele VI-VIII. 1-2, Dodești-Vaslui; 3-4, Botoșana-Suceava; 5, Budureasca-Prahova; 6, București-Casa Armatei; 7, Sărata Monteoru-Buzău (5-6, după V.Teodorescu; 7, după I.Nestor și Eugenia Zaharia).
- Fig. 22.** Unelte pentru prelucrarea obiectelor de podoabă și vestimentare din secolele VI-VIII. 1, Botoșana-Suceava; 2-5,10,12, Dodești-Vaslui; 6, Seliște-Orhei; 7-8, Davideni-Neamț; 9,11, Bucov-Prahova; 13-14, Roșcov-Hotin (6, după I.A.Rafaloviè, 7-8, după I.Mitrea; 9,11, după Maria Comșa; 13-14, după V.D.Baran).
- Fig. 23.** Fibule și cataramă în stare de prelucrare, din secolul al VI-lea, de la Drobeta-Turnu Severin (după A.Bejan).
- Fig. 24.** Fibule de bronz turnate din secolul al VI-lea. 1-2,8,12, localități necunoscute din Muntenia și Oltenia; 3-6,9-11, Celei-Olt; 7, Târgșor-Prahova (1-2,8,12, după D.Popescu; 3-6,9-11, după D.Tudor; 7, după Gh.Diaconu).
- Fig. 25.** Obiecte creștine din secolele VI-X. 1, Davideni Neamț; 2,

Ruginoasa-Iași; 3, Reșca-Olt; 4, Moigrad-Sălaj; 5-6, Obârșia-Olt; 7, Hlincea-Iași; 8-9, Rașcov-Hotin; 10, Căndești-Vrancea; 11, Dodești-Vaslui; 12, Lozna Străteni-Botoșani; 13, Dridu-Ialomița, 14, Murgeni-Vaslui (1, după I.Mitrea; 3, după D.Tudor; 4, după M.Rusu; 5-6, după O.Toropu; 8-9, după V.D.Baran; 13, după Eugenia Zaharia).

Fig. 26. Obiecte de podoabă din secolele V-IX. 1, Dănceni-Strășeni; 2, Maglavit-Dolj; 3, Orlea-Olt; 4, Murgeni-Vaslui; 5, Gâmbaș-Alba; 6, Horodiștea-Botoșani; 7-8, Obârșia-Olt; 9, Seliște-Orhei; 10, Vădeni-Vaslui; 11, Cicău-Alba; 12-13, Sucidava-Olt; 14, Bratei-Sibiu (1,9, după I.A.Rafaloviè; 2-3,7-8, după O.Toropu; 5, după K.Horedt; 11, după Iudita Winckler; 14, după Ligia Bârzu).

Fig. 27. Brățări din secolele VI-VII. 1-2, Secuieni-Neamț; 3, Șura Mare-Sibiu; 4, Rupea-Brașov; 5, Rașcov-Hotin; 6, Sucidava-Olt (3-4, după K.Horedt; 5, după V.D.Baran; 6, după D.Tudor).

Fig. 28. Piepteni din os din secolele IV-X. 1, Lețcani-Iași; 2,4,7, Scoc-Orhei; 3,8, Valea Seacă-Bârlad; 5, Băiceni-Iași; 6, Biharea-Bihor (1, după Cătălina Bloșiu; 2,4, după I.A.Rafaloviè; 3,8, după V.Palade; 5, după V.Spinei; 6, după S.Dumitrașcu; 7, după L.V.Vakulenko și O.M.Prihodniuk).

Fig. 29. Obiecte de os din secolele V-VII de la Sucidava-Olt (după D.Tudor).

Fig. 30. Obiecte din os din secolele V-XI; 1,5, Epureni-Vaslui; 2, Căcorăni-Botoșani; 3, Udești-Suceava; 4, Botoșana-Suceava; 6,8-10, Lozna Străteni-Botoșani; 7, Bucov-Prahova; 11, Dănești-Vaslui (7, după Maria Comșa).

Fig. 31. Unelte din secolele V-XI pentru prelucrarea lânii și fibrelor vegetale. 1-3, Suceava-Șipot; 4-5, Orlea-Olt; 6, Epureni-Vaslui; 7, Băiceni-Iași; 8, Bucov-Prahova; 9, Alcedar-Rezina; 10,12, Dodești-Vaslui; 13, Petruha-Orhei; 14, Botoșana-Suceava (4-5, după O.Toropu; 9,13, după G.B.Fedorov).

Fig. 32. Unelte din secolele IV-V pentru prelucrarea lemnului de la Bratei-Sibiu (după Ligia Bârzu).

Fig. 33. Unelte din secolele VIII-X pentru prelucrarea lemnului. 1-2,7, Dridu-Ialomița; 3-6,8-12, Bucov-Prahova (1-2,7, după Eugenia Zaharia; 3-6,8-12, după Maria Comșa).

Fig. 34. Unelte din secolele VIII-X pentru prelucrarea lemnului. 1-2,

Fundu Hertzii-Botoșani; 3,7, Negrești-Vaslui; 4,6, Dodești-Vaslui; 5, Viișoara-Vaslui; 8, Blăgești-Vaslui; 9, Mălușteni-Vaslui; 10, Bârlălești-Vaslui (3,7, după Ruxandra Alaiba).

Fig. 35. Topoare din secolele VII-XI. 1, Hangu-Neamț; 2, Bârlălești-Vaslui; 3, Prăjești-Bacău; 4, Tăvădărești-Bacău; 5, Arbore-Suceava; 6, Bălteni-Vaslui; 7, Țepu-Galați; 8, Bucov-Prahova; 9, Orbeni-Bacău (2, după G.Coman; 4,9, după Al.Artimon; 8, după Maria Comșa).

Fig. 36. Topoare din secolele VII-XI. 1,3-4, Aiudul de Sus-Alba; 2, Curtești-Botoșani; 5, Liteni-Suceava; 6, Fedești-Vaslui; 7, Țolici-Neamț; 8, Câmpia Turzii-Cluj; 9, Râmeț-Alba (1,3-4,8-9, după K.Horedt).

Fig. 37. Cuptoare din secolele VIII-X de la Bucov-Prahova (după Maria Comșa).

Fig. 38. Planul atelierului de olar din secolul al IV-lea de la Grădinari-Caraș Severin (după A.Bejan).

Fig. 39. Ceramică din secolele IV-V de la Todirești-Botoșani (după I.Ioniță).

Fig. 40. Ceramică din secolele IV-V din Transilvania. 1-6, Tg.Mureș-Mureș; 7-8, Gheja-Mureș (după K.Horedt).

Fig. 41. Ceramică din secolele IV-V de la Bratei-Sibiu (după Ligia Bârză).

Fig. 42. Ceramică de tip *Costișa-Botoșana-Hansca* din secolele V-VII. 1, Ștefan cel Mare-Bacău; 2, Horga-Vaslui; 3, Dodești-Vaslui; 4,10, Costișa-Neamț; 5, Nichiteni-Botoșani; 6, Cârniceni-Iași; 7,9,11, Botoșana-Suceava; 8, Bogdănești-Vaslui.

Fig. 43. Ceramică de tip *Ipotești-Cândești* (secolele VI-VII) de la București. 1-3,6, Str. Soldat Ghivan; 4-5, Ciurel.

Fig. 44. Ceramică din secolele VII-VIII de la Bratei-Sibiu (după Eugenia Zaharia).

Fig. 45. Ceramica din secolele VIII-X din Moldova. 1-3, Fălcium-Vaslui; 4, Spinoasa-Iași; 5,7, Dodești-Vaslui; 6, Oituz-Bacău; 8-9, Izvoare Bahna-Neamț; 10, Galați; 11, Ripiceni-Botoșani (8-9, după I.Mitrea).

Fig. 46. Ceramică din secolele VIII-X de tip Dridu de la Bucov-Prahova (după Maria Comșa).

Fig. 47. Ceramică din secolele X-XI de la Dridu-Ialomița (după Eugenia Zaharia).

LES METIERS AU NORD DU BAS DANUBE

PENDANT LA PERIODE DES IVE - XIE SIECLES AP. J.C.

RESUME

Dans l'ensemble de l'évolution de la société locale du nord du Bas Danube, à partir des temps immémoriables et jusqu'au Moyen Age, la période du Ier millénaire après J.C. présente une importance particulière par l'ampleur, la signification et les conséquences des événements historiques déroulés pendant cette période.

En effet, c'est pendant ce millénaire, que dans l'espace carpatodanubiano-pontique, ont eu lieu la constitution et le développement de l'état gëto-dace sous Décébal, les conflits armés entres les Daces et les Romaines, qui sont finalement mené à la transformation d'une partie de la Dacie en province romaine, le déroulement des grandes migrations des populations venant des zones situées au nord du Pontus, la retraite de l'état romain au sud du Danube, la constitution de l'Empire Byzantin dans le sud-est de l'Europe ayant des possessions même au nord du fleuve tout comme l'apparition des premières formations prestatales roumaines. C'est toujours pendant cette époque, à partir des premiers siècles du millénaire mentionné, qu'a lieu la pénétration par étapes, du christianisme au sein des communautés rurales locales daco-romaines, ensuite sa généralisation, par l'intermède de la population, à travers l'espace habité par celle-ci, en même temps que l'amplification, la continuation et la mise au point du processus de romanisation des autochtones au-delà des anciennes frontières de la province romaine Dacie, dans le milieu des Daces libres. Dans le contexte de ces multiples et significatives transformations d'ordre social, économique, culturel et politique, se produisent le déroulement et le parchèvement de l'important procès de formation du peuple roumain et de la langue roumaine.

Par la complexité et la variété des aspects définitoires qui la caractérisent des points de vue temporel et spatial, et aussi par les éléments essentiels ethno-linguistiques, de culture matérielle et de spiritualité, qui participent à son déroulement et à son parchèvement, l'ethno-genèse roumaine s'individualise dans l'ensemble de l'évolution de l'histoire roumaine en spécial, et dans l'ensemble de la destinée de la *Romanité orientale* en général comme un des problèmes fondamentaux.

A l'égard de ces considérations il faut préciser que l'approfondissement de certains aspects encore peu connus, les nouvelles et significatives données mises à notre disposition par les recherches interdisciplinaires d'une part, mais aussi l'introduction dans le circuit scientifique de certains thèses et opinions insuffisamment argumentées dont certaines erronées et pour la plupart tendancieuses d'autre part, confèrent au problème de l'ethno-genèse roumaine une indubitable actualité, justifiant l'intérêt évident avec lequel elle a été et est encore étudiée par de nombreux archéologues et historiens roumains et de l'étranger. De la sorte, par les recherches entreprises pendant la dernière moitié du siècle, on a pu relever, pour la première fois, les réalités historiques du *millénaire obscure*, réalités sans lesquelles la compréhension correcte de l'évolution de la société locale de la continuité ininterrompue d'habitat autochtone tout comme la connaissance parfaite des événements qui se sont succédés dans la respective période, n'auraient pas été possibles. Sans la contribution particulière des recherches archéologiques de la dernière moitié du siècle, le processus d'ethno-genèse roumaine, tout comme l'histoire du premier millénaire ap.J.C. auraient été considérés même aujourd'hui comme "une énigme et un miracle" ou "un millénaire obscure".

En effet, étant données l'absence ou la rareté des sources écrites de l'époque, concernant la société locale du nord du Bas Danube pendant le premier millénaire de l'ère chrétienne, les recherches archéologiques ont pu apporter une somme considérable d'informations, très importantes qui ont complété de manière substantielle les lacunes des écrits historiques anciens sur l'espace carpatodanubien. La corroboration des données offertes par les sources écrites avec celles obtenues par l'intermédiaire des recherches archéologiques, mais aussi avec celles des domaines linguistique,

anthropologique et ethnologique, tout comme l'utilisation constante des résultats fournis par les investigations effectuées dans ce sens des domaines des sciences naturelles, de la physique, de la chimie et des mathématiques ont largement multiplié les possibilités d'étude de certains aspects de l'ethnogenèse roumaine et même de l'évolution de la société du Ier millénaire ap.J.C., inconnues ou peu étudiées jusqu'à présent.

Directement liée aux aspects mentionnés, la recherche de l'étude socio-économique des communautés rurales daco-romaines et roumaines anciennes pendant la période comprise entre la retraite romaine des régions du nord du Bas Danube et l'engrenage des événements historiques circonscrits à l'année 1000, présente sans doute un intérêt à part, la connaissance des principales occupations de cette population le long des siècles, par exemple, s'imposant comme une nécessité impérieuse afin de préciser les traits fondamentaux de sa culture matérielle, traits qui la caractérisent des points de vue du contenu, du temps et de l'espace. A cela s'ajoute la nécessité des investigations concernant la connaissance de ses traditions séculaires, des traits de sa vie spirituelle tout comme des influences directes ou indirectes subies de la part de la civilisation romaine ou byzantine ou à la suite des contacts divers qu'elle a eu le long du temps avec certaines populations migrateurs pénétrées temporairement ou définitivement dans les régions du nord du Bas Danube.

Pour ce qui est des principales occupations, on sait bien que certaines d'entre elles sont indissolublement liées à une vie sédentaire, à une habitat permanente dans les mêmes zones géographiques, des zones qui ont offert, dès les plus anciennes époques, des conditions propices pour leur pratique à une grande échelle et continuellement, de manière presque ininterrompue le long des siècles, à la différence de d'autres occupations principales qui ont été spécifiques à des populations nomades comme par exemple l'élevage des grandes herbivores, occupation qui n'implique pas nécessairement des habitations permanents mais au contraire des pendulations continues à la recherche de nouveaux pâturage, qui assurent la nourriture, nécessaire aux grands troupeaux de bétail.

Parmi les occupations principales des populations sédentaires, en général, comme on le sait déjà, une place à part revient à

l'agriculture, à côté bien sûr des métiers, surtout ceux liés à la réalisation et à la transformation des métaux ou ceux destinés à la fabrication des outils.

Comme on l'a déjà montré, les métiers agricoles nécessitent pas seulement des connaissances solides sur l'origine, l'évolution et la rentabilité économique des différents types de plantes cultivées, mais aussi l'utilisation des méthodes efficaces de travail des champs, tout comme une certaine expérience dans ce domaine.

Pour pratiquer l'agriculture, la population sédentaire doit connaître très bien la région habitée, le climat, la flore, la faune et pas en dernier lieu la structure des sols destinés à la culture des plantes céréalières. Tout cela représente indubitablement la conséquence directe d'une habitation permanente dans une riche expérience, accumulée dans le temps et transmise de génération en génération, comme un des principaux biens qui caractérisent la culture matérielle et la vie spirituelle d'un peuple. En même temps, le sédentarisme d'une population offre à celle-ci des possibilités plus grandes pour pratiquer des métiers divers, tout d'abord ceux destinés à la fabrication et la transformation des métaux, l'exploitation des dépôts de sel, à l'utilisation du bois, à la réalisation des matériaux de construction etc. La connaissance des sources de minéraux, des dépôts de sel ou des matériaux de construction est, certainement, l'apanage d'une population qui vit depuis des siècles dans les mêmes zones, qui connaît très bien la structure des sols et exploite de génération en génération ces importantes sources de matière première, utilisant des méthodes propres de travail et ayant comme l'a déjà mis en évidence, une riche expérience dans ce domaine.

En l'absence des informations provenant des sources écrites de l'époque, concernant la pratique de ces occupations dans la période des siècles IV-XI ap.J.C. au nord du Bas Danube, les recherches archéologiques de la dernière moitié du siècle entreprises dans de nombreux objectifs existant dans l'espace géographique mentionné ont réussi à révéler des vestiges très importants, ce qui a rendu possible la connaissance des réalités économiques des régions mentionnées, tout en mettant en évidence que les occupations des populations autochtones ont été très nombreuses et diversifiées.

L'une des anciennes occupations des habitants des régions du

nord du Bas Danube a été l'activité de fabrication des divers métaux. La nécessité d'obtenir des métaux, comme partout au cours de l'évolution de la société humaine, a été terriblement grande, surtout dans les zones où de telles sources de matière première n'existaient pas. En échange, dans certaines parties du Banat ou de la Transylvanie il y a eu bien des habitats d'où les Daces et les Romains ont exploité des minéraux divers et qui ont continué à fournir de telles matières premières même après la retraite des autorités romaines de la province Dacie. Bien que peu nombreuses, de telles sources ont existé et ont été continuellement exploitées et dans les Carpates de Sud et dans ceux Orientaux.

Comme nous l'avons indiqué, dans les zones où de tels dépôts de minéraux n'existaient pas les artisans locaux ont utilisé à une large échelle les minéralisations sédimentaires, surtout les oxydes de fer (le limonite). Dans les régions basses, de plaines ou de plateaux, il existe partout des lentilles férugineuses de provenance sédimentaire-alluvionnaire, tout comme des lentilles de sidérite, situées en tant qu'intercalations dans les marnes calcaires d'âge crétacique inférieur. Dans les plaines il y avait surtout des oxydes de fer d'âge quaternaire et eux aussi d'origine sédimentaire-alluvionnaire, déposés d'habitude sur les rives des rivières, des mares, des tourbières, des lacs, oxydes de fer connus sous la dénomination de *minéral de mare*.

De tels dépôts naturels étaient connus et pouvaient être exploités seulement par la population autochtone des zones respectives qui les avait identifiés depuis quelque temps et les utilisait bien sur de génération en génération. Une telle activité ne pourrait être liée aux divers groupes de migrants qui y pénétraient et ne restaient que temporairement dans les régions respectives qui ne connaissaient pas bien la zone et n'avaient pas des traditions et de moyens nécessaires pour pratiquer des activités artisanales tellement complexes.

Comme on l'a prouvé par l'intermédiaire des recherches archéologiques, pour obtenir du fer ou d'autres métaux on a utilisé d'un cas à l'autre une série de méthodes d'extraction et de transformation, dont certaines sont très anciennes.

Nous avons déjà relevé que dans le cas des minéraux provenus des mines situées en profondeur (très rarement à la surface), le fer était obtenu par la réduction de ces minéraux des fours à construction spéciale comme par exemple ceux découvertes à Ghelari,

dép. d'Hunedoara (qui avait une grande rentabilité) ou ceux de Fizeș et Soșdea, dép. de Caraș-Severin, Șirna, dép. de Prahova, Dodești, dép. de Vaslui et de beaucoup d'autres parties du pays.

Dans les régions où il n'y avait pas de mines on a mis en valeur les oxydes de fer provenus des minéralisations sédimentaires et jusqu'à présent dans l'espace du nord du Bas Danube, pour la période des IVe - XIe siècles ap.J.C., on connaît plus de 100 endroits où on a découvert des installations spéciales destinées à des telles activités de fabrication des métaux. Dans ce sens, comme on l'a encore plus en détail relevé, on a utilisé plusieurs méthodes appliquées d'un cas à l'autre en fonction de la nature et de la quantité de la matière première qui pouvait être procurée. Parmi ces méthodes, il faut noter d'abord celle par laquelle les fours spéciaux de dimensions plus petites par rapport à celles des fours découverts, par exemple, à Lozna Străteni dép. de Botoșani, Bucov et Șirna dép. de Prahova, Alcedar le district Șoldănești et Hansca, le district Ialoveni (République de Moldavie) et dans beaucoup d'autres endroits de tout l'espace du nord du Bas Danube, fours qui avaient pourtant une assez bonne rentabilité.

Une autre méthode fut celle de l'utilisation de certains pots spéciaux en terre cuite, qui fonctionnaient comme un four. Les minéralisations ferrugineuses étaient mêlées au charbon et au calcaire, introduits dans ces pots et à l'aide du feu et des courants d'air, la température était levée jusqu'au point de séparation du fer. De telles installations ont été attestées archéologiquement à Valea Mare, dép. de Vaslui, Udești, dép. de Suceava, Borniș, dép. de Neamț et dans beaucoup d'autres endroits, et à Lozna Străteni, dép. de Botoșani il y a même un centre de production spécialisé.

Une méthode spéciale était celle de la réduction des minéralisations sédimentaires d'oxydes de fer dans les soi-disants *gueules de loup*, des installations construites dans des fosses spéciales (mais sans une grande rentabilité économique), comme celles documentées à Horga, dép. de Vaslui, Botoșana, dép. de Suceava, Budureasca dép. de Prahova, Bratei, dép. de Sibiu, etc.

Outre le fer, dans certaines zones du pays, en utilisant des méthodes semblables, on a exploité d'autres métaux aussi, comme le cuivre, l'or et l'argent, des dépôts de tels métaux existant surtout dans les zones montagneuses et sous-montagneuses de la Transylvanie et du

Banat, mais étant aussi présents dans l'aréal des Carpates de Sud et Orientaux.

Outre les métaux, des dépôts naturels existant dans de nombreux endroits, surtout dans les régions montagneuses et sous-montagneuses du pays, souvent des massifs naturels situés à la surface, on a largement extrait le sel.

Puisque dans la Péninsule Balcanique, comme on le sait il n'y a pas de sel, ce minéral étant si nécessaire, a eu une importance économique très grande, son exploitation étant une préoccupation permanente dès la Préhistoire. Outre la satisfaction des nécessités quotidiennes des villages autochtones du nord du Danube, le sel a été l'un des produits les plus commercialisés, représentant en même temps l'un des biens dont la population autochtone a payé son tribut aux migrants qui y ont pénétré, surtout à ceux nomades, éleveurs de grands troupeaux de bétail qui avaient besoin de quantités appréciables de sel.

Comme on l'a déjà souligné, à côté de la réduction des minéraux, une activité économique très importante dans le développement des communautés rurales locales a été la réalisation des outils.

Les fouilles archéologiques entreprises surtout dans les dernières décennies, dans de nombreux objectifs datant de la période des IVe - XIe siècles ap.J.C., ont réussi à relever une considérable quantité d'outils finis ou à l'état d'usinage, d'une grande variété dans leur ensemble, et dont beaucoup ont été réalisés à un même niveau technique que les outils produits dans les zones avoisinées, dans les ateliers artisanaux de l'Empire romain tardif et Byzantin.

Dans beaucoup d'habitats et, dans quelques cas, groupés dans des dépôts (par exemple à Dragosloveni, Câmpineanca et Răstoaca, dép. de Vrancea, Gârbovăț, dép. de Galați, Radovanu et Curcani dép. de Călărași ou Bârlogu, dép. d'Argeș), on a découvert divers outils de ferronnerie (enclumes, tenailles, marteaux etc) et même de véritables ateliers spécialisés pour l'usinage tout d'abord des outils destinés à la pratique de l'agriculture (pièces en fer pour la charrue, faux, faucilles, serpes, râteaux, bèches), et aussi des pièces diverses utilisées dans les occupations ménagères. On a aussi relevé des centaines d'outils utilisés dans la réalisation des objets de parure, vestimentaires et de culte. Le

nombre considérable de ces outils, leur grande variété, tout comme les ateliers spécialisés découverts dans absolument toutes les zones géographiques de l'espace du nord du Bas Danube, montrent indubitablement qu'une telle activité artisanale s'est déroulée localement vers la fin du Ier millénaire ap.J.C. et on peut même parler de la constitution de véritables centres artisanaux spécialisés, surtout dans les zones où les matières premières étaient à la portée de tous.

Une série d'outils spécialisés montre aussi que d'habitude, outre la fabrication des outils, il y a eu de nombreux ateliers destinés à la production des objets vestimentaires, de parure et de culte. Dans beaucoup d'endroits les découvertes de certains ateliers spécialisés dans ce domaine les moules en pierre ou en terre cuite, les creusets, les lingots en argent, plomb, bronze ou d'autres alliages, à côté des divers bédanes, poinçons, limes, pincettes, etc. tout comme les nombreuses pièces finies ou en divers état d'usinage, attestées partout au nord du Bas Danube, prouvent indubitablement le large éparpillement de ce métier, avec une certaine importance économique au cadre des villages autochtones. Dans ce contexte, il faut constater aussi que dès la période des siècles IVe - VIe ap.J.C. dans ces ateliers ou réalisait aussi de nombreux objets de culte chrétiens, prouvant l'éparpillement de la nouvelle religion partout dans ces zones géographiques. Les méthodes utilisées pour la production des objets vestimentaires (boucles de ceinture, fibules, appliques, etc.) de parure (boucles d'oreille, pendentifs, bracelets, etc.) ou de culte chrétien (surtout les petits croix-pendentifs) étaient assez semblables à ceux des ateliers artisanaux de l'Empire. Des pièces isolées ou groupées, tout comme certaines ateliers, plus ou moins grands, destinés à une telle activité, dont les produits étaient cherchés partout et appréciés aussi bien par les autochtones que par les migrants ont été attestés par l'intermédiaire des recherches archéologiques dans des dizaines d'habitats se faisant remarquer par la variété des types et des ornements, surtout les découvertes de Felnac, dép. d'Aracl, Bandul de Câmpie, dép. de Mureș, Drobeta-Turnu Severin, Tei, Străulești et Dămăroaia sur le territoire actuel de la ville Bucarest, Budureasca, dép. de Prahova, Costești, dép. d'Iași, Lozna-Străteni dép. de Botoșani, Hansca le district de Ialoveni, Davideni dép. de Neamț, Dodești, dép. de Vaslui, Botoșana, dép. de Suceava, où on réalisait aussi bien des objets de parure que d'autres, vestimentaires ou même de

culte chrétien.

Comme nous l'avons déjà montré, outre les artisans locaux, dans le domaine de la production des objets de parure, vestimentaire et de culte des artisans itinérants ont aussi activé; ceux-ci venaient de Byzance et travaillaient à la demande et rependaient aussi bien dans le milieu autochtone que dans celui des migrants les produits des métiers artistiques à la mode dans le monde byzantin.

Dans la période des siècles IVe-XIe ap.J.C. au nord du Bas Danube une activité soutenue s'est aussi déroulée dans le domaine des métiers ménagers, dont les recherches archéologiques ont aussi attesté un nombre considérable de produits extrêmement diversifiés.

De la sorte, pour réaliser des outils ménagers et aussi pour produire des objets vestimentaires et même de parure et de culte, on a utilisé à une échelle assez large l'os, matière première qui se trouvait abondamment dans chaque foyer, car on utilisait pas seulement les os des animaux domestiques mais aussi de ceux sauvages, fournis par la chasse. C'est en os, surtout d'ovi-caprines, qu'on a réalisé de nombreux perçoirs, dans les habitations d'Izvoare-Bahna dép. de Neamț, Lozna-Străteni dép. de Botoșani ou Bucov, dép. de Prahova, et il y avait une série d'ateliers pour la réalisation de ces objets où on fabrique aussi des aiguilles à coudre, des spatules des fustaioles, des crochets, des travaux de fils, diverses manches, etc.

Dans les habitats de Bârlad-Valea Seacă, Dodești et Fedești dép. de Vaslui, Biharea dép. de Bihor, Morești dép. de Mureș ou Celei (Sucidava) dép. d'Olt, il y a eu des ateliers pour l'usinage de l'os ou de corne de cerf et de faon, où on réalisait surtout des peignes. C'est toujours en os et en corne qu'on a réalisé des morrs, des patines pour la glace, et aussi certains types d'anneaux de boucles de ceinture, des amulettes et même des outils matrices pour les feuilles en métal (or, argent) utilisé à la réalisation de certains objets de parure et vestimentaires, par la technique de la presse, comme dans le cas des pièces découvertes à Costești-Iași.

Simultanément à l'utilisation de l'os ou de corne on a utilisé aussi des peaux d'animaux. Les outils en fer, en bronze ou en os (spatules, racloirs, polisseurs, aiguilles, perçoirs, etc.) ont été découverts dans de nombreuses établissements, démontrant concrètement qu'une telle activité se déroulait en fait dans chaque communauté rurale, la

transformation des peaux étant directement liée à la réalisation des nombreux objets vestimentaires ou ménagers. Comme la répartition et l'association des divers outils le montrent, il est possible que dans les ateliers destinés à l'utilisation de l'os et du corne, les peaux y aient été préparés et transformés. Certes, outre les peaux d'animaux domestiques, on a aussi transformé les fourrures précieuses de certains animaux sauvages (martre, lynx, putois, renard, castor, armeline, belette, etc.), des produits très appréciés aussi bien par la noblesse de Rome et de Byzance, que par les chefs des populations migrants. Tout comme dans le cas du sel, les fourrures précieuses ont été commercialisées à une large échelle ou ont été offertes comme tribut à des groupes de populations migrantes, temporairement établis dans certaines zones du pays.

Dans les foyers de la population autochtone de la période des siècles IVe - XIe ap.J.C. on a aussi continué à utiliser la laine et les fibres végétales de lin et de chanvre, occupation qui dans les régions du nord du Bas Danube a connu une longue tradition. Une série d'objets liés à cette importante activité comme les fuseaux pour le fuseau à tordre, les torsionnaires pour les fibres ou les pièces du métier à tisser, comme les poids ou les navettes, tout comme l'existence des ateliers à tisser, comme ceux découverts par exemple dans les habitats de Morești, dép. de Mureș, Botoșana, dép. de Suceava, Bucov. dép. de Prahova ou Drăduț, dép. d'Ialomița tout comme les restes de toile découvertes dans certains objets (habitations, tombeaux, trésors, etc.) ou imprimés sur certains objets en terre cuite, etc., montrent indubitablement le vaste éparpillement de ce métier, continué sans interruption dans le milieu rural jusqu'à nos jours avec les mêmes anciennes et ingénieuses méthodes.

L'une des importantes occupations de cette période au nord du Bas Danube a été la réalisation des objets en terre cuite, la matière première qui se trouvait abondamment et à la portée de tous dans toutes les zones habitées et dont on a réalisé divers vases et d'autres nombreux objets fréquemment utilisés dans chaque foyer.

En ce qui concerne la production de la céramique on sait que, le long des siècles, la mode de la réalisation des vases a continuellement changé, de sorte que pour des périodes plus courtes, la céramique est devenue un produit spécifique pour certaines zones et

par conséquent elle peut offrir des critères assez importants dans certaines étapes pour des attributions d'ordre culturel, chronologique et typologique. La technique de travail, les formes et les ornements de la céramique ont aussi gardé le long des siècles de nombreux éléments d'origine dace ou romaine, recevant aussi pendant leur évolution une série d'influences provenant des régions immédiatement avoisinées, du monde barbare mais surtout de la part de la civilisation romaine et byzantine.

Comme les recherches archéologiques l'ont clairement démontré, pendant la période des IVe - XIe siècles ap.J.C., les habitants des régions du nord du Bas Danube ont produit une gamme extrêmement variée de formes céramiques, utilisant principalement la technique de modelage des vases à la roue ou à la main. Les ornements d'une catégorie céramique à l'autre ou en fonction de la forme du récipient ont été disposés sur sa surface en diverses variantes constituant pendant certaines étapes de temps une "mode" répandue à travers tout l'espace carpato-danubien. Les ornements, d'habitude incisés (des lignes simples horizontales ou ondulées, disposées alternativement ou en bande, en zig-zag ou obliquement, des points, des alvéoles, etc) et plus rarement en relief (des bandes simples ou alvéolées et des protubérances entaillées, etc.) sont spécifiques aussi bien à la céramique réalisée à la roue qu'à celle réalisée à la main. En fonction de la qualité de la pâte, des ingrédients et de la technique utilisés, on a produit des types différents de vases, de qualité supérieure, mais aussi des récipients plus simples de facture assez modeste.

Comme on le sait, la céramique était brûlée dans des fours spécialement construits dans ce but, pourvus de chambres (pièces) séparées pour feu et de cuisson des vases et aussi d'un gril perforé entre elles, appuyé sur un pilier central ou même sans pilier, système qui n'a souffert presque aucun changement depuis les plus anciens temps. La céramique réalisée à la main pouvait aussi être cuite dans des fours plus simples, qu'on a retrouvé dans des habitations ou spécialement construits dans l'espace entre les maisons.

Les ateliers pour la production de la céramique sont attestés dans de nombreuses établissements, leur production satisfaisait tout d'abord les nécessités des habitants de la respective communauté rurale. C'est à peine vers la fin du Ier millénaire ap.J.C. qu'on peut parler

de la constitution de véritables centres spécialisés de poterie et ou devrait probablement rapporter à leur existence l'apparition des marques sur le fond des pots, représentant divers signes et formes géométriques en relief, interprétés soit en tant que des symboles magiques et des signes de propriété, soit en tant que marques de potiers.

Les types de vases archéologiquement documentés dans des centaines d'établissements et de nécropoles dont les plus importantes sont le pot-bocal, le bol, la terrine, la tasse, le compotier, le couvercle, le plateau, etc., avec de nombreuses variantes, avec ou sans ornements.

Tout comme dans le cas de d'autres occupations, la production de la céramique réalisée à la roue, l'existence des ateliers de poterie, les techniques supérieures de réalisation des vases, la gamme des ornements, etc., sont elles aussi l'apanage d'une population stable, les traditions visibles dans les types de vases et dans leur ornementation constituant des arguments décisifs pour la mise en évidence de l'ancienneté et du caractère autochtone de ce métier.

Certes, outre les vases, c'est toujours en terre cuite qu'on a réalisé beaucoup d'autres objets utilisés fréquemment dans les activités ménagères ou artisanales, comme par exemple les creusets et les cuillers pour verser les métaux fondus, les diverses moules pour confectionner des bijoux, des objets vestimentaires et de culte, des tubes pour le bout des soufflets utilisés pour introduire l'air dans les fours dans lesquels on réduisant les minéraux, tout comme les fussiaoles pour le fuseau à tordre, des poids perforés, pour le métier à tisser, et les filets pour prendre les poissons, des rabouilloirs - support pour les fours, des briques, etc. La terre cuite a été aussi très fréquemment utilisée à la construction de certains fours, plateaux pour faire secher et bruler les céréales, au glaisage des murs et des planchers des habitations.

Outre les occupations déjà mentionnées, dans le cadre des habitats rurales du nord du Bas Danube dans la période des siècles IVe - XIe ap.J.C. une importance particulière a eu la transformation du bois. L'existence des vastes forêts dans les zones respectives, des forêts riches en diverses espèces a rendu possible la fourniture (la livraison) continuelle et dans des quantités appréciables d'une matière première précieuse du point de vue économique et relativement facile à utiliser.

A cause de sa structure, le bois ne s'est conservé que dans des

cas exceptionnels de sorte que sur l'activité d'utilisation de cette matière première nous n'avons d'autres preuves que les outils spécifiques pour tailler, sculpter, façonner et modeler découverts par des recherches archéologiques.

On sait d'ailleurs que, dans le cadre des foyers paysans de très nombreux outils et d'autres différents objets ménagers ont été réalisés en bois, une telle activité dans les régions carpatodanubiennes ayant une tradition gardée jusqu'à nos jours. Dans ce domaine les artisans autochtones ont réalisé, en diverses essences de bois, une grande diversité d'objets, dont certains remarquables comme utilité et ornementation.

Outre ces utilisations, le bois a surtout servi à la construction des maisons, des ponts, des clôtures ou des fortifications; on en a fabriqué des armes (arcs, massues, lances), des trappes pour la chasse et aussi d'autres objets comme des récipients (tonneaux, seaux, chaudrons, etc.) des chaises, des tables, etc.

Le principal outil destiné à la transformation du bois a été la hache, à laquelle s'ajoutent d'autres objets comme les couteaux, les cognées, les herminettes, les vrilles, les scies, les ciseaux, les charpents; etc. Le nombre particulièrement grand de tel objets découverts par les fouilles entreprises prouve le grand éparpillement de ce métier qui, dans certaines zones du pays a pu constituer dans des établissements même l'occupation principale.

D'une certaine manière, pour ce qui est des zones géographiques plus riches en forêts, on peut parler même d'une "civilisation du bois", les habitants de ces régions, à quelques exceptions, réalisant toute la gamme des outils nécessaires dans un foyer basé principalement sur l'agriculture, l'élevage du bétail ou les métiers ménagers.

Dans le cadre des activités ménagères, outre d'autres matériaux, on a aussi utilisé, dans une assez grande mesure, la pierre. On en trouvait abondamment et elle était relativement variée des points de vue de la structure de l'origine de la couleur, etc., surtout dans les zones montagneuses et des plateaux où on trouve fréquemment du grès, des pierres de rivière, des schists, des roches volcaniques, des marnes calcaires, etc., qui ont constitué d'un cas à l'autre la matière première pour les moulins rotatifs simples ou doubles (*meta* et *catillus*), les plis

pour aiguïser les objets en métal ou en os, les polisseurs pour les métaux et la céramique, les fussiaoles pour le fuseau à tordre, les poids perforés pour les filets à prendre le poisson ou les métiers à tisser, tout comme les moules utilisées au coulage de certains objets de parure, vestimentaires et de culte. On trouve même de petites croix ou des pendentifs de diverses formes, réalisés en roche volcanique, schists de diverses couleurs, etc. La pierre a été aussi utilisée fréquemment pour les fondements des maisons, pour la construction des fortifications, pour le pavage des chemins, pour des barrages etc.

Dans l'ensemble des occupations spécifiques aux communautés rurales locales du nord du Bas Danube dans la période des IVe - XIe siècles ap.J.C., l'activité dans le domaine des constructions a eu aussi son rôle, il s'agit surtout des habitations et des annexes ménagères et vers la fin du Ier millénaire ap.J.C., des fortifications.

Comme on l'a déjà montré le type d'habitation est l'un des éléments principaux et définitoires, dont la connaissance peut contribuer à la précision des traits caractéristiques de la civilisation d'une population, puisqu'il reflète concrètement la manière de vivre de celle-ci et son expérience dans le domaine des constructions en général.

Pour la période et les régions géographiques mentionnées le type d'habitation et son système de construction ont pu être très bien étudiés par l'intermède des fouilles archéologiques, qui ont révélé un nombre considérable de tels complexes d'habitat, dans certains cas les villages étant totalement dévoilés (comme à Valea Seacă-Bârlad et Dodești, dép. de Vaslui, Botoșana, dép. de Suceava, Davideni, dép. de Neamț, Morești, dép. de Mureș. Dulceanca dép. de Teleorman, Dridu, dép. d'Ialomița, etc.) ce qui a permis des constatations supplémentaires concernant leur disposition dans le cadre des habitations, tout comme certaines observations concernant la structure socio-économique des communautés rurales.

À la différence de la maison romaine, construite d'habitude en pierre et en bois, à la surface du sol, le type prédominant aux Daco-Romains et aux premiers Roumains a été et a continué d'être l'habitation du type *hutte*, partialement enfoncée dans la terre, formée d'une seule pièce, fréquemment de forme rectangulaire. Sa partie aérienne était faite de poutre de bois, tout comme le toit, en deux pentes ou en une seule.

Les habitations traditionnelles d'origine géto-dace conservées en tant que telles même dans la période des IVe - XIe siècles ap.J.C. et même plus tard pendant le Moyen Age ont été les huttes de forme rectangulaire, pourvues de foyers simples en terre glaise ou de fours creusés dans un banc rudimentaire de terre épargnée. Beaucoup de ces habitations gardent aux coins les traces des piliers utilisés pour soutenir les murs et le toit, et à partir des IVe - Ve siècles ap.J.C. lorsqu'une réfrigération accentuée du climat se produit, les foyers en terre glaise sont remplacés par les fours en pierre.

L'utilisation ininterrompue de ces types de huttes aux foyers simples ou aux fours en terre glaise ou en pierre prouve que malgré les influences romaines et plus tard byzantines, les autochtones ont préféré l'habitation traditionnelle, qui par sa structure correspondait mieux à leurs nécessités vitales, liées à la pratique de l'agriculture, à l'élevage du bétail et aux divers métiers tout comme aux conditions climatiques spécifiques surtout aux zones de plateaux et de plaines boisées, les plus intensément habitées par les autochtones. De telles habitations étaient assez faciles à construire et à démonter, en facilitant les mutations de certains villages, déterminés par leurs pendulations dans certaines microrégions à la suite de la pratique d'une agriculture extensive, périodique et mobile.

Outre les habitations du type hutte, les recherches archéologiques entreprises ont aussi à révéler les restes de certaines maisons construites sur la surface de sol. Celles-ci étaient construites en bois, en verges entrelacées et en torquis. A cause de la périssabilité des matériaux dont elles étaient construites, les traces de ces maisons ont été partialement gardées ou ont totalement disparu, leur reconstitution n'étant pas toujours possible.

Outre les maisons, les recherches archéologiques ont attesté l'existence de certaines annexes ménagères spécialement construite pour certaines activités (ateliers, fosses pour les provisions doublées de planches ou de terre glaise, granges, pièces pour le métier à tisser, etc.) et aussi des fours de diverses formes et destinations, à partir des plus simples pour cuire le pain, jusqu'à ceux destinés à la réduction des minéraux ou pour faire brûler la céramique.

Comme nous l'avons déjà indiqué, dans le cadre des activités du domaine des constructions surtout vers la fin du 1er millénaire ap.J.C.,

il faut mentionner les divers systèmes de défense, les fortifications en général, que la population autochtone a du élever à cause des dangers provoqués par la pénétration de certaines groupes de migrants. Il s'agit principalement d'une activité visant la fortification de certaines habitations par l'utilisation des systèmes de défense avec des solutions techniques originales mais aussi avec des influences venues du monde slave ou byzantin.

En général, la fortification de ces établissements par la construction des replis de terre fortifiés, des palissades de bois et par la réalisation des fosses de défense a toujours pris en considération la position et la forme de relief sur laquelle la citadelle respective était construite, combinant de la sorte les systèmes artificiels de protection avec les conditions naturelles de défense. C'est pourquoi la majorité des établissements qui ont été fortifiés sont situés sur des hauteurs imposantes, avec une grande visibilité, formes des reliefs avec des pentes abruptes constituant elles-mêmes un moyen efficace de protection contre les envahisseurs.

Les systèmes de défense de ces établissements fortifiés ont pu être le mieux étudiés dans le cas de citadelle de Fundu Herții, dép. de Botoșani, jusqu'à présent, la seule qui au nord du Bas Danube ait été entièrement étudiée. Les observations faites à l'occasion des investigations entreprises là-bas sont en grande partie communes à la majorité des établissements de ce type du reste du pays qu'on a découverts et qu'on a partiellement étudiés.

L'enceinte de l'établissement était d'habitude entourée d'un repli latéral de terre, dont la pente extérieure, vers les rives abruptes étaient plaquées de pierres pour que la terre ne s'écoulât pas. Sur la cime de ce repli latéral il y avait une palissade de piliers de bois, liés entre eux par des planches transversales. Sur le plateau d'accès vers l'enceinte, le terrain était barré transversalement de trois replis de terre et de trois fosses de défense. Les replis étaient construits de la terre qui provenait de la fouille des fosses, et qui était déposée dans l'espace compris entre certaines cassettes de bois, remplies elles aussi avec de la terre. Ensuite le repli était surmonté avec de la terre apportée d'ailleurs. Sur la cime de ces replis on construisait des palissades faites d'une clôture de gros piliers aigus au bout aérien. Les piliers étaient liés entre eux par des planches transversales et fixés à l'aide de d'autres piliers

d'appui. Les pentes des replis qui donnaient vers les fosses étaient plaquées elles aussi de plaques de pierre pour que la terre ne s'écoulât pas. Tous les trois replis transversaux étaient pourvus de porte-cochères en bois, flanquées de petites palissades. A l'extérieur de ces portes, il y avait probablement, au-dessus des fosses, des ponts mobiles de bois qu'on pouvait faire descendre ou monter en fonction des circonstances.

A Fundu Herții, au pied de la pente du promontoire sur lequel l'habitat fortifiée a été construite, une autre fosse a été fouillée pour aggrandir ses possibilités de défense. La défense a été aussi augmentée par la construction de la palissade extérieure.

Le nombre de replis latéraux ou transversaux de terre, des palissades simples ou doubles, des fosses de défense varie d'une habitat à l'autre en fonction et de la position du terrain sur lequel elle est amplantée et des conditions naturelles de défense existant (la hauteur du promontoire, l'angle de la pente, les possibilités d'obtenir les matériaux nécessaires pour la construction, etc.).

Des établissements fortifiés datant de la période des VIIIe - XIe siècles ap.J.C., comme on l'a déjà mentionné, sont connues aussi dans bien d'autres parties de l'espace du nord du Bas Danube, beaucoup d'entre elles étant étudiées par l'intermédiaire des fouilles archéologiques. Quelques-unes de ces habitats utilisent des systèmes de fortification identiques à ceux de Fundu Herții ou en imitent d'autres, rencontrées chez les populations slaves voisines.

Comme nous l'avons déjà indiqué, de telles habitats fortifiées sont concentrées dans les régions du nord-est de la Roumanie (Tudora, Dersca, Fundu Herții, Baranga, dép. de Botoșani) dans la zone du Dniestr Moyen (Calfa, district Anenii Noi, Alcedar, district Șoldănești, Alcedar, district Rezina, Rudi, district Dondușeni, etc.) de République de Moldavie, et dans la Bucovine de Nord (Revna, Terebovlia, Lomacintzy, etc., la région Cernăuți), formant une zone assez compacte, auxquelles s'ajoutent celles de l'ouest et du centre de la Roumanie, du Banat et de la Transylvanie (Pescari, dép. de Caraș-Severin, Vladimirescu, dép. d'Arad, Moldovenești, Dăbâca et Cluj-Mănăștur, dép. de Cluj, Moigrad, dép. de Sălaj, Biharea, dép. de Bihor). Les systèmes de fortification de ces habitats sont d'habitude constitués de replis de terre, palissades simples, fosses de défense etc, utilisant d'un cas à l'autre, des systèmes différentes de construction surtout pour les

replis. Exception fait l'objectif de Slon, dép. de Prahova où on a découvert et on a partiellement étudié par des fouilles trois citadelles où on a utilisé à la construction des fortifications le bois, les briques et la pierre, et on y a découvert tout comme dans d'autres objectifs (Dăbâca, Moldovenești, Pescari), des tours de défense construites probablement sous l'influence de la civilisation byzantine.

Comme on l'a mis en évidence à plusieurs reprises, la construction de ces habitats fortifiés est tout d'abord le résultat des transformations multiples qui ont eu lieu au sein des communautés rurales locales, qui ont mené à des différenciations d'ordre social et économique entre les membres des communautés, et puis le résultat de la confédération de quelques villages dans des puissantes unions avec une structure interne, sociale, économique et politique propre. Ces unions ont été capables, par le travail en commun des villages sous une direction centralisé, de construire de telles fortifications, déterminés par les dangers provoqués par les nouvelles migrations des populations nomades des steppes nord-pontiques. Certes, quelques unes de ce citadelles ont servi, pas seulement d'habitation de refuge pour les communautés de l'alentour mais aussi la résidence des chefs des unions de villages, les dénominations de quelques unes d'entre elles, tout comme leur structure socio-économique et politique, étant conservées le long des siècles dans la toponymie et hydronymie de certaines zones. En général, l'étude attentive des diverses occupations des habitants du nord du Bas Danube à côté de l'agriculture et de l'élevage du bétail relèvent indubitablement l'existence des multiples et très importantes préoccupations qui dans leur ensemble et dans leur diversité mettent en évidence l'ancienneté et la continuité de celles-ci tout comme les riches traditions daces, romaine et byzantines. Les traits fondamentaux de ces occupations, quelle que soit la période ou la zone géographique, prouvent de manière incontestable, un caractère autochtone très prononcé; cette constatation a le rôle de relever à côté des traits de la culture matérielle attestée dans la période des IVe - XIe siècles ap.J.C. la stabilité de communautés rurales du nord du Bas Danube et en même temps, d'apporter de nouveaux et important éléments qui contribuent à la compréhension correcte du déroulement dans le temps et dans l'espace du procès d'ethnogenèse roumaine.

Ce travail, élaboré comme une synthèse des riches résultats

dont la recherche archéologique dispose à présent (inédits dans une certaine mesure) a le rôle d'offrir une vue générale sur un domaine d'activité humaine d'une grande importance pas seulement du point de vue économique mais aussi des points de vue culturel, social, et spirituel. Une telle synthèse, dans la mesure où la plupart des vestiges relevés par les recherches archéologiques entreprise dans la dernière moitié de siècle sont publiées, pourra être complétée, facilitant la clarification de nombreux et importants aspects moins ou même pas du tout élucidés, de la si complexe histoire du Ier millénaire ap.J.C.

LEGENDE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** Fours pour la réduction du mineral de fer, des IVe - IXe . ap. J.C. A. Doboşeni-Covasna; B. Şercaia-Braşov; C. Fizeş-Caraş Severin; D. Şirna-Prahova; E. Ghelari-Hunedoara; F. Gera Tiuz-Germania (ap. Şt. Olteanu, Nina Neagu, D. Şeclăman).
- Fig. 2.** Ateliers pour la réduction du mineral de fer, des VIIIe - Xe s., découverts à Bucov-Ploieşti (ap. Maria Comşa).
- Fig. 3.** Outils pour ferronnerie, des IXe - Xe siècles, trouvés à Dragosloveni-Vrancea (ap. Maria Comşa et Gh. Constantinescu).
- Fig. 4.** Outils agricoles et artisanales des IXe - Xe s. trouvés à Dragosloveni-Vrancea (ap. Maria Comşa et Gh. Constantinescu).
- Fig. 5.** Outils agricoles des IXe - Xe s. découverts à Dragosloveni-Vrancea (ap. Maria Comşa et Gh. Constantinescu).
- Fig. 6.** Outils et armes des IXe - Xe s. trouvés à Dragosloveni-Vrancea (ap. Maria Comşa et Gh. Constantinescu).
- Fig. 7.** Outils artisanales et agricoles des IXe - Xe s. 1-3, 5, 9-12, Echimăuţi-Rezina; 4, 6-8, Alcedar-Şoldăneşti (ap. G.B. Fedorov).
- Fig. 8.** Outils agricoles et artisanales des IVe - Ve s. trouvés à Bratei-Sibiu (ap. Ligia Bârzu).
- Fig. 9.** Outils en fer des IVe - Ve siècles. 1. Târgşor-Prahova; 2, Lunca-Galaţi; 3-4, Truşeşti-Botoşani; 5, Băiceni-Iaş; 6, Buţuluc-Iaş (ap. I. Ioniţă).
- Fig. 10.** La reconstitution d'un atelier artisanal des VIIIe - IXe s. découvert à Dodeşti-Vaslui (A) et d'un atelier pour tissage du IVe siècle (B)

découvert à Morești-Mureș (B, ap. K. Horedt).

- Fig. 11.** Outils et armes en fer des IXe - Xe s. trouvés à Curcani-Călărași (ap. Maria Comșa et C. Deculescu).
- Fig. 12.** Outils en fer des IXe - Xe s. découverts à Răstoaca-Vrancea (ap. A. Paragină).
- Fig. 13.** Outils et armes des IXe - Xe s. découverts à Radovanu-Călărași (ap. Maria Comșa et Elena Gheannopoulos).
- Fig. 14.** Moules en pierre des Ve - VIIe s. 1, Ștefan cel Mare-Bacău; 2, Rădeni-Neamț; 4, Dodești-Vaslui (1-3, ap. I. Mitrea).
- Fig. 15.** Moules des VIe - VIIIe s. 1, Botoșana-Suceava; 2, Dumbrăveni-Sibiu; 3, București-Străulești; 4, Olteni-Teleorman; 5, Traian-Bacău; 6, Poienița-Vrancea; 7, Cristur-Covasna (2, ap. C. Preda; 6, ap. I. Mitrea; 7, ap. Z. Szekely).
- Fig. 16.** Moules des VIe - VIIIe s. 1, Vlădeni-Vaslui; 2, Dolheștii Mari-Suceava; 3, București-Soldat Ghivon; 4, Gura Idrici; 5, Lozna-Străteni-Botoșani; 6, Botoșana-Suceava; 7, Soveja-Vrancea; 8, Răcoasa-Vrancea; 9, Onești-Bacău (3, ap. Margareta Constantin; 4, ap. G. Coman et Ruxandra Alaiba; 8, ap. V. Bobi).
- Fig. 17.** Matrices en os des VIIe - VIIIe s. trouvées à Costești-Iași.
- Fig. 18.** Matrices en bronze des VIe - VIIe s. trouvées à Felnac-Arad (ap. L. Mărghitan).
- Fig. 19.** Matrices en bronze des VIe - VIIe s. trouvées à Felnac-Arad (ap. L. Mărghitan).
- Fig. 20.** Matrices en bronze des VIe - VIIe s. trouvées à Felnac-Arad (ap. L. Mărghitan).
- Fig. 21.** Creusets à fondre des métaux des VIe - VIIIe s. 1-2, Dodești-Vaslui; 3-4, Botoșana-Suceava; 5, Budureasca-Prahova; 6, București-Casa Armatei; 7, Sărata Monteoru-Buzău (5-6, ap. V. Teodorescu; 7, ap. I. Nestor et Eugenia Zaharia).
- Fig. 22.** Outils pour confectionner des objets de parure et vestimentaires, des VIe - VIIIe s. 1, Botoșana-Suceava; 2-5, 10, 12, Dodești-Vaslui; 6, Seliște-Orhei; 7-8, Davideni-Neamț; 9, 11, Bucov-Prahova; 13-14, Rașcov-Hotin (6, ap. I.A. Rafalovič; 7-8, ap. I. Mitrea; 9, 11, ap. Maria Comșa; 13-14, ap. V.D. Boron).
- Fig. 23.** Fibules et boucles de ceinture en bronze (en cours de

confectionner), du VIe s., trouvées à Drobeta-Turnu Severin (ap. A. Bejan).

- Fig. 24.** Fibules en bronze coulés, du VIe s. 1-2, 8, 12, localités inconnues (Valachie et Oltenie); 3-6, 9-11, Celei-Olt; 7, Târgșor-Prahova (1-2, 8, 12, ap. D. Popescu; 3-6, 9-11, ap. D. Tudor; 7, ap. Gh. Diaconu).
- Fig. 25.** Objets chrétiens des VIe - Xe s. 1, Davideni-Neamț; 2, Ruginoasa-Iași; 3, Reșca-Olt; 4, Moigrad-Sălaj; 5-6, Obârșia-Olt; 7, Hlincea-Iași; 8-9, Rașcov-Hptin; 10, Cândești-Vrancea; 11, Dodești-Vaslui; 12, Lozna-Străteni-Botoșani; 13, Dridu-Ialomița; 14, Murgeni-Vaslui (1, ap. I. Mitrea, 3, ap. D. Tudor; 4, ap. M. Rusu; 5-6, ap. O. Toropu; 3-9, ap. V.D. Baran, 13, ap. Eugenia Zaharia).
- Fig. 26.** Objets de parure des Ve - IXe s. 1, Dănceni-Străseni; 2, Maglavit-Olt; 3, Orlea-Olt; 4, Murgeni-Vaslui; 5, Sâmbraș-Alba; 6, Horodiștea-Botoșani; 7-8, Obârșia-Olt; 9, Seliște-Orhei; 10, Vlădeni-Vaslui; 11, Cicău-Alba; 12-13, Sucidava-Olt; 14, Bratei-Sibiu (1,9, ap. I.A. Rafalaovič; 2-3, 7-8, ap. O. Toropu; 5, ap. K. Horedt; 11, ap. Iudita Winckler; 14, ap. Ligia Bârză).
- Fig. 27.** Bracelets des VIe - VIIe s. 1-2, Secuieni-Neamț; 3, șura Mare-Sibiu; 4, Rupea-Brașov; 5, Rașcov-Hotin; 6, Sucidava-Olt (3-4, ap. K. Horedt; 5, ap. V.D. Baran; 6, ap. D. Tudor).
- Fig. 28.** Peignes en os des IVe - Xe s. 1, Lețcani-Iași; 2, 4, 7, Scoc-Orhei; 3, 8, Valea Seacă-Bârlad; 5, Băiceni-Iași; 6, Biharea-Bihor (1, ap. Cătălina Bloșiu; 2, 4, ap. I.A. Rafalovič; 3, 8, ap. V. Palade; 5, ap. V. Spinei; 6, ap. S. Dumitrașcu; 7, ap. L.V. Vakulenko et O.M. Prihodniuk).
- Fig. 29.** Objets en os des Ve - VIIe s. trouvés à Sucidava-Olt (ap. D. Tudor).
- Fig. 30.** Objets en os des Ve - XIe s. 1, 5, Epureni-Vaslui; 2, Cucorăni-Botoșani; 3, Udești-Suceava; 4, Botoșana-Suceava; 6, 8-10, Lozna Străteni-Botoșani; 7, Bucov-Prahova; 11, Dănești-Vaslui (7, ap. Maria Comșa).
- Fig. 31.** Outils des Ve - XIe s. pour travailler la laine et les fibres végétales. 1-3, Suceava-Șipot; 4-5, Orlea-Olt; 6, Epureni-Vaslui; 7, Băiceni-Iași; 8, Bucov-Prahova; 9, Alcedar-Rezina; 10, 12,

Dodești-Vaslui; 13, Petruha-Orhei; 14, Botoșana-Suceava (4-5, ap. O. Toropu; 9, 13, ap. G.B. Fedorov).

- Fig. 32.** Outils des IVe - Ve s. pour façonnage du bois, trouvés à Bratei-Sibiu (ap. Ligia Bârză).
- Fig. 33.** Outils des IVe - Ve s. pour façonnage du bois. 1-2, 7, Dridulalomița; 3-6, 8-12, Bucov-Prahova (1-2, 7, ap. Eugenia Zaharia; 3-6, 8-12 ap. Maria Comșa).
- Fig. 34.** Outils des VIIIe - Xe s. pour façonnage du bois. 1-2, Fundu-Herții; 3, 7, Negrești-Vaslui; 4, 6, Dodești-Vaslui; 5, Viișoara-Vaslui; 8, Blăgești-Vaslui; 9, Mălușteni-Vaslui; 10, Bârlălești-Vaslui (3, 7, ap. Ruxandra Alaiba).
- Fig. 35.** Haches des VIIe - XIe s. 1, Hangu-Neamț; 2, Bârlălești-Vaslui; 3, Prăjești-Bacău; 4, Tovădărești-Bacău; 5, Arbore-Suceava; 6, Bălteni-Vaslui; 7, Țepu-Galați; 8, Bucov-Prahova; 9, Orhei-Bacău (2, ap. G. Coman; 4, 9, ap. Al. Artimon; 8, ap. Maria Comșa).
- Fig. 36.** Haches des VIIe - XIe s. 1, 3-4, Aiudul de Sus-Alba; 2, Curtești-Botoșani; 5, Liteni-Suceava; 6, Fedești-Vaslui; 7, Țolici-Neamț; 8, Câmpia Turzii-Cluj; 9, Râmeț-Alba (1, 3-4, 8-9 ap. K. Horedt).
- Fig. 37.** Fours ménagers des VIIIe - Xe s., découverts à Bucov-Prahova (ap. Maria Comșa).
- Fig. 38.** Plan d'un atelier de poterie du IVe s., trouvé à Grădinari-Caraș Severin (ap. A. Bejan).
- Fig. 39.** Céramique des IVe - Ve s., découverte à Todirești-Botoșani (ap. I. Ioniță).
- Fig. 40.** Céramique des IVe - Ve s., découverte en Transylvanie. 1-6, Tg. Mureș-Mureș; 7-8, Gheja-Mureș (ap. K. Horedt).
- Fig. 41.** Céramique des IVe - Ve s., découverte à Bratei-Sibiu (ap. Ligia Bârză).
- Fig. 42.** Céramique de type "Costișa-Botoșana-Hansca", V^e - VIIe s. 1, Ștefan cel Mare-Bacău; 2, Horga-Vaslui; 3, Dodești-Vaslui; 4, 10, Costișa-Neamț; 5, Nichiteni-Botoșani; Cărnăceni-Iași; 7, 9, 11, Botoșana-Suceava; 8, Bogdănești-Vaslui.
- Fig. 43.** Céramique de type "Ipoțești-Cândești" (VIe - VIIe s.) trouvé à Bucarest (1-3, 6, rue Soldat Ghivon; 4-5, Ciurel).
- Fig. 44.** Céramique des VIIe - VIIIe s. trouvée à Bratei-Sibiu (ap. Eugenia

Zaharia).

Fig. 45. Céramique des VIIIe - Xe s. découverte en Moldavie. 1-3, Fălciu-Vaslui; 4, Spinoasa-Iași; 5, 7, Dodești-Vaslui; 6, Oituz-Bac\u0163u; 8-9, Izvoare Bahna-Neamț; 10, Galați; 11, Ripiceni-Botoșani (8-9, ap. I. Mitrea).

Fig. 46. Céramique des VIIIe - Xe s. de type Dridu, découverte à Bucov-Prahova (ap. Maria Comșa).

Fig. 47. Céramique des Xe - XIe s. découverte à Dridu-Ialomița (ap. Eugenia Zaharia).

INDICE

A

Abrud, 12, 22
Antonescu, D., 92
Alaiba, Ruxandra, 39, 41, 70,
92
Alaba (jud.), 51, 97
Alcedar, 19, 26, 102, 113
Aldeni, 66
Aldești, 45
Alexandria, 13, 19, 36-37
Anenii Noi (raion), 89, 113
Apuseni, munții, 22
Arad (jud.), 26, 30-31, 61, 89,
113
Argeș (jud.), 12, 26, 39, 104-
105
Averești, 64

B

Baia, 12, 22
Bacău (jud.) 12, 30, 66, 94
Bahna, 17
Baia Coziei, 12
Baia de Aramă, 12
Baia de Arieș, 22
Baia de Criș, 12, 22
Baia de Fier, 12
Baia Mare, 22
Baia Spriei, 12
Banat, 11, 13, 21-23, 31, 35,
61, 101, 103, 113

Banca, 54, 70, 94
Bandu de Câmpie, 31, 105
Baranga, 113
Barboși, 86
Barbu, M., 96
Barce, 53
Basarabia, 16, 19, 21, 86, 102,
113
Băiceni, 45
Băiuț, 12
Băișoara, 22
Bălgrad, 97
Bârlad, 30, 38, 45 67, 70, 94,
105, 110
Bârlogu, 26-27, 39, 104
Bârzu, Ligia, 73
Bejan, A., 41-42
Berciu, D., 71
Bernášovka, 31
Berlin, 41, 72, 96-97
Bichir, Gh., 35, 91, 93
Biharea, 26, 39, 45, 67, 89, 92,
96, 105, 113
Bihor (jud.), 26, 45, 89, 105,
113
Bizanț, 34, 97, 105-113
Bloșiu, Cătălina, 69-70
Bobi, V., 41, 74
Bogdan-Cătăncioiu, Ioana, 95
Borniș, 26, 30, 37, 103
Botoșana, 26, 30-31, 33, 38,

- 50-51, 60, 66, 69, 83, 92,
103, 105-106, 110
- Botoșani, oraș, 54
- Botoșani (jud.), 21, 23, 30-31,
35, 44-46, 50, 61, 67, 73,
87, 89, 91, 94-95, 102,
105, 111, 113
- Brâncuși, Gr., 68, 70, 73, 93
- Bratei, 21, 48, 55, 64, 71, 73,
103
- Bratîlov, 12
- Bratislava, 37
- Braunschweig, 68
- Brașov, oraș, 69
- Brașov (jud.), 26, 51
- Brazda lui Novac, 86
- Briceni (raion), 64
- Broșteni, 12
- Bucov, 13, 17-18, 26, 30, 36,
44, 48, 51, 64, 67, 92,
102, 105, 106
- Bucovina, 19, 37, 89, 96, 113
- București, 13, 19, 21, 23, 30,
31, 35-39, 41-42, 61, 66-
74, 91-95, 105
- Budești, 16
- Budureasca, 13, 16, 19, 21, 26,
30-31, 39, 66, 103, 105
- Buftea, 13
- Butnărești, 12
- Buzău (jud.), 13, 21, 30, 66, 86,
94
- Buzdugan, C., 68
- C**
- Calfa, 89, 95, 103
- Canache, A., 40
- Carăș Severin (jud.), 14, 36, 89,
102, 113
- Cavnic, 12
- Cazimir, Gh., 91
- Călărași (jud.), 54, 94, 104
- Căpățâneni, 12
- Căpușul Mic, 12
- Cățelu Nou, 91
- Câmpia Tisei, 24
- Câmpineanca, 27, 104
- Câmpu Boja, 91
- Câmpulung Moldovenesc, 12
- Cândești, 13
- Cârja, 13
- Cârlibaba, 12
- Cebotarenko, G.F., 37, 95
- Celei, 45, 48, 51, 86, 105
- Cernăuți, 89
- Cerneahov, cultură, 70
- Cerneckovski, K., 72
- Chiriac, C., 68
- Chirnogi, 73
- Chișinău, 37-38, 41, 69, 72-73,
95
- Ciceu, 93
- Cireșanu, 71
- Cireșanu Ipotești Căndești,
cultură, 55
- Ciupea, I., 39, 69
- Ciurel, 13, 21, 30
- Cluj (jud.), 26, 30, 64, 89, 113
- Cluj, oraș, 42, 89, 96, 113
- Cojocna, 24
- Coman, Gh., 35, 37-39, 41, 69,
73, 92-93
- Comana de Jos, 26, 39, 51, 69
- Comșa, Eug., 73

Comșa, Maria, 36, 39-41, 67-
69, 71-73, 91-93, 95-96
Constantinescu, Gh., 39-40
Constantiniu, Margareta, 36-37,
74
Corman, I., 38
Coroteni, 94
Corund, 61
Costea, Fl., 39, 69
Costești, 30, 33, 46, 105
Costișa Botoșana Hansca,
cultură, 55, 71
Covasna (jud.), 66
Craiova, 41, 67, 71, 94-95
Cristești, 94
Cristuru Secuiesc, 30, 33
Cucorăni, 45, 67, 91
Curcani, 104
Curta, Fl., 40

D

Davideni, 30, 31, 66, 105, 110
Davidescu, M., 41, 94
Dăbâca, 26, 30, 39, 64, 73, 89-
90, 96, 113
Dămăroaia, 30, 105
Dămieniști, 94
Dănceni, 50-69
Dâmbovița (jud.), 94
Decebal, 98
Dersca, 64, 89, 111
Deselnicu, M., 68
Diaconu, P., 36-37, 68
Dierna, 86
Dodești, 18-19, 23, 26, 30-31,
37, 45, 48, 51, 53, 61,
64, 68, 92, 94, 102, 105,

110

Dolinescu-Ferche, Susana, 35-
36, 38, 71, 73, 91-93
Dolj (jud.), 53, 64
Dondușeni, 113
Dornei, munții, 22
Dorohoi (jud.), 95
Dragosloveni, 26-27, 39, 104
Drăgești, 19, 23, 26, 30, 92
Dridu, 13, 19, 21, 37, 51, 70,
106, 110
Dridu, cultură, 59, 71, 92, 93
Drobeta-Turnu Severin, 30-31,
41, 86, 94, 105
Dulceana, 13, 21, 36, 73, 91,
110
Dumbrăveni, 61
Dumistrăcel, St., 69-70
Dumitrașcu, S., 39, 67, 92

E

Echimăuți, 26-27, 113
Eisner, I., 97
Eliseni, 21
Epureni, 13, 19, 35, 54, 59, 71,
83, 93-94
Europa, 87

F

Fântânele, 54, 70, 94
Fedești, 13, 19, 45, 64, 66, 105
Fedorov, G.B., 37-38
Felnac, 30-31, 33, 61, 105
Fizeș, 13, 36, 102
Focșani, 40
Fundu Herței, 61, 73, 86-89,
95, 111-113

Fundu Moldovei, 12

G

Galați (jud.), 27, 53, 83, 86,
104

Gârbovăț, 27, 104

Germania, 42, 72

Gheannopoulos, Elena, 40

Ghelari, 12, 15-16, 36, 102

Ghiurco, I., 72

Giurcani, 46

Giurgiu (jud.), 64

Glodariu, I., 39, 69, 91

Golțeva, N.N., 69

Govora, 12

Greaca, 64

Grivița, 70

Grumezoaia, 50

Gudea, N., 72

Gumelnița, 94

Gura Idrici, 30, 41

Gura Negrii, 12

H

Hampel, J., 68

Harghita (jud.), 21, 30, 61

Hașca, 19, 30, 50, 69, 102,
105

Harțuchi, N., 35

Hașdeu, B.P., 92-93

Hăbășești, 94

Henning, J., 40

Hensel, W., 97

Heym, W., 72

Hinova, 86, 94

Hîncu, Gh.I., 38

Hliboca, 19

Hodonii, 30, 94

Horedt, K., 39, 67, 69, 72-73,
91, 95-97

Horga, 13, 19, 21, 26, 103

Hrozintzy, 89

Hucea, 26, 30, 38

Hunedoara (jud.), 15, 36, 102

I

Iacobeni, 12

Ialomița (jud.), 13, 19, 21, 51,
106, 110

Ialoveni (raion), 30, 50, 102,
105

Iambor, P., 96

Iaroslavski, E., 36

Iași (jud.), 30, 32, 45-46, 50-51,
69-70, 105

Iași, oraș, 38, 40-41, 53, 67-68,
71, 73-74, 91-95

Ilfov (jud.), 40, 73, 91

Ioniță, I., 70-71, 91, 94

Ipotești Cândești, cultură, 71,
92

Iugani, 27

Ivăncăuți, 16

Ivănescu, Gh., 93

Izvoare Bahna, 44, 105

Izvorul Rece, 33

J

Jariștea, 40

K

Kiev, 37-38, 41-42, 95-96

Kovacs, Șt., 42

L

Lazăr, M.D., 36
 Lăpușel, 94
 Lomacintzy, 89, 113
 Lozna-Străteni, 13, 17, 21, 23,
 30-32, 35, 41, 46, 50, 61,
 102, 105
 Leșul Ursului, 12
 Lețcani, 50, 69-70

M

Malul Roșu, 13
 Maghiar, N., 35, 38
 Maramureș, 23, 94
 Matei, Al., 93
 Matei, M.D., 35, 37
 Matei, St., 96
 Mărăcinele, 54
 Mărculești-Viișoara, 13, 19
 Mărghitan, L., 39-42, 72
 Megej, V.P., 42
 Mehedinți (jud.), 30, 86, 94
 Mezeș, 96
 Mihail, Zamfira, 40
 Militari, 13, 91
 Mitrea, B., 37
 Mitrea, I., 40-41, 67, 74, 91-92
 Moigrad, 60, 72, 89, 96, 113
 Moldova, 19, 36, 40, 74, 86
 Moldovenești, 89, 113
 Molnar, Șt., 95
 Morești, 26, 31, 45, 51, 64, 73,
 86, 89, 91, 95, 105-106,
 110
 Morintz, S., 35
 Muntenia, 12, 19, 71, 74, 91,
 92

Mureș (jud.), 26, 31, 45, 61, 64,
 86, 89, 94, 105-106, 110

N

Nania, I., 39-40
 Neagu, Nina, 35-36, 39-41
 Neamț (jud.), 26, 30-31, 37, 44-
 45, 66, 103, 105, 110
 Neamțu, V., 91
 Negrescu, 72
 Negrăși, 39
 Nestor, I., 37-38, 42, 71-72
 Nicolăescu-Plopșor, C.S., 42,
 72
 Nicolina, 54, 71, 94
 Nicu, N., 70
 Nistru, 89, 95, 113
 Noșla, 51, 70

O

Oboroceni, 51, 70
 Ocna Dej, 24
 Ocna Mureș, 24
 Ocnele Mari, 24
 Ocnele Sibiului, 24
 Olt (jud.), 45, 48, 86, 105
 Olt, râu, 93
 Olteanu, Șt., 35-41, 67-68, 70,
 73
 Olteni, 30, 33, 41, 66, 74, 105
 Oltenia, 12, 94
 Oradea, 72
 Orofteana, 89
 Orhei, raion, 30-31, 50, 61, 105
 Orșova, 86
 Ostrovul Mare, 86
 Oxford, 95

P

Palade, V., 38, 40, 67, 70, 94
Panait, I.P., 37
Paragină, A., 40
Pascu, Șt., 39, 73, 96
Pașcani, 70, 89, 96
Peneș, Marinela, 39
Peninsula Balcanică, 24, 103
Pererâta, 64
Pescari, 113
Petrescu-Dîmbovița, M., 73, 95,
97
Petrovski, R., 36
Petruha, 19, 21
Philippidi, Al., 93
Pitești, 39
Pietroasele, 30, 86, 94-95
Plenița, 71
Ploiești, 36, 67, 71, 92
Poian, 66
Poienița, 30, 66
Popeni, 93
Popovici, Rodica, 37-39, 41
Porolissum, 60
Postică, Gh., 61
Porumbenii Mici, 86, 95
Praga, 97
Prahova (jud.), 13, 16-19, 21,
26, 30, 44, 48, 51, 64,
66, 71, 89, 96-97, 102,
105-106, 113
Preda, C., 36-37, 41, 74

R

Radovanu, 26-27, 40, 53, 104

Rafalovič, I.A., 38, 41, 69, 72-
73

Ratič, O., 95-96
Răcoasa, 30, 66
Rădeni, 66
Rădulescu, Al., 35, 37
Răstoaca, 27, 104
Râșcani (raion), 26, 30
Remetea Mare, 30, 42
Revna, 19, 89, 113
Rezina, raion, 26, 27, 113
Remetea, 12
Rodna, 12, 22
Roma, 106
Rosetti, D.V., 42, 72
Roșia Montană, 12, 22
Rudi, 113
Russu, I.I., 68, 70, 73, 93
Rusu, M. 35, 38-39, 42, 70, 73,
96-97

S

Sanie, S., 95
Sâmpetru, M., 73
Sălaj (jud.), 48, 60, 89, 93, 113
Săliște, 30-32, 105
Sântana de Mureș, cultură, 38,
55-56, 70, 94
Sârca, 94
Scoc, 50, 69
Sfântu Gheorghe, 38
Sibiu (jud.), 21, 48, 64, 86, 103
Sic, 24
Siliște, 61
Slon, 89, 90, 96-97, 113
Soldat Ghivan, 37
Soveja, 30, 66

Spinei, V., 40
Stanciu, I., 93-94
Strășeni, raion, 50
Străulești, 13, 30, 74, 105
Suceava (jud.), 13, 26, 30-31,
35, 38, 44, 50-51, 59, 66-
69, 83, 92, 103, 105-106,
110
Suceava, oraș, 45
Sucidava, 45, 48, 51, 67-68, 86,
95, 105
Szekely, Z., 38, 41, 74, 92-93,
95
Șeclăman, D., 35-36
Șendreni, 83
Șerban, C., 36
Șerbănescu, D., 73
Șimleul Silvaniei, 48
Șirna, 13, 16-18, 26, 30, 39,
102
Șirokaia Poliana, 19
Șoldănești, raion, 26, 102, 113
Șosdea, 14, 102

T

Târgșor, 13, 48
Târgoviște, 70, 94
Tei, 30, 61
Teleorman (jud.), 13, 19, 21,
26, 30, 66, 105, 110
Teliuc, 12
Telnov, N.P., 69
Teodor, Gh.D., 35-41, 67-72,
74, 91-95, 97
Teodor, S., 67, 91
Teodorescu, V., 35-41, 68, 71,
74, 92

Terebovlia, 89, 113
Tihanova, M.A., 36
Timiș (jud.), 30, 94
Timișoara, 39, 42, 72
Timoșciuk, B.O., 37-38, 96
Toropu, O., 70-71, 73
Traian, 30, 33, 66
Transilvania, 11, 21-23, 35, 41,
72-73, 92, 94, 96, 101,
103, 113
Trușești, 94
Tudor, D., 67-68, 94
Tudor Vladimirescu, 26
Tudora, 89, 111
Tulcea (jud.), 35, 39, 41, 92
Turda, 24
Tzöny, Magda, 95
Țara Românească, 36
Țifești, 12

U

Ucraina Subcarpatică, 89
Udești, 13, 35, 45, 103
Uioara, 24
Uslar, R.V., 97
Uzum, I., 96

V

Vadu Săpat, 13, 19, 21
Valahia, 71
Valea Arieșului, 22
Valea Caselor, 12, 15-16
Valea Călmățuiului, 13
Valea Lupului, 94
Valea Mare, 103
Valea Seacă, 23, 30, 38, 45, 54,
67, 70, 94, 105, 110

Valul lui Atanarif (zidul lui), 86,
95

Vaslui (jud.), 13, 18-19, 21, 23,
26, 30-31, 35, 37-41, 45-
46, 48, 50-51, 53-54, 59,
61, 64, 67-68, 70-71, 83,
92-94, 102, 105, 110

Vatra Dornei, 12

Vârtop, 64

Verbița, 54, 71

Verona, P., 95

Vinokur, I.S., 42

Vlad, I., 70

Vladimirescu, 89-90, 96, 113

Vraciu, A., 92

Vrancea (jud.), 12, 25-27, 30,
39-41, 66, 74, 94, 104

Vulpe, R., 95

W

Wolmann, V., 36

Z

Zaharia, Eugenia, 37-38, 70-71,
92-93

Zalău, 93

Zdroba, M., 96

Zirra, V., 91

Zlatna, 92

Zorleni, 70, 94

CUPRINS

INTRODUCERE	5
CAPITOLUL I EXPLOATAREA ȘI PRELUCRAREA MINERALELOR	10
1. Reducerea minereurilor	10
2. Făurirea uneltelor	25
3. Prelucrarea obiectelor de podoabă, vestimentare și de cult	29
CAPITOLUL II MEȘTEȘUGURILE CASNICE	43
1. Prelucrarea osului	43
2. Prelucrarea pieilor	47
3. Prelucrarea lânii și a fibrelor vegetale	49
4. Prelucrarea lutului	52
5. Prelucrarea lemnului	62
6. Prelucrarea pietrei	65
CAPITOLUL III ACTIVITATEA ÎN DOMENIUL CONSTRUCȚIILOR	75
CAPITOLUL IV CONSIDERAȚII GENERALE	98
ILUSTRĂȚII	115
LISTA FIGURILOR	162
LES METIERS AU NORD DU BAS DANUBE PENDANT LA PERIODE DES IV ^E - XI ^E SIECLES AP. J.C. RESUME	167
LEGENDE DES ILLUSTRATIONS	184
INDICE	190

**Tipărit sub comanda 29
S.C. „Dosoței” S.A. Iași
str. Sf. Lazăr nr. 49**

B.A.I.

LISTA LUCRĂRILOR TIPĂRITE

- LA CIVILISATION DE CUCUTENI EN CONTEXTE EUROPÉEN, I, IAȘI, 1987.
- LA GENÈSE ET L'ÉVOLUTION DES CULTURES PALÉOLITHIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE, II, IAȘI, 1987.
- VASILE CHIRICA, THE GRAVETTIAN IN THE EAST OF THE ROMANIAN CARPATHIANS, III, IAȘI, 1989.
- LE PALÉOLITHIQUE ET LE NÉOLITHIQUE DE LA ROUMANIE EN CONTEXTE EUROPÉEN, IV, IAȘI, 1991.
- VASILE CHIRICA, ILIE BORZIAN, NICOLAE CHETRARU, GISEMENTS DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR ANCIEN ENTRE LE DNIESTR ET LA TISSA, V, IAȘI, 1996.
- CODRIN-VALENTIN CHIRICA, ARTA ȘI RELIGIA PALEOLITICULUI SUPERIOR ÎN EURÔPA CENTRALĂ ȘI RĂSĂRITEANĂ, VI, IAȘI, 1996
- TUDOR ARNĂUT, RODICA URȘU NANIU, VESTIGII GETICE DIN CEA DE A DOUA EPOCĂ A FIERULUI ÎN INTERFLUVIUL PRUTO-NISTREAN, VII, IAȘI, 1996

LEI 7.900

ISBN 98011 - 1 - 0